تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ

انھاں رسولاں بچوں ہم نے کجھاں ناں کجھاں ور فضیلت دتی انھاں بچوں

مَّنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجٰتٍ ؕ وَاٰتَيْنَا

کجھ ویہہ ہیں جنھاں نال٘ اللہ نے کلام کیو تے کجھاں غا درجہ مُچ اُچا کر چھوڑیا تے ہم نے

عِيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنٰتِ وَاَيَّدْنٰهُ بِرُوْحِ الْقُدُسِ ؕ

مریم غا پوت عیسٰیؑ ناں صاف صاف معجزا دتا تے ہم نے جبریلؑ غے ذریعہ انھاں غی مدد کی

وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِيْنَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِّنْ

تے جے اللہ تعالیٰ چاہتو تاں انھاں تیں بعد آن٘ آلا لوک صاف صاف حکم آجان٘ تیں بعد آپس

بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوْا فَمِنْهُمْ مَّنْ

ماں لڑائی نہ کرتا ور انھاں نے اختلاف کیو فر انھاں بچوں کجھاں نے تے

اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ ؕ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوْا ۟

ایمان قبول کیو تے کجھ کافر ہوگیا تے جے اللہ تعالیٰ چاہتو تاں ویہہ آپس ماں لڑائی نہ کرتا

ع ٣٣ ٥ ١

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيْدُ ۠ ﴿٢٥٣﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا

ور اللہ تعالیٰ جو چاہوے سو کرے (٢١٣) اے ایمان آلیو!

اَنْفِقُوْا مِمَّا رَزَقْنٰكُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ يَوْمٌ لَّا

تم مھاریں دتی وی چیزاں بچوں مھارا رستہ ماں خرچ کرو! اُس تہاڑا غا آن٘ تیں پہلاں پہلاں جس ماں نہ

بَيْعٌ فِيْهِ وَلَا خُلَّةٌ وَّلَا شَفَاعَةٌ ؕ وَالْكٰفِرُوْنَ هُمُ

بپار وہے غو تے نہ دوستی اور نہ سفارش وہے غی اور کافر ہی تے

الظّٰلِمُوْنَ ﴿٢٥٤﴾ اَللّٰهُ لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ ۚ

ظالم ہیں (٢١٤) اللہ (وہ ہے) کہ اُس تیں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ وہ زندو ہے (کائنات ناں) تھمن٘ آلو ہے

لَا تَاْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ ؕ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا

اُس ناں نہ ہنگلان٘ آوے تے نہ نیند! اُسے غو ہے جو کجھ اسماناں ماں تے جو کجھ

(٢١٣) یعنی یہ انبیاء کرام علیہم السلام جن غو ذکر ہُن ٘ پچھے گذر یو ہے تے مسیں مسیں جہڑو فرمان گذر یو ہے جے تم رسولاں بچوں ہیں، انھاں نبیاں ناں ہم نے اک دوجا ور فضیلت بخشی ہے نبی ہون٘ ماں تے سارا شامل ہیں اور ایمان وی ہرایکن٘ ورلیاٹوں ضروری ہے؛ ور کسے کسے ناں ہم نے خاص کمال دے غے دوجاں توں اس غو رتبو اچو کر چھوڑ یو ہے، کسے نال٘ فرشتاں غا ذریعہ توں بجن کلام فرمایو جس را حضرت موسٰی علیہ السلام تے کسے غا درجہ مُچ ہی اچا کر چھوڑ یا یعنی رحمتِ عالم ﷺ غا مرتبہ ساراں نبیاں تیں اچا کر غے حضور ﷺ ناں نبیاں غو سردار بنا چھوڑ یو حضور ﷺ تیں پہلاں ہر اک نبی خاص علاقہ تے خاص وقت واسطے آوے تھو جدکہ رحمتِ عالم ﷺ ہُن ساری انسانیت واسطے قیامت توڑی نبی ہیں؛ تے عیسٰیؑ ناں ہم نے کئیں معجزہ عطا فرمایا، حضرت جبرائیل علیہ السلام غے ذریعہ ان غی مدد کی، جہڑا ہر ویلے انھاں غے نال٘ ریہنہ تھا، تانجے یہودی کائے شرارت نہ کر سکیں، مفسراں نے ات بڑا اُچّا ''معارف'' بیان کیا ہیں مثلاً حضرتِ موسٰی علیہ السلام غی تے رحمتِ عالم ﷺ غی ذاتِ گرامی در چھڑ و اشارو کیو جسماں بہت بڑی فضیلت چھپی وی ہے کہ ''عیاں را چہ بیاں'' ور حضرت عیسٰی علیہ السلام غو ناں مبارک وی صاف لفظاں ماں لیو، انھاں غا معجزہ وی تفصیل نال٘ بیان کیا، سگوں انھاں غی مدد کرن غو وی ذکر کیو دراصل انھاں غیں گل صاف صاف کہہ غے یہودیاں تے عیسائیاں دواں غاں باطل عقیداں غیں جڑ کپنی منظور تھیں عیسائیاں غو یوہ کہنٹوں بالکل غلط ہے جے عیسٰیؑ اللہ تعالیٰ غا پوت ہیں فرمایو! نیہنہ ویہہ مریم غا شکم توں پیدا ہون٘ آلا اللہ غا رسول ہیں؛ تے یہودیاں غو یوہ کہنٹو وی چھوٹھ ہے جے انھاں ناں کوئے معجزو دتو ہی نیہنہ گیو تھو بلکہ ویہہ جادو کریں تھا، نیہنہ! اللہ تعالیٰ نے انھاں ناں مُچ سارا معجزہ عطا فرمایا تھا، فر فرمایو: جے نبیاں غا آجان٘ تے معجزا دیکھ لین٘ تیں بعد وی لوک توحید ور گھٹھا نیہنہ ہو یا بلکہ کُجھ مومن ہوگیا اور کُجھ کافر ہی رہ گیا فر آپس ماں لڑائیں ہوئیں، ور اس غو مطلب یوہ نیہنہ جے ویہہ اللہ تعالیٰ تیں بدھ گیا تھا بلکہ اصل گل یاہ ہے جے اللہ تعالیٰ نے انسان ناں منن یا نہ منن غو اختیار دتو و وہے یاہ غلطی انسان غی ہے جے اس نے اس غا دتا و اختیار غو ناجائز فائدو چکیو ور جے وہ چاہوے کہ یوہ اختلاف نہ وہے سارا لوک مجبور ہو غے ایمان ہی غا رستہ ور چلیں فر کے مجال ہے کہ مومن تے کافر کنی ہو غے آپس ماں لڑائیں کریں، ور اس غی حکمت غو تقاضو ہی یوہ ہے جے لوکاں ناں مجبور کر غے سدا رستہ ور نہ لایو جئے تانجے حق اور باطل غی چنگی طرح پشان٘ ہو سکے جے کون٘ اپنٹی مرضی نال٘ حق ور چلے؟۔

(٢١٤) جان غی قربانی غا ذکر توں بعد ہُن مالی قربانی واسطے دلاں ماں رغبت پیدا کی جارہئی ہے کیونجے انسان ناں یہ ہی دو قربانیں اوکھیں لگیں اور خدا غا رستہ ماں دین جُگیں اس کونے اصل ہیں وی یہ دو چیز! آیت ماں قیامت غا ذکر کر غے نال٘ نال٘ مشرکاں، عیسائیاں تے یہودیاں غا اس باطل عقیدہ ناں وی سختی نال٘ غلط بیان کیو جہڑو انھاں نے اپنٹے پلّے توں بنا یو وو تھو جے مھارا اسلاف تے مھارا دوست یار ہم ناں سفارش کر غے کُجھ دے دوا غے چھڑ کالیں غا، فرمایو! اس تہاڑے دوستی سفارش کائے چیز کجھ کم نیہنہ آسیں۔

(۲۱۵) اس آیت ناں ''اٰیَۃُ الْکُرْسِیُ'' کہیو جے حدیث ماں اس آیت غی چ ساری فضیلت بیان ہوئی ہے بلکہ قرآنِ پاک ماں کسے وی ایکن آیت غی اتنی فضیلت نیہنہ آئی جتنی اس آیت غی آئی ہے۔ رحمتِ عالم ﷺ نے فرمایو! ہر چیز غی اک گونٹ (اچی جاء) وہے قرآنِ پاک غی بلندی آیۃ الکرسی ہے (ترمذی شریف) حضور ﷺ نے فرمایو: قرآنِ پاک ماں اک آیت سارا قرآن غی سردار ہے جس گھر ماں واہ پڑھی جئے اُتوں شیطان نس جئے واہ آیت آیۃ الکرسی،، ہے (مستدرک حاکم) علماء نے اس غیں کئیں حکمت بیان فرمائیں ہیں اک یاہ وی ہے جے قرآنِ پاک غا ترے بڑا عِلماں بچوں اک اہم علم اللہ تعالیٰ غی توحید تے اس غی صفتاں غو علم ہے۔ اس ایکن آیت ماں یوہ بیان بڑی تفصیل نال ہے اس مبارک آیت ماں دس جُملا ہیں اپلاتی اپلاتی تفسیر اس را ہے

(الف) اللہ وہ ہے جس توں سِوا کوئے خدا نیہنہ کوئے عبادت غے لائق نیہنہ خدا غا وجود ناں تقریباً دنیا غو ہر اک مذہب ہر دور ماں منتو رہیو ہے ور اک بڑا خدا تیں علاوہ دنیا غی ہر اک قوم کجھ نکاں نکاں خداں غو عقیدو وی ضرور رکھتی رہئی ہے۔ عرب غاں مشرکاں غو وی یوہ ہی عقیدو تھو، انھاں غو یوہ خیال تھو جے ایکن خدا تیں اتنوں بڑو انتظام کسرا چل سکے غو! اس نے کجھ نکا نکا خدا رکھیا واہیں جھڑا اس غو اپرالو کریں اِس راو یہہ وی اس غی خدائی غا پیہال ہیں قرآنِ پاک نے شرک غا اس گُنجل تے جنجل ماں اعلان کیو نیہنہ! نیہنہ! اس توں سِوا انکو موٹو کوئے خدا نیہنہ وہ بالکل ایکلو ہے تے اس ناں اپرالا غی کے لوڑ! اس غی شان تے یاہ ہے (ب) وہ ہمیشاں تیں زندو ہے تے سَدا اہی زندو رہ غو وہ ﴿قَیُّوْمٌ﴾ یعنی اپنے آپ تیں قائم ہے اس ناں کسے غی سہائی یا ڈھائی غی لوڑ نیہنہ! دنیا غی ساریں چیز ''ہون'' واسطے اپناں وجود واسطے اس غیں محتاج ہیں ور اس ناں کسے غی محتاجگی نیہنہ۔ (ج) اس ناں نہ ہنگلان آوے نہ نیند اس غے نیڑے لگے وہ ہر ویلے بر دم تے بیدار رہ۔ اس ماں مشرکاں غا اس خیال غی تردید ہے جے خدا ناں کدے کدے ہنگلان آ جئے، اسے را یہودیاں تے عیسائیاں غا اس عقیدہ غی وی تردید ہے جے خدا تعالیٰ ناں چھ دناں ماں جیا جون بنان توں بعد ستمیں تہاڑے ارام کرن غی لوڑ پے گئی تھی (د) زمین اسمان ماں جو کجھ ہے سارو اسے غو ہے کسے اک ذری غو وی کوئے دوجو مالک نیہنہ، تے نہ کائنات ماں کائے اک چیز اس غی ملکیت تیں باہر ہے فر جھڑو اس غی ملکیت ماں ہے وہ اس غی خدائی غو پیال کسرا ہو سکے!۔ (ہ) اس غی بارگاہ ماں کسے ناں ساہ ساہڑن غی ہمت نیہنہ فر اس غی اجازت تیں بجن کون کسے غی سفارش کر سکے! عرب غا مشرک کیہنہ ویں تھا جے ہم اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے جنھاں غی عبادت کراں ہم انھاں ناں اصل خدا نیہنہ سمجھتا بلکہ مھارو تے چھڑو یوہ ہی عقیدو ہے جے یہ خدا تعالیٰ غی بارگاہ ماں مھاری سفارش کریں غا ﴿وَيَقُوْلُوْنَ هٰٓؤُلَآءِ شُفَعَآؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ﴾ ''تے یہ مشرک کیہنہ (جے) یہ اللہ تعالیٰ کولے مھاری شفاعت کرن آلا ہیں (سورت یونس آیت/۱۸) دوجی جگہ ہے جے ''ہم تے انھاں غی عبادت چھڑی اس واسطے کراں تانجے یہ ہمناں (سفارش کر غے) اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں اچا درجا دوا چھوڑیں (سورت زمر آیت/۳) اور یہودیاں عیسائیاں غو تے سارو توکل ہی چھڑو اِنھاں بوداں سہاراں ور تھو جے ہم نبیاں غی اولاد ہاں مھارا اسلاف ہمناں جہنم ماں جان ہی نیہنہ دے سیں پہانویں ہم کجھ وی کراں، ان ساراں باطل خیالاں غی اس آیت ماں تردید ہے ور اک گل نال ہی دسی جے ''جنساں اجازت وہے'' یعنی اپنی مرضی توں کوئے سفارش نیہنہ کر سکسیں ور جس ناں اللہ غی طرفوں اجازت وہے غی وہ ضرور شفاعت کرے غو تے ان پاک ہستیاں ماں ساراں تیں اچو مقام رحمتِ عالم ﷺ غو وہے غو کیونجے درجہ ماں وی ساری جیا جون ماں سب تیں اچو رتبو اللہ غا حبیب ﷺ ہی غو ہے۔ ور یاہ شفاعت مشرکاں تے یہودیاں اور عیسائیاں غا عقیدہ جسی شفاعت نیہنہ ہوسیں کہ خدا غا باغیاں ناں وی نصیب ہو جئے۔ نیہنہ یاہ چھڑی ان خوش نصیباں ناں ہی حاصل وہے غی جنھاں غو ایمان پکو وہے غو، جنھاں غا دل ماں شافع محشر ﷺ غی محبت چھلّی مارتی وہے غی، تے انھاں غی زندگی آپ ؐ غی پاک سنتاں ور عمل کر غے گذری وہے غی قرآن پاک نے

تلک الرسل ۳ ٦٦ البقرة ۱

فِي الْاَرْضِ ۭ مَنْ ذَا الَّذِيْ يَشْفَعُ عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ ۭ

زمین ماں ہے، کون ہے جھڑو اُس غی اجازت تیں بجن اُس کولے سفارش کر سکے!

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۚ وَلَا يُحِيْطُوْنَ

جو کجھ جیا جون غے اگے تے جو کجھ پچھے ہے وہ اِس سب کئیں ناں جانے تے اُس غا علم بچوں ویہہ

بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهٖٓ اِلَّا بِمَا شَاۗءَ ۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ

کسے چیز ناں اپناں گھاوا ماں نیہنہ لیا سکتا؛ ور جو کجھ وہ ہی چاہوے اُس غی کُرسی ماں سارا اسمان تے زمین

وَالْاَرْضَ ۚ وَلَا يَـــُٔـوْدُهٗ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيْمُ ۝۲۵۵

مِٹیا واہیں تے اُس واسطے انھاں دواں غی حفاظت کرنی کوئے اوکھی نیہنہ اور وہ بڑو عالیشان تے مُچ عظمت آلو ہے (۲۱۵)

لَآ اِكْرَاهَ فِي الدِّيْنِ ڐ قَدْ تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ۚ

دین غا معاملہ ماں کوئے زبردستی نیہنہ ہدایت گمراہی توں بالکل نکھڑ گئی ہے (۲۱۶)

فَمَنْ يَّكْفُرْ بِالطَّاغُوْتِ وَيُؤْمِنْۢ بِاللّٰهِ فَقَدِ

ہُن جھڑو شیطان غو منکر ہو غے اللہ تعالیٰ ور ایمان لے آوے اُس نے تے

اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى ۤ لَا انْفِصَامَ لَهَا ۭ

بڑی ڈاھڈی رسّی نوڑ لی جھڑی کدے ٹُٹ نیہنہ سکتی؛

وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝۲۵۶ اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

تے اللہ سب کجھ سُنن آلو جانن آلو ہے اللہ تعالیٰ کارساز ہے انھاں لوکاں غو جھڑا ایمان لیایا

يُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ڛ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا

وہ اُنھاں ناں انھیریاں تیں کڈ غے لوء ماں لیاوے؛ تے جنھاں لوکاں نے کفر اختیار کیو

اَوْلِيٰۗـــــُٔــھُمُ الطَّاغُوْتُ ۙ يُخْرِجُوْنَھُمْ مِّنَ النُّوْرِ اِلَى

اُنھاں غا سنگی شیطان ہیں ویہہ اُنھاں ناں لوء تیں کڈ غے انھیریاں در

الظُّلُمٰتِ ۭ اُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ ھُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ۝۲۵۷ۧ

لے جنئیں یہ ہی لوک دوزخی ہیں ویہہ سدا اُسے ماں ریہنہ غا (۲۱۷)

منزل ۱

الَمۡ تَرَ اِلَى الَّذِىۡ حَآجَّ اِبۡرٰهٖمَ فِىۡ رَبِّهٖۤ اَنۡ اٰتٰٮهُ

کیوں تم نےٚ اُس شخص ناں نیہنہ تکیو جس نے ابراہیمؑ ناںٚ انھاں غا رب غا بارہ ماں تُھتھ لائی (اس بڈیار ماں) جے اللہ نے

اللّٰهُ الۡمُلۡكَ اِذۡ قَالَ اِبۡرٰهٖمُ رَبِّىَ الَّذِىۡ يُحۡىٖ وَ

اس ناں بادشاہی دیدتی تھی جسویلےٚ ابراہیمؑ نے فرمایو: میرو رب تے وہ ہے جہڑو زندگی تے

يُمِيۡتُۙ قَالَ اَنَا اُحۡىٖ وَاُمِيۡتُ‌ؕ قَالَ اِبۡرٰهٖمُ فَاِنَّ

موت دئے اس نے کہیو: ہوں وی زندگی تے موت دیوں ابراہیمؑ نے فرمایو: بیشک

اللّٰهَ يَاۡتِىۡ بِالشَّمۡسِ مِنَ الۡمَشۡرِقِ فَاۡتِ بِهَا مِنَ

اللہ تعالیٰ تے دیہنہ ناں چڑھڈا دروں لیاوے توں اِس ناں لہندا دروں

الۡمَغۡرِبِ فَبُهِتَ الَّذِىۡ كَفَرَ‌ؕ وَاللّٰهُ لَا يَهۡدِى الۡقَوۡمَ

لے آیا اُس ویلےٚ وہ کافر ٹاٹرے ہی گیو ، تے اللہ تعالیٰ ظالم لوکاں ناں ہدایت

الظّٰلِمِيۡنَ‌ۚ ﴿۲۵۸﴾ اَوۡ كَالَّذِىۡ مَرَّ عَلٰى قَرۡيَةٍ وَّهِىَ

نیہنہ دیتو (۲۱۸) یا جس را وہ آدمی جہڑو ایکنٚ بستی کولٚوں لنگیو جہڑی

خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوۡشِهَا‌ۚ قَالَ اَنّٰى يُحۡىٖ هٰذِهِ اللّٰهُ

اپنٚی چھتاں غے پَہار سدب ہوئی وی تھی ، اُس نے کہیو: اللہ تعالیٰ اِس ناں کس را زندی کرے غو!

بَعۡدَ مَوۡتِهَا‌ۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهٗ‌ؕ

اِس غا مر جانٚ تیں بعد بس اللہ نے اُس ناں سو سال توڑی موت دیدتی فر اُس نے وہ زندو کیّو

قَالَ كَمۡ لَبِثۡتَ‌ؕ قَالَ لَبِثۡتُ يَوۡمًا اَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٍ‌ؕ

تے فرمایو: توں اِس حال ماں کتنوں چر رہیو؟ اُس نے عرض کی ہوں رہیو واؤں غو اِک دن یا دن تیں کجھ گھٹ

قَالَ بَلۡ لَّبِثۡتَ مِائَةَ عَامٍ فَانۡظُرۡ اِلٰى طَعَامِكَ

اللہ نے فرمایو نیہنہ بلکہ توں (اِسرا) سو سال توڑی رہیو ہے؛ توں اپنٚی کھانٚ پینٚ غی چیزاں ناں تے

وَشَرَابِكَ لَمۡ يَتَسَنَّهۡ‌ۚ وَانۡظُرۡ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجۡعَلَكَ

تک ہاں ویہہ بئی وی نیہنہ ہوئیں اور اپناں کھوتا ناں تے دیکھ! (وہ مر گل گیو ہے) تے یوہ اِس واسطے تا نجے ہم تٚناں

آپ اس غی وضاحت کی ہے ﴿وَلَا يَشۡفَعُوۡنَ اِلَّا لِمَنِ ارۡتَضٰى﴾ ''ویہہ کسے غی سفارش نیہنہ کرسیں ور اس غی جس توں اللہ راضی وہے غو'' (سورت انبیاء آیت ۲۸) (و) وہ انسان غے اگے پچھے سب کجھ جانیں جہڑیں چیز انسان واسطے باندے ہیں ویہہ وی تے جہڑیں اولے ہیں ویہہ وی، جہڑا حالات انسان تیں پہلاں گذر گیا ویہہ وی! تے جہڑا بعد ماں آویں غا ویہہ وی! وہ سب کجھ جانٚنٚ آلوٚ ہے (ز) اس غا علم غو یوہ حال ہے جے بڑا توں بڑو علم و معرفت رکھنٚ آلٚو وی اس غا علم (یعنی معلومات) بچوں کسے ایکنٚ چیز غی وی پوری پوری حقیقت تیں واقف ہو جان غو دعوو نیہنہ کرسکتو (ح) اس غی کرسی نے زمین آسمان ساری جیا جون اپنٚاں کھیر اماں لی وی ہے ''اُس غی کرسی ،، غو مطلب کے ہے! کجھ علماء نے تے اس ناں متشابَہات ماں شامل کیو ہے کہ اس غی اصل مراد تے حقیقت اللہ تعالیٰ ہی جانیں بس جہڑی وی اس غی مراد ہے اسے ور مھارو ایمان ہے، لیکن مُچ علماء کرام نے تے کرسی توں علم مراد لیو ہے آپ حضرتِ ابن عباسؓ نے فرمایو: كُرۡسِيُّه اى علمه (ابن جریر) تے کجھ دوجاں عالماں نے قدرت تے طاقت مراد لی ہے (تفسیرِ کبیر، معالم التنزیل) (ط) اس ناں زمین اسمان غی نگرانی پَہاری نیہنہ لگتی جے وہ کسے مددگار غو یا اپرالا کرن آلاّ غو محتاج ہو جئے (ی) وہ مُچ اُچی شان آلو ہے ،، جے تم غور کریں غا تاں تمناں صاف دسے غو جے اس جملہ ماں پشلا سارا مضمون غو نچوڑ ہے ہُن تم اندازو لاسکیں جے اس ایکنٚ آیت ماں اللہ تعالیٰ غی توحید تے اس غی صفتاں غو کتنوں تفصیلی بیان ہے۔

(۲۱۶) یعنی جد کہ ہدایت تے گمراہی، حق تے باطل بالکل کنی کنی نکھڑ گیا ہیں، صاف صاف دلیلاں ناںٚ اسلام ناں کھول کھول غے سمجھا دتو گیو ہے! فر دین ماں داخل کرن واسطے کوئے زور زبردستی نیہنہ (ابن کثیر)

(۲۱۷) جنھاں ناں ایمان غی توفیق ہو جئے یوہ انھاں ور اللہ ہی غو فضل وکرم ہے وہ ہی انھاں ناں اپنٚاں فضل ناںٚ کفر غی اندھیریاں بچوں کڈ غے ایمان غی لو ماں لیاوے۔ اس غا مقابلہ ماں جہڑا لوک جانٚ بجھ غے کفر غو رستو نوڑ لیں انھاں غا دوست شطان بن جیں ویہہ انھاں ناں اسلام توں ہورو ہور دور کر کر غے کفر غی اندھیریاں در چھکتا لے جائیں تے چھیکڑ اس بیابانٚ ماں لے سٹیں جتوں اگے دوزخ غو ہی رستو وہے فر پچھاں مڑنوں ممکن ہی نیہنہ رہتو، فائدو! کفر غی اندھیری ناں قرآن ہر جگہ جمع بیان کرے کیونجے اس غیں انھیریں مُچ ہیں اس غا رستہ مُچ ہیں جد کہ اسلام غی لوء اک ہی ''صراط مستقیم ،، ہے اس گلوں اس ناں واحد لفظ نال بیان کرے۔

(۲۱۸) اپر کفر غیں اندھیریں تے اسلام غی لوء غی گل آئی تھی. اس حقیقت ناں ہور چنگی طرح دل ماں بسالٚنٚ واسطے ترے واقعات بیان کیا جا رھیا ہیں یوہ پہلو واقعو موحّد اعظم سیدناں ابراہیم علیہ السلام غو ہے ان غا ملک عراق غو بادشاہ نمرود اپنٚاں آپ ناں خدا کہہ غے لوکاں کولٚوں سجدو کراوے وے تھو۔ تے کجھ مفسراں غی تحقیق ہے جے وہ اپنٚاں آپ ناں خدا غو ''بروز'' خصوصاً سورج دیوتا غو اوتار کہہ وے تھو۔ حضرتِ ابراہیم علیہ السلام اس غی خدائی تسلیم کرن تے اس ناں سجدو کرن توں نمکر گیا اور فرمایو! جے میرو خدا تے وہ ہے جہڑو موت اور زندگی غو مالک ہے۔ ور یوہ بے وقوف مورکھ موت تے زندگی غی حقیقت نیہنہ سمجھ سکیو، اک چنگا پَہلا بندہ ناں قتل کرا غے تے سزائے موت آلا ایکنٚ قیدی ناں آزاد کر غے کہنٚ لگو جے موت اور زندگی تے ہوں وی دے سکوں. اس ور حضرتِ ابراہیم علیہ السلام نے یاہ دوجی موٹی صاف دلیل دتی. اس غو کے جواب دیتو! فر تے کافر ٹاٹرے ہی گیو۔ آخر ماں فرمایو: اصل گل یاہ ہے جے جہڑو ظالم چتے غے حق ناں چھپاوے سچائی غو تے اپنٚا دل غی اواز غو گاٹو گھیٹے اس ناں اللہ تعالیٰ وی ہدایت غی قیمتی دولت نصیب نیہنہ کرتو۔

اٰيَةً لِّلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا

لوکاں واسطے اِک نشانی بنا چھوڑاں تے ہڈیاں در دیکھ ! ہم اُنھاں ناں کس را جوڑاں

ثُمَّ نَكْسُوْهَا لَحْمًا ۭ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهٗ ۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ

فر اُنھاں ور (کسرا) ماس چہاڑاں تے جد (یوہ سب) اُس غے باندے ہوگیو؛ اُس نے کہیو: میں جانٚ لیّو ہے جے

اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٢٥٩﴾ وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّ

اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھنٚ آلو ہے (۲۱۹) تے (یاد کرو) جد ابراہیمؑ نے (اللہ تعالیٰ اگے) عرض کی ربّا!

اَرِنِيْ كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى ۭ قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ ۭ قَالَ

مناں دس! توں مُواواناں کس راز ندو کرے؟ اللہ نے فرمایو: کیوں! اجوں تناں یقین نیہنہ؛ ابراہیمؑ نے عرض کی

بَلٰى وَلٰكِنْ لِّيَطْمَىِٕنَّ قَلْبِيْ ۭ قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً

کیوں نیہنہ! ور اِس گلوں تانجے میرو دِل ہور مُطمئن ہوجئے اللہ نے فرمایو: تم چار پکھیروں

مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى

لے لیو فر تم اُنھاں ناں اپنٚے نال ہلا لیو فر اُنھاں غو اِک اِک ٹوٹو ہر اِک

كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَاْتِيْنَكَ سَعْيًا ۭ

پہاڑ ور رکھ چھوڑو فر تم انھاں ناں سدّو ویہہ تھارا در دوڑتا آویں غا ؛

وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٢٦٠﴾ مَثَلُ الَّذِيْنَ

تے جانٚ لیّو جے اللہ تعالیٰ زبردست ہے حکمت آلو ہے (۲۲۰) اُنھاں لوکاں غی مثال جہڑا

يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ

اللہ غا رستہ ماں اپنٚوں مالٚ خرچ کریں اُس دانہ جئی ہے

اَنْۢبَتَتْ سَبْعَ سَـنَابِلَ فِيْ كُلِّ سُنْۢبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ ۭ

جس توں ست سلا جمیں ہر اِک سلا ماں سو سو دانا ویں

وَاللّٰهُ يُضٰعِفُ لِمَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٦١﴾

تے اللہ تعالیٰ اِس توں وی زیادہ کرے جس واسطے چاہوے تے اللہ تعالیٰ مُچ وُسعت آلو علم آلو ہے

(۲۱۹) یہ بزرگ کونٚ تھا؟ امام ابن جریرؒ تے علامہ آلوسیؒ نے کجھ صحابہؓ کرام غو یوہ بیان نقل کیّو ہے جے یہ حضرتِ عزیر علیہ السلام تھا جنھاں غو زمانوں ۴۵۰ھ ق م بیان ہووو ہے اور یاہ بستی فلسطین غے نیڑے ہی تھی ور کجھ ہور بزرگاں غو کہنٚوں ہے جے یہ حضرت یرمیاہؑ تھا ان غو زمانوں ٦۴٦ھ ق م بیان کیو گیو ہے، ور اصل واقعہ ناں تلوسنٚ تے لوڑن غی کائے بڑی ضرورت تے ہے ہی نیہنہ، اصل گل تے یاہ ہے جے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھنٚ آلو ہے تے جہڑو آدمی اللہ تعالیٰ ناں اپنٚوں مددگار تے کارساز من لیئے فر اللہ تعالیٰ وی اس واسطے ہدایت غا رستہ کھولتو چلّیو جئے بلکہ اس ناں اکھاں نالٚ اپنٚی نشانٚیاں غو تے اپنٚی قدرت غو اسو مشاہدو کراوے کہ اس غا ایمان تے یقین ناں مُچ اچو درجو حاصل ہوجئے۔ خود انھاں بزرگاں غو یوہ سوال وی اس وجہ تیں نیہنہ تھو جے انھاں ناں مرن توں بعد پیدا ہونٚ ماں شک تھو بلکہ ویہہ تے دوہری واری زندہ ہونٚ غا طریقہ غی معرفت حاصل کرغے ایمان و یقین ماں ہی باہدو کرنوں چاہویں تھا صاحبِ کشافؒ نے کہیو (اعتراف العجز عن معرفة طريقة الاحياءِ)۔ فر تم آپے ہی اندازو لا سکیں کہ جسو یلّے انھاں نے سو سال توں بعد اپنٚاں مٹی ہووا او کھوتا ناں فرزندو ہوتاں دیکھیو وے غو تے نالٚ ہی اپنٚی روٹی ناں دیکھیو وے غو جے واہ سو سال توڑی بئ وی نیہنہ ہوئی اس ویلّے انھاں غا ایمان و یقین ناں کتنوں اُچو مقام مل گیو وے غو!!!۔

(۲۲۰) سوال ات وی چھڑو پیدا کرن غی شکل غا بارہ ماں ہے۔ لیکن اس ور کوئے سوچ سکے تھو جے حضرتِ ابراہیمؑ جئیا مومنِ اعظم نے یوہ سوال کیّو ہی کیوں؟ اس شبہ ناں دور کرن واسطے انھاں کولّوں ہی وضاحت کروائی جے مقصد اکھاں نالٚ تک غے تے مشاہدو کرغے تسلی حاصل کرنی ہے۔ ور تسلی غیں وی کئیں پِہڑیں تے درجہ ہیں یاہ نبوت آلٚی واہ آخری پِہڑی ہے جس ناں ''حق الیقین'' وی کہیو جئے۔ یوہ وہ اُچّو مقام ہے جہڑو اللہ غا نبیاں ناں حاصل وہے امتی ات توڑی نیہنہ پُج سکتو: ان چار پکھیرواں غا ناں وی تفسیر غی کتاباں ماں آیا ہیں تے یاہ تفصیل وی جے فر ویہہ کسرا زندہ ہو غے تے اپنٚی پہلی حالت ور اُٹھ غے دوڑ پیا تھا ور اصلی گل ات وی یاہ سمجھانی ہے جے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھنٚ آلو ہے اور جہڑا سچا دل نالٚ ایمان ور قائم رہنٚوں چاہویں اللہ تعالیٰ اپنٚی حکمت تے قدرت نالٚ انھاں ناں اپنٚیاں نشانٚیاں غو اس را مشاہدو کراوے کہ فر انھاں ناں ''اطمینانِ قلب'' غی دولت نصیب ہوجئے۔

اَلَّذِیۡنَ یُنۡفِقُوۡنَ اَمۡوَالَهُمۡ فِیۡ سَبِیۡلِ اللّٰهِ ثُمَّ

ویہہ لوک جہڑا اپنّاں مالّ اللہ غا رستہ ماں خرچ کریں فر

لَا یُتۡبِعُوۡنَ مَاۤ اَنۡفَقُوۡا مَنًّا وَّلَاۤ اَذًی ۙ لَّهُمۡ

جہڑو خرچ کیّو وہے اُس غو پچھو نیہنہ کرتا نہ احسان چاہڑن واسطے تے نہ ستان واسطے انھاں واسطے

اَجۡرُهُمۡ عِنۡدَ رَبِّهِمۡ ۚ وَلَا خَوۡفٌ عَلَیۡهِمۡ وَ

انھاں غو ثواب انھاں غا رب کوٹے موجود ہے نہ انھاں ور کوئے خوف ہے تے

لَا هُمۡ یَحۡزَنُوۡنَ ﴿۲۶۲﴾ قَوۡلٌ مَّعۡرُوۡفٌ وَّمَغۡفِرَةٌ

نہ ویہہ غمگین ویں غا ؛ نیکی غی گل کہہ دینی تے معاف کر چھوڑ نوں

خَیۡرٌ مِّنۡ صَدَقَةٍ یَّتۡبَعُهَاۤ اَذًی ؕ وَاللّٰهُ غَنِیٌّ

اُس صدقہ تیں سرس ہے جس توں بعد ستانوں وہے تے اللہ تعالیٰ بے پرواہ ہے

حَلِیۡمٌ ﴿۲۶۳﴾ یٰۤاَیُّهَا الَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡا لَا تُبۡطِلُوۡا صَدَقٰتِكُمۡ

بڑو تحمل آلو ہے (۲۲۱) اے ایمان آلیو ! تم اپنّاں صدقہ خیرات ناں احسان جتا غے

بِالۡمَنِّ وَالۡاَذٰی ۙ كَالَّذِیۡ یُنۡفِقُ مَالَهٗ رِئَآءَ

تے تکلیف دے غے برباد نہ کرو اُس آدمی ہاروں جہڑو اپنوں مال لوکاں ناں دسن واسطے

النَّاسِ وَلَا یُؤۡمِنُ بِاللّٰهِ وَالۡیَوۡمِ الۡاٰخِرِ ؕ

خرچ کرے اور وہ اللہ تعالیٰ ور تے آخرت غا تہاڑا ور ایمان نہ رکھے

فَمَثَلُهٗ كَمَثَلِ صَفۡوَانٍ عَلَیۡهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهٗ

اُس (غا مال) غی مثال اُس تلکنا پتھر جئی ہے جس ور تھوڑی جئی مٹی وہے فر اُس ور بوٹھ

وَابِلٌ فَتَرَكَهٗ صَلۡدًا ؕ لَا یَقۡدِرُوۡنَ عَلٰی

برہے تے واہ اُس ناں بالکل صاف کر چھوڑے اسا لوک اپنٔی کمائی بچوں کُجھ

شَیۡءٍ مِّمَّا كَسَبُوۡا ؕ وَاللّٰهُ لَا یَهۡدِی الۡقَوۡمَ

نیہنہ کھٹ سکتا تے اللہ تعالیٰ کافر لوکاں ناں سِدو رستو

(۲۲۱) گل جانی تے بدنی قربانی غے نالّ نالّ مالی قربانی غی چلے کرے تھی درمیان ماں تھوڑ وجیو ذکر توحید غو تے صفاتِ باری تعالیٰ غو آ گیو ہُنّ فر اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں خرچ کرن غو بیان ہے۔ آیت کیونجے جہاد غا ذکر غے نالّ نالّ آئیں ہیں اس گلوں کجھ مفسراں نے ''اللہ غا رستہ ماں خرچ کرن توں'' مراد جہاد ماں خرچ کرنٔوں لیّو ہے۔ ور جمہور امت نے اس ناں عام ہی رکھیو ہے کیونجے ﴿فِیۡ سَبِیۡلِ اللّٰهِ﴾ غا لفظ عام ہیں۔ لہٰذا نیکی غا جس کم ماں وی قرآن حدیث ماں خرچ کرن غی شونق پیدا کی گئی ہے ویہہ سارا کم اس ماں داخل ہیں اور خیر غا جس کم ماں وی اپنٔی نیک کمائی نیک نیتی نالّ خرچ کرے غو اس غو یوہ ثواب ملّے غو جس غی مثال ات اُس داناں نالّ دتی ہے جس بچوں ست سلّا نکلیں تے ہر سلّا ماں سو سو داناں ویں فر دینّ آلا غی نیت تے اس غا اخلاص غے مطابق اللہ تعالیٰ اس ناں اٹھّوں بدھا چھوڑے جس غو کجھ حساب ہی نیہنہ۔ ور اسلام ماں خیرات غو مقصد بس غریباں محتاجاں غی ضرورت پوری کرنی نیہنہ بلکہ اصل گل تے خیرات کرنّ آلا غا دل غی صفائی کرنی، اس غا ایمان ناں ہور پکو کرنوں اور اس غا کردار تے اخلاق ناں سُچو کرنٔوں وہے، اسے گلوں خیرات غا ثواب واسطے شرط وی تگڑیں تگڑیں رکھیں جتھاں ور دوجی دو آیتاں ماں اشارو ہے کہ اللہ غا رستہ ماں خرچ کرن آلو بڑو نہ بنّے، لوکاں ناں صدقہ خیرات غو بڈیار نہ دسے، سخیاں غی فہرست ماں ناں لکھانٔوں اس غو مقصد نہ وہے، اور اللہ غا ناں ور جس ناں دیئے اس ور احسان نہ چاہڑے بلکہ اس غو احسان منّے جے اس غے مھاوے (صدقے) مناں ثواب کھٹنّ غو موقعو تھا گیو ہے، نہ اس ناں ستاوے تے نہ کسے قسم غی تکلیف دیئے جس راھمنّاں مارناں، یاد کرانٔوں، اس کولٔوں کم کاج لینٔوں وغیرہ فرمایو اَجیا صدقہ توں تے صدقو نہ کرنٔوں ہی چنگو ہے اس صدقہ توں یاہ گل سرس ہے جے کسے ناں دو چار تسلیں غیں گل کہہ چھوڑے کسے غی غلطی معاف کر چھوڑے خاصطور ور جے کدے سوالی ناں کجھ دینّ جگو نہ سرے اس ناں سُہنٔی گل کہہ غے اپنٔوں عذر پیش کر چھوڑے تے جے وہ پچھے ہی پے غے مندی چنگی کہدیئے تاں وی معاف کر چھوڑے۔ سبحان اللہ! اسلام غا سُچا تے اچا کردار آلی تعلیم غا مقابلہ ماں اج غی سجری جہالت ور وی نظر مارو ہاں! جت چندو دتو ہی غریباں ناں تھلے لانّ واسطے جئے، پَہانویں قومی چندو وہے تے پَہانویں انفرادی بس ہر اک چندہ غو اج یوہی مقصد رہ گیو ہے۔ ڈاھڈا ملک لساں ملکاں ناں قرضو تے چندو اسے گلو دیں تانجے یہ تھلّے لگ غے رہینہ۔

الْكٰفِرِيْنَ ۝۲۶۴ وَمَثَلُ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمُ

نیہنہ دستو (۲۲۲) تے انھاں لوکاں غی مِثال جہڑا اپناں مالؔ اللہ تعالیٰ غی

ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيْتًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ

رضا کھٹن واسطے تے اپناں آپ ناں دینؔ ور پکو کرن واسطے خرچ کریں

كَمَثَلِ جَنَّةٍۭ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ

اُس باغ جئ مِثال ہے جہڑو ٹھیری ور وہے اِس ور تاڑو بدل برہے تاں وہ

اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ۚ فَاِنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ ؕ

دونوں میوو دئے تے جے وہ تاڑو بدل نہ برہے تاں تریل ہی سئی

وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ۝۲۶۵ اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ

تے تم جو کجھ کریں اللہ تعالیٰ اُس ناں دیکھ رہیو ہے (۲۲۳) کیوں! تھارا بچوں کوئے یاہ چاہوے!

اَنْ تَكُوْنَ لَهٗ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيْلٍ وَّاَعْنَابٍ

جے اُس کوتے کھجوراں تے داخاں غو اک باغ وہے

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۙ لَهٗ فِيْهَا مِنْ كُلِّ

جس غے ہیٹھ نہر بغتیں ویں تے اُس واسطے اُس ماں (ہور وی) ہر قسم غا

الثَّمَرٰتِ ۙ وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهٗ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ ۖۚ

میوا ویں اور اُس بندہ ناں بڈھیموں آجئے جد کہ اُس غا (نکا نکا) کمزور جاتک ویں

فَاَصَابَهَآ اِعْصَارٌ فِيْهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ ؕ كَذٰلِكَ

فر اُس باغ ور ڈنڈول آپوے جس ماں اگ وہے جہڑی اُس ناں ساڑ غے سجی بنا چھوڑے اسے را

يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُوْنَ ۝۲۶۶

اللہ تعالیٰ تھارا واسطے اپنی آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کرے تانجے تم غور کریں (۲۲۴)

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا

اے ایمان آلیو! تم (اللہ غا رستہ ماں) اپنی کمائی بچوں پاک

(۲۲۲) یعنی اللہ غا رستہ ماں دے غے فر احسان جتانوں، یا کسے طرح تکلیف پہچانی اس صدقہ ناں بالکل ہی ضائع کر دیغوں ہے۔ یاہ تے ''نیکی کر کھوہ ماں سٹ'' آلی گل ہے۔ یوہ تے اس منافق آلو صدقو ہو گیو جہڑو دلوں منوں نہ اللہ ناں منتو وہے نہ آخرت ور اس غو ایمان وہے چھڑ لوکاں ناں دسنؔ واسطے خیرات کرے صاف گل ہے اس ناں اس غو کے ثواب لبھے غو!! اس صدقہ خیرات غی مثال اس را ہے جس را اک تلکنو جیو پتھر وہے، اس ور تھوڑی جئی مٹی وہے اس غے اپر کوئی داناں راہ چھوڑے فر اس ور تیز بوٹھ برہے. ظاہر ہے اس پتھر ور بوٹھ نالؔ داناں تے داناں مٹی غی ذری وی نیہنہ رہ سیں، بس اسے را جہڑا لوک پہیڑی نیت ور صدقو کریں ویہہ پتھر ور داناں راھویں تے جس ویلے اس غے نالؔ نالؔ احسان وی جتاں ویں تے تکلیف آلیں گل وی لا چھوڑیں یاہ تے تیز بوٹھ برھانویں جس نالؔ ثواب غو ناں نشانؔ اُکلؔ جئے۔ کت ایکنؔ داناں ورست سلاتے فر ہر اک سلا ماں سو سو داناں لبھنؔ غی گل تھی تے کت بیج وی ضائع جانؔ غی نوبت آ گئی ہے! اخلاص وی کے چیز ہے !۔

(۲۲۳) یاہ مخلص مومن غا صدقہ غی مثال ہے کہ اُچی جئی جگہ ور اک باغ وہے، جت آب وہوا مُچ سُنہی تے مناسب وہے اس باغ ور چنگو تاڑو بدّل برہے تاں تے اس باغ ور دوجیاں جگہاں غا مقابلہ ماں دونو ترینو میوؤ آ جئے، تے جے تاڑو بدل نہ برہے تاں تریلؔ وی سُدی ہو جئے سوں گھُٹتو نیہنہ، اسے را مخلص مومن جسویلے اللہ تعالیٰ غی رضا واسطے نیش نیت نالؔ صدقو کرے اور اس غو دل وی مطمئن وہے جے مناں اس ور ضرور ثواب لبھے غو، اور صدقو اپناں نفس غی اصلاح واسطے کرے فر اس مخلص ناں جے زیادہ اللہ غا رستہ ماں دینؔ واسطے نصیب وہے غو تاں تے ثواب وی زیادہ لبھے غو ور جے زیادہ نہ سرے تانوی سچی سچی نیت نالؔ نیک کمائی بچوں جتنی خیرات کرے غو اپنی توفیق غے مطابق تے واہ وی اس غی بخشش غو ذریعو بنؔ جے غی۔ اللہ اکبر! یہ دوئے مثال زمین دار، کاشت کار، ہالی بندہ ناں کتنیں سُنہی لگیں! تے کتنی جلدی سمجھ ماں آ جیں بلکہ دل غی تندڑاں ماں سنجر تیں چلی جیں۔!!

(۲۲۴) پہیڑی نیت نالؔ صدقو خیرات کرن تے اللہ غا رستہ ماں دے غے فر جس ناں دتو اس ور احسان چاہڑن اور صدقو کر غے تکلیف دینؔ غی برائی ماں یوہ انداز کتنوں سادو! کتنوں مٹھو! تے کتنوں پیارو ہے! یوہ قرآن غو کمال ہے جے وہ مثالاں غا مٹھا پیارا اُسلوب نال اپنی گل دل غی ڈنگائی ماں پہچا دئے جس نال اکھاں آلاں غیں اکھ کھلتی جیں تے باضمیر انسان غو ضمیر جاگ جئے۔ سبحان اللہ! یاہ گل کونؔ چاہوے کہ اس کوتے بڑو کاری غو مُچ سُہنوں تے قیمتی باغ وہے، وہ اس ناں سام سام غے رکھتو رہ جے بڈھیماں ماں کم آوے غو ور جد وہ بڈھو ہو جئے کمانؔ جگو کوئے نہ رہ، اُواں اُس غا نِکّا نِکّا ادمان جاتک ویں فر اچانک اس باغ ور اسو چھکھڑ، ڈنڈول تے بلونو پھرے جسماں اگ وی وہے وہ اس سارا باغ ناں ساڑ غے سجی بنا چھوڑے، ہُن سوچو اس بڈھا جریف ناں کتنوں افسوس تے دکھ وہے غو! کونؔ بدقسمت اسو ہتو چاھوے! اکوئے نیہنہ چاہتو، فر اپناں صدقہ خیرات ناں کیوں پہڑی نیتاں نالؔ تے احسان جتا جتا غے برباد کریں! ایاں تم صدقو خیرات کر کر غے خوش ریہنہ جے آخرت ماں اوکھے ویلےؔ کم آوے غو اواں صدقو احسان چاھڑن تے تکلیف دینؔ نالؔ برباد ہوتو رہ فر جسویلےؔ آخرت ماں پُجیں جت تمناں ثواب غی سخت تاہنگ وہے، کمائی غو کوئے موقعو نہ وہے تے ضرورت بے انت وہے فر اچانک پتو لگے جے اس صدقہ غا ثواب ور احسان جتانؔ غو اسو ڈنڈول پھریو، تکلیف دینؔ غو اسو چھکھڑ چھلیو کہ اس غو ناں نشان ہی اُکل گیو۔ رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں: ترے بنداں نالؔ قیامت غے تہاڑے اللہ تعالیٰ نہ کلام کرے غو، نہ انھاں در رحمت آلی نگاہ فرماوے غو، نہ انھاں ناں پاک کرے غو بس انھاں واسطے تے دردناک عذاب ہی ہے ان تریہاں بچوں اک وہ شخص وہے غو جہڑو صدقو کر غے احسان رکھے وہے تھو۔ (مسلم شریف)

كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ

اور چنگیں چیز خرچ کرو تے اُن چیزاں بچوں وی جہڑیں ہم تھارے واسطے زمین توں پیدا کراں

وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيْثَ مِنْهُ تُنْفِقُوْنَ وَلَسْتُمْ

تے ناپاک اور مندی چیز (اللہ غا رستہ ماں) دین غو تم ارادو وی نہ کرو! جہڑیں تم وی لینڑ واسطے

بِاٰخِذِيْهِ اِلَّآ اَنْ تُغْمِضُوْا فِيْهِ ۭ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ

تیار نیہنہ اِس توں سوا کہ تم انھاں غا بارہ ماں اکھ ہی میچ لیں تے جانڑ لیو کہ

اللّٰهَ غَنِىٌّ حَمِيْدٌ ﴿٢٦٧﴾ اَلشَّيْطٰنُ يَعِدُكُمُ

اللہ تعالیٰ بے پرواہ ہے چُج صفتاں آلو ہے (۲۲۵) شیطان تم ناں تنگی تیں

الْفَقْرَ وَيَاْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاۗءِ ۚ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ

ڈراوے تے وہ تم ناں بے حیائی غو حکم کرے تے اللہ تعالیٰ تھارا ناںٔ اپنی طرفوں

مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا ۭ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٦٨﴾

بخشش کرن تے فضل کرن غو وعدو کرے تے اللہ تعالیٰ بڑی وسعت آلو جانن آلو ہے (۲۲۶)

يُّؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَّشَاۗءُ ۚ وَمَنْ يُّؤْتَ

وہ جس ناں چاہوے دین غی سمجھ دیدئے تے جس ناں دین غی سمجھ

الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوْتِيَ خَيْرًا كَثِيْرًا ۭ وَمَا يَذَّكَّرُ

نصیب ہوجئے اُس ناں تے یقیناً چُج خیر لبھ جئے اور نصیحت تے بس ویہہ ہی قبول

اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾ وَمَآ اَنْفَقْتُمْ مِّنْ نَّفَقَةٍ

کریں جہڑا عقل آلا ہیں (۲۲۷) تے تم جو کجھ وی خیرات کریں

اَوْ نَذَرْتُمْ مِّنْ نَّذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهٗ ۭ وَمَا

یا جہڑی وی نذر منیں اللہ تعالیٰ یقیناً اُس ناں جانڑے تے ظالماں

لِلظّٰلِمِيْنَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقٰتِ

غو کوئے مدد گار نیہنہ (۲۲۸) جے تم خیرات باندے کر غے کریں

(۲۲۵) حافظ ابن کثیرؒ نے ابنِ ابی حاتم غا حوالہ ناںٔ آیت پاک غو شانِ نزول یوہ بیان کیّو ہے جے کجھ لوکاں نے مندی قسم غی بیکار جئیں کھجور خیرات کیں تھیں جس ور یاہ آیت نازل ہوئی۔ جسماں یاہ گل سمجھائی گئی جے صدقو قبول ہونڑ واسطے اخلاص آلی نیت غے ناںٔ ناںٔ اپنی توفیق غے مطابق چنگا توں چنگو مالٔ خرچ کرنوں وی ضروری ہے، اپنٹی واہ چیز خیرات ماں دینڑ غی لوڑ ہے جہڑی سرس وہے، یا نیہنہ! کہ جہڑی چیز کسے کم جگی نہ وہے فر واہ خیرات کردی جئے۔ تے بیکار چیز قبول نیہنہ ہوتی فر حرام مالٔ کسرا قبول وہے غو! ۔ مشتبہ مالٔ غا قبول ہونڑ غی وی کوئے امید نیہنہ۔ آیت غو مفہوم اس را ہے جے جہڑی حلال کمائی تم بپار مزوری وغیرہ ناںٔ کریں تے جہڑی فصل معدنیات وغیرہ تمناں اللہ زمیں بچوں عطا فرماوے، ان بچوں سرس تے پاک چیز اللہ غا رستہ ماں خیرات کرو! تے گندی، نرس اور حرام ناں اللہ غا رستہ ماں دینڑ غی نیت وی نہ کرو اسی گناہ غی گل تے سوچو وی نہ۔ تے اجئ چیز اللہ غا رستہ ماں کسرا خیرات کریں غا! حالانکہ یا ہی بیکار چیز جے تمناں دتی جے تاں تم وی خوشی ناںٔ لینڑ واسطے تیار نیہنہ ہوسیں، ہاں! جے اکھ ہی میچ لیں تاں واہ بکھری گل ہے یا کدے توں تھارو اپنٹوں حق وصول نہ ہو تو وہے فر تم سوچیں جے چلو" گہڑے پنّجے انوں ہی سہئی" تے جد تم آپ اسی خراب چیز لینڑ واسطے تیار نیہنہ فر اس ناں خیرات کسرا کریں!؟ سنٹو ں! اللہ تعالیٰ تے غنی ہے اس ناں تھارا صدقہ غی کوئے لوڑ نیہنہ وہ تے چھڑ و تھارو اخلاص تکنٹو چاہوے وہ خوب صفتاں آلو ہے اس ناں تھاریں صفتاں غی کجھ لوڑ نیہنہ جے تم اس غیں صفت بیان کریں غا یا اس غی حمد وثنا کریں غا تاں اس غو فائدو تھاری اپنٹی ذات ناں ہی ہے۔

(۲۲۶) ترمذی شریف غی اک روایت ماں خود رحمتِ عالم ﷺ توں اس آیت غی یاہ تفسیر بیان ہوئی ہے۔ جے جسویلے انسان غا ذہنڑ ماں یاہ گل آوے کہ جے ہوں خیرات کروں غو تاں غریب ہوجاؤں غو وقت کسرا ٹپاؤں غو، بس وہ سمجھ لیئے جے یوہ ٹھسواس غا دل ماں شیطان گہل رہیو ہے تے جیکدے یاہ تاھنگ دل ماں پیدا وہے کہ روزی دینڑ آلو تے اللہ تعالیٰ ہے، ہوں اللہ غا رستہ ماں خیرات کر غے کیوں نہ اپنٹاں گناہ بخشواؤں، تے اس غو فضل حاصل کروں فر وہ اللہ غو شکر کرے تے سمجھ لیئے جے یوہ خیال اللہ غی طرفوں پیدا ہوو وہے۔

(۲۲۷) حکمت غا چُج مطلب بیان ہووا ہیں. ور اس جگہ تمام مفسراں غے نزدیک حکمت تیں مراد دین غی صحیح سمجھ ہے" جس توں بعد عمل کرنڑ غی توفیق ہو جئے تے جس ناں اللہ غی طرفوں حکمت یعنی دین غی صحیح سمجھ نصیب ہوگئی اس ناں تے دین دنٹی غو سب کجھ مل گیو اللہ غا رستہ ماں صدقو خیرات کرن ناں بہتر سمجھنٹوں، بخیلی تے کنجوسی ناں برو سمجھ غے اس توں دور رہنٹوں یاہ وی دین غی بڑی حکمت یعنی سمجھداری ہے ور نصیحت تے عقل آلا ہی حاصل کرسکیں بے کرتوتاں ناں نصیحت وی کد نصیب وہے!۔

(۲۲۸) یعنی تھوڑ و متو جتنوں وی تم خرچ کریں غا تے جت وی اللہ غا رستہ ماں دیں غا اللہ تعالیٰ ناں اس غو پتو ہے. اسے را تم جہڑی وی کائے نذر یعنی منت منیں غا واہ اللہ غا علم ماں ہی وہے غی تے وہ اپنٹاں علم غے مطابق ہی اس غی جزا سزا دیئے غو۔ فائدو:۔ منت یا نذر غو مطلب یوہ ہے جے انسان اپنٹے آپ توں ہی کسے چیز ناں اپنٹے اپر ضروری کرلئے مثلاً فلانوں کم ہوگیو تے ہوں یوہ کم کروں غو، نذر منت روزہ، نماز، صدقہ، وغیرہ ہر اک چیز غی ہوسکے. جس را فلانوں کم ہوگیو تے ترے روزہ رکھوں غو، یا دس رکعات نفل پڑھوں غو یا سو روپیہ اللہ غا رستہ ماں دیوں غو، ور اتنی گل یاد رکھنٹی ہے جے منت اک عبادت ہے اور عبادت تے اللہ تعالیٰ توں سُوا کسے غی وی جائز نیہنہ لہذا منت وی صرف اللہ تعالیٰ ہی غی جائز ہے خدا تعالیٰ توں سوا کسے ناں خوش کرن واسطے اس غی منت منٹی شرک عظیم ہے. ہاں! اللہ تعالیٰ غا ناں ور کسے محتاج ناں صدقو خیرات دیٹوں یا کوئے دینی ادارو بنانٹوں بکھری گل ہے اسے را اللہ تعالیٰ غا ناں ور صدقو خیرات کر غے فر اس غو ثواب اپنٹاں ماں باپ ناں یا کسے ہور رشتیدار یا دوست ناں پہچا دیٹوں وی ہور گل ہے اور یاہ جائز ہے ور غیر اللہ غی منت بڑو بھارو شرک تے تکڑو ظلم ہے جس در آیت ماں وَمَا لِلظّٰلِمِيْنَ مِنْ اَنْصَارٍ کہہ غے اشارو کیو ہے حضرتِ شاہ ولی اللہؒ غا صاحبزادہ اردو ماں پہلی تفسیر لکھنڑ آلا مفسر شاہ عبدالقادرؒ فرمانویں "نذر اللہ کے سوا کسی کی نہ چاہیئے!" (موضح القرآن)

فَنِعِمَّا هِيَ ۚ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَآءَ

تاں وی چنگی گل ہے تے جے تم اولے اولے خیرات کریں اور دیں وی محتاجاں ناں

فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ وَيُكَفِّرُ عَنكُم مِّن سَيِّئَاتِكُمْ

تاں واہ تھارے واسطے ملّوں ہی سرس ہے اور وہ تھارے توں تھارا گناہاں ناں دور کر چھوڑے غو

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۷۱) لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ

تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے (۲۲۹) (اے نبیؐ) انھاں ناں ہدایت دینیٓ تھارے ذمہ نیہنہ

وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَآءُ ۗ وَمَا تُنفِقُوا مِنْ

ور اللہ تعالیٰ جس ناں چاہوے ہدایت دیدئے تے تم مالؔ بچوں جو کجھ وی خرچ

خَيْرٍ فَلِأَنفُسِكُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ

کریں وہ تھارا ہی فائدہ واسطے ہے؛ تے تم جو کجھ وی (اللہ غا رستہ ماں) خرچ کریں وہ اللہ غی رضا واسطے ہی

اللَّهِ ۚ وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ

کریں، تے تم اپناں مالؔ بچوں جو کجھ وی اللہ غا رستہ ماں خرچ کریں وہ تم ناں پورو پورو لبھ جئے غو تے تھارے اُپر ظلم

لَا تُظْلَمُونَ (۲۷۲) لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا

نیہنہ کیو جاسیں (۲۳۰) (صدقو خیرات) ان غریب لوکاں واسطے ہے جہڑا اللہ ہی غا رستہ ماں

فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي

ڈک دتا گیا ہیں (ویہہ کمائی واسطے) زمین ماں دوڑ بھج نیہنہ کر

الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ

سکتا ؛ انھاں غا نہ منگن غی وجہ تیں نا واقف لوک انھاں ناں مالدار سمجھیں

تَعْرِفُهُم بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا ۗ

توں انھاں ناں انھاں غاں چہراں تیں سیانؔ لیئے غو ویہہ لوکاں کولّوں (منہ پھٹ ہو غے تے) پلچ غے نیہنہ منگتا

وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۲۷۳)

تے تم جو کجھ وی مالؔ خرچ کریں وہ ضرور اللہ تعالیٰ غا علم ماں ہے (۲۳۱)

(۲۲۹) ریا کاری ناںؔ دکھلا وا واسطے صدقو خیرات کرن غی مُچ برائی کی گئی ہے اس غو تقاضو تے یوہی ہے جے ہر قسم غو صدقو خیرات پَہا ویں نفلی وہے تے پَہا ویں زکوٰۃ، فطرانہ تے منت جئیو فرض صدقو وہے وہ مُچ پڑدہ ناںؔ اس را چھپا غے دِتو جے کہ سچّا ناں کھبّا غو تے کھبّا ناں سچّا غو پتو نہ لگ سکے؛ حدیث شریف ماں وی اس را اولے اولے خیرات کرن غی بڑی فضیلت آئی ہے؛ ور کدے کدے آدمی باندے باندے خیرات کرن ور مجبور ہو جئے تے حالات غو تقاضو ہی اسو وہے، جس را باندے باندے اک آدمی پہکھ ناںؔ مرتو وہے فر جے ہم پڑدا غی لوڑ ماں رھیا تاں تے وہ ٹُر ہی جئے غو اسے را کدے کدے باندے خیرات کرنؔ ناںؔ دوجا ناں وی توفیق ہو جئے، اساں موقعاں واسطے ہی فرمایو کہ: اصل تے سچا اخلاص آلؔی نیت غی لوڑ ہے فر ضرورت غے وقت باندے کریں تا نوی جائز ہے تے جے غریباں محتاجاں غی عزت غو خیال کر غے اولے خیرات کریں تاں یوہ ملّوں ہی سرس ہے حضرت ابن عباسؓ فرمانویں فرض صدقو زکوٰۃ، فطرانہ وغیرہ باندے دینو بہتر ہے تے باقی خیرات اولے دینی سرس ہے (ابن کثیر) ور جمہور مفسراں غو یوہی کہنٔو ہے جے ضرورت ویلے تے ہر اک صدقو اعلان کر غے دینٔو بہتر ہے باقی عام حالت ماں ہر اک صدقو خفیہ دینٔو بہتر ہے صحابہء کرامؓ نے وی جنگ تبوک غا موقع ور اعلانیہ چندو دتو تھو۔

(۲۳۰) صحابۂ کرامؓ صدقو خیرات کرتاں اپناں غیر مسلم رشتیداراں ناں دینٔ توں جھکیں تھا کہ خدا غا دین غاں انھاں دشمناں ناں کسرا دیاں! اس ور یوہ حکم نازل ہووؤ جے ہدایت تھارا ہتھ ماں نیہنہ ہدایت دینیٓ اللہ غو کم ہے تم اخلاص ناںؔ اللہ غی رضا واسطے جہڑی خیرات کریں غا اس غو ثواب ضرور لبھے غو، وہ سوالی محتاج پَہانویں مسلمان وہے پَہانویں کافر! (ابن ابی حاتم) ور یوہ حکم نفلی صدقہ خیرات غو ہے زکوٰۃ غیر مسلم ناں دینیٓ جائز نیہنہ۔

(۲۳۱) یعنی نیوں تے صدقو خیرات مسلمان اور غیر مسلم ہر ایکنؔ محتاج ناں دتو جاسکے ور اساں فقیراں، ضرورت منداں ناں دینوں بہت بڑو ثواب ہے جہڑا اللہ غا دین غا کم ماں اس را الکسر اہو جائیں جے انھاں ناں کجھ کمائی کرن غی بہل ہی نہ سرتی وہے اُپروں خُدّارا ساویں کہ دوجاں ناں اپنٔی ضرورت مندی غو بالکل پتو ہی نہ ہونؔ دیں سگوں انؔ جانؔ لوک تکیں تے انھاں ناں بڑا مالداراں غو ٹپلّو لگ جئے ور اکھاں آلّا تک غے سئی کرلیں جے یہ ہیں خُدّار ور ہیں ضرورت مند یہ منگتا تے کسے کولّوں نیہنہ ور انھاں ناں دینٔ غو ثواب مُچ ہے اسلام ماں اس را غی پہلی جماعت غو ناں ''اصحاب صُفّہ'' تھو یہ دو ٹہائی سو سچا مومن صرف دینٔ پچھے مدینہ پاک ماں آ بیٹھا تھا کوئے جہادی قافلو روانہ وہے تھو تے اس غے ناںؔ ہو جیں تھا یا کسے تبلیغی مشن ور چلایا جیں تھا تاں اُواں ٹُرپیں تھا نیہنہ تے سرکار دو عالم ﷺ غی دربار ماں بیں غے علم دین حاصل کرتا رہینہ تھا۔ ات فِيْ سَبِيْلِ اللهِ غو مطلب ہے دین غا کسے وی کم ماں لگا والوک ور آیت ماں اصل مراد ''جہاد فی سبیل اللہ'' ماں لگا وا الکسر لوک ہیں۔ علامہ آلوسیؒ فرمانویں حبسهم الجهاد والعمل فی مرضاة الله (روح المعانی) اس آیت پاک تیں فقہاء کرام نے مُچ سارا مسئلہ کڈیا ہیں، جن غا بیان غی ات گنجائش نیہنہ۔

(٢٣٢) ات اللہ غا رستہ ماں صدقو خیرات کرن غو بیان جھڑ و اس سپارہ غا منڈ تیں چھو یو گیو تھو مُک گیو ہے بیان بند کرن تیں پہلاں اک واری فر سارا مضمون اُپر لوء گھلی جا رہئی ہے تے خیرات غا انّ مُک ثواب غو یقین دوا یو جا رہیو ہے جے وہ اللہ تعالیٰ کوئے موجود ہے جت نہ ضائع ہو سکے نہ خراب! ہُن اتوں اگے سود غو بیان ہے۔

اَلَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا

ویہہ لوک جھڑا اپناں مالّ رات تہاڑی ، اولے باندے (ہر طرح اللہ غا رستہ ماں)

وَّعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ

خرچ کریں انھاں واسطے تے انھاں غو ثواب انھاں غا رب کوئے موجود ہے نہ انھاں ور کوئے خوف

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ۝٢٧٤ اَلَّذِيْنَ يَاْكُلُوْنَ

وہے غو تے نہ ویہہ غمگین ویں غا (٢٣٢) ویہہ لوک جھڑا سود

الرِّبٰوا لَا يَقُوْمُوْنَ اِلَّا كَمَا يَقُوْمُ الَّذِيْ يَتَخَبَّطُهُ

کھئیں (ویہہ قیامت غے تہاڑے) کھلا نیہنہ ہو سکسیں ور اس آدمی ہاروں جھڑو

الشَّيْطٰنُ مِنَ الْمَسِّ ۭ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْٓا اِنَّمَا

شیطان نے چمڑ غے سدائی کر چھوڑیو وہے ، یاہ سزا اس گلوں ہے کیونجے ویہہ یاہ گل کیہنہ تھا کہ

الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا ۘ وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ

بپار وی تے سود ہاروں ہے حالانکہ اللہ نے بپار ناں حلال کیّو ہے تے سود ناں

الرِّبٰوا ۭ فَمَنْ جَاۗءَهٗ مَوْعِظَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ فَانْتَهٰى

حرام ! تے جس آدمی کوئے اُس غا رب غی طرفوں نصیحت آوے فر وہ باز آجئے

فَلَهٗ مَا سَلَفَ ۭ وَاَمْرُهٗٓ اِلَى اللّٰهِ ۭ وَمَنْ عَادَ

تاں تے جو کجھ وہ اُس تیں پہلاں لے چکیو ہے وہ اس واسطے (حلال) ہے اور اس غو معاملو اللہ غے حوالے ہے تے

فَاُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ۝٢٧٥

جھڑو فر یوہی کم کرے بس اسا لوک تے دوزخی ہیں یہ سدا اسے ماں ریہنہ غا ؛

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقٰتِ ۭ وَاللّٰهُ

اللہ تعالیٰ سود ناں اکلاوے تے صدقہ خیرات ناں بدھاوے تے اللہ تعالیٰ

لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيْمٍ ۝٢٧٦ اِنَّ الَّذِيْنَ

کسے وی ناشکرا گناہ گار ناں پسند نیہنہ کرتو (٢٣٣) بیشک ویہہ لوک جھڑا

(٢٣٣) آخرت ماں مُچ ساراں عملاں غی سزا دنیا ماں اس عمل غی نَہار ناںّ رلتی ملتی ہی وہے غی۔ سود خور دنیا ماں بیاج پچھے اسا پاگل ہو جیں کہ فر انھاں ماں نہ تے انسانیتی رہ تے نہ ویہہ غریب بچارا ور کجھ ترس کریں ؛ قیامت غے تہاڑے انھاں غی پہلی سزا یاہی وہے غی جے ویہہ اپنٔی قبراں توں اس را اُٹھیں غا جس را جن شیطان نے انھاں ناں چمڑ غے سدائی کیو وہ وہے انھاں غو جرم چھڑو یوہی نیہنہ تھو جے یہ سود کھائیں تھا بلکہ یہ تے حرام ناں حلال بنّان واسطے کیہنہ ویں تھا جے ''بپار وی تے سود ہی ہاروں ہے'' یعنی جسرا بپار ماں نفعو کمایو جئے اسے را سود ماں وی تے نفعو ہی حاصل کیو جئے تے جد بپار حلال ہے فر سود حرام کیوں؟ یاہ گل اج توں سوا چودہ سو سال پرانٔی جاہلیت غی تھی کمال اتفاق تکو!! اج غی ترقی یافتہ'' سجری جاہلیت وی سود کھانّ واسطے یاہی دلیل پیش کرے۔ فرمایو۔ تمنّاں فرق نیہنہ دستو ! حالانکہ بپار تے حلال ہے جد کہ سود خدا نے حرام کیو ہے ! کیوں حلال حرام ماں کوئے فرق نیہنہ ! اس ماں تے زمین اسمانّ غو فرق ہے، یوہ حکم نازل ہوتاں ہی اعلان ہو گیو جے ہُنّ جھڑ و توبہ کر لئے غو اس ناں جہالت غو لیو دتو سود تے معاف ہے ہُنّ اس غو موڑنوں ضروری نیہنہ ور جھڑا اس حکم غا آجانّ توں بعد وی باز نہ آویں ویہہ چار تہاڑا عیش ارام کر لیں دنیا غی موج مستی مار لیں ور چھیکڑ انھاں نے جہنم ماں سڑنوں ہے، کیونجے ویہہ حرام ناں حلال کہہ غے کافر ہو گیا تھا اور خدا غاں باغیاں کافراں جگّی تے یاہی سزا ہے؛ علماء کرام نے اس آیت توں یوہ مسئلو وی کڈیو ہے جے جسرا پورا قرآن غو منکر کافر ہے اسے را ایکنّ آیت غو یا ایکنّ حکم غو منکر وی کافر ہی ہے، فر فرمایو! اللہ تعالیٰ آخرت ماں صدقہ ناں خوب خوب بدھاوے غو ایکنّ ایکنّ داناں غو ثواب ست ست سو داناّں توں اپر لبھے غو جد کہ سود غو ات کوئے فائدو نصیب نیہنہ ہوسیں دنیا ماں وی سود تے صدقہ غی یاہی مثال ہے. جس مالّ بچوں صدقو کڈیو جئے وہ دِسن ماں تے گھٹو سہئی لگے ور ڈنگی نظر ناںّ تکنّ آلاں ناں صاف دسے جے وہ اللہ غا حکم ناںّ بدھتو رہ، اس ماں اسی برکت ہو جئے کہ تھوڑا مالّ ناںّ زیادہ کم نکل آویں جد کہ سود دیکھنّ ماں تے بدھتو سہئی وہے ور اصل ماں وہ مالّ ناں گھاٹا تو چلّیو جئے برکت سروں نیہنہ رہتی، خرچاں غا نواں نواں کھاتا کھلتا ریہنہ کدے فضول خرچیں تے کدے بیماریں بس پوری پے تی ہی نیہنہ ! رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں وقتی طور ور پہانویں سود ناںّ کجھ باہدو ہی ہو جئے ور چھیکڑ اس غو نتیجو گھاٹا توں سُوا کجھ نیہنہ ہوتو (مسند احمد) سود ناں حلال سمجھنّ آلو تے کافر ہے ور اس ناں حرام سمجھ غے فر وی اس توں نہ بچنّ آلو کبیرہ گناہ غو مرتکب گنہگار رہے؛ فرمایو! اللہ تعالیٰ نہ کسے ناشکرا کافر ناں پسند کرے تے نہ گنہگار ناں !-

(۲۳۴) اس ماں سودخوراں غا مقابلہ ماں سچا مومناں غیں صفت بیان فرمائیں جے وہیہ نیک کم کریں، نماز پڑھیں، زکوٰۃ ادا کریں اجیا لوکاں غو ثواب تے انھاں غا رب کوٹے موجود ہے نہ قیامت غے تہاڑے انھاں ناں کائے پہیڑی گل پیش آنٹ غو ڈر و ہے غو تے نہ کسے گل پچھے وہیہ غمگینٹ تے دکھیاویں غا۔

(۲۳۵) یاہ سخت درڑ ہے سود کھانٹ آلاں واسطے کہ جے تم مومن ہیں تاں سود چھوڑ دیو! ایمان تے سود کٹھا نیہنہ ہو سکتا تے جے یہ ہُنٹ وی باز نہ آویں تاں اس غو مطلب تے یوہ ہے جے یہ اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ ناں لڑائی غو اعلان کر رھیا ہیں! اللہ اکبر! کس کوٹے یاہ جرأت ہے جے وہ اللہ تعالیٰ ناں لڑائی ور بنگارے حدیث ماں ہے سودخورناں آخرت ماں اللہ تعالیٰ فرماوے غو توں میرے نالٰ لڑائی کرنٹ آ گیو ہے! توں مناں بنگارے! فر آجا! سجا اللہ! کہڑ و خدا نالٰ جنگ کر سکے غو! سودخوراں واسطے دنیا ماں وی یوہی حکم ہے کہ جے وہیہ باز نہ آویں تاں امام وقت ور فرض ہے جے وہ انھاں نالٰ اس ویلے توڑی جہاد کرے چِر توڑی وہیہ توبہ کر غے فر خدا غا دین ناں پوری طرح نہ من لیں یا فر اساں نافرماناں توں خدا غی زمین پاک ہو جئے؛ صاحبِ روح المعانیؒ فرمانویں کہ انھاں نالٰ اس را جنگ فرض وہے غی جس را مرتداں تے باغیاں نالٰ فرض وہے۔ **کحرب المرتد و کحرب البغاۃ.**

(۲۳۶) جس ویلےٰ یوہ حکم نازل ہووو تھو اس ویلے کئیاں لوکاں نے اپنٹاں قرضوئیاں کولوٰں پرانٹوں سود لینوں تھو ات یوہ مسئلو پیش آ گیو جے وہیہ اپنٹوں پرانوں قرض لے سکیں یا نیہنہ اس ور یوہ حکم نازلٰ ہووؤ جے آئندہ واسطے توبہ کر لیو تے جے تم اس گناہ تیں توبہ کر لیں تاں سُنٹوں! اصل مالٰ سود تیں علاوہ تھارا واسطے جائز ہے۔ ہُنٹ نہ تم سود لے غے ظلم کرو تے نہ تھارے اپر یوہ ظلم کیو جئے کہ تھارو اصل مالٰ وی حرام ہو جئے تے تم اس تیں وی محروم ہو جیں۔ کجھ مفسراں نے اس آخری لفظ غی اس راوی تفسیر کی ہے جے نہ تم سود لے غے دوجاں اپر ظلم کرو تے نہ تھارے کولوٰں سود لے غے کوئے تھارے اپر ظلم کرے، قرآنِ کریم تے حدیث دواں ماں سود غا لینٹ دینٹ ور جتنی سخت سزا بیان ہوئی ہے شرک توں بعد ہور کسے گناہ ور اتنی تگڑی سزا بیان نیہنہ ہوئی. اس گل غو اندازو صرف اک حدیث تیں لا سکیں رحمتِ عالم ﷺ فرماویں! سود غا ترتّر ۷۳ گناہ ہیں ساراں تیں لوہکو گناہ اس غے برابر ہے جے آدمی اپنی ماں نالٰ بدکاری کرے، تے ساراں توں بڑو سود مسلمان غی عزت ور حملو کرنوں ہے (ابنِ کثیر بحوالہ مستدرک حاکم) اسے گلوں حضرتِ عمرؓ فرمانویں ویں لوکو سود ناں وی چھوڑو تے جس چیز ماں سود غو شبو ہو جئے اس ناں وی چھوڑ دیو (مسند احمد) شریعت نے سود غو ہر اک بوءؤ بند کر چھوڑیو ہے. اس جرم ماں اصل مجرم سود لٰین آلو ہے ور شریعت نے سود لینٹ آلو دینٹ آلو اس ماں اپرالو کرنٹ آلو سارا مجرم ہی شمار کیا ہیں؛ آپ ﷺ نے فرمایو! سود لینٹ آلو، دینٹ آلو اس کاروبار ور گواہ بنٹن آلو اس ناں لکھن آلو کلرک سارا اس گناہ ماں شامل ہیں آپؐ نے انھاں ساراں ور لعنت فرمائی (مسلم، ترمذی، مسند احمد ابوداؤد) اج ساری دنیا ناں سود غی چھڑم لگ گئی ہے کافر قوماں کوٹے تے معیشت اور اقتصاد غو صاف سُچو نظام تھو ہی نیہنہ فر انھاں نے اسے پرانی جہالت ور نواں علم غی لوء غا پڑ دا چاڑ غے اسے لعنت ور اپنٹی معیشت غو نظام کھلٰو کر لیو؛ ور بدقسمتی یاہ کہ جھاں مسلماناں کوٹے خدا غو دِتو وو اقتصاد غو نظام موجود تھو انھاں غیں لیل وی اسے ور کرن لگ پئیں! اس را ساری دُنیا اج سود غی لعنت ماں چِرنگ ہو غے رہ گئی ہے۔ خیر! مھارا واسطے یاہ وی کائے نویں گل نیہنہ، مھارا آقا تے مولیٰ الصادق المصدوق ﷺ نے سوا چودہ سو سال پہلاں فرمایو تھو! اک زمانوں آوے غو جس ویلے سارا لوک سود ور ٹہہ پُویں غا صحابہءِ کرامؓ نے عرض کی حضرت سارا سود کھائیں غا؟! فرمایو! ہاں! جہڑ و نیہنہ کھاسیں تھوڑ تے اس ناں وی ضرور لگے غی۔ (مسند احمد)

(۲۳۷) سود غا حرام ہو جانٹ تیں بعد جھاں لوکاں نے سود ور قرضو دِتو وو تھو انھاں ناں قرضوئی کوٹے پیسہ رکھنٹ غو کوئی فائدو نیہنہ تھو، ممکن تھو جے وہیہ قرضوئی غے پچھے ہی پے جاتا اس موقع ور یوہ

اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا

ایمان لیا یا تے انھاں نے چنگا عمل کیا تے نماز قائم کی اور زکٰوۃ

الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ

ادا کی انھاں واسطے انھاں غو ثواب انھاں غا رب کوٹے موجود ہے نہ ان ور کوئے خوف

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿۲۷۷﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا

وہے غو تے نہ وہیہ غمگین ویں غا (۲۳۴) اے ایمان آلیو!

اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوْا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ

اللہ تعالیٰ تیں ڈرو تے جے تم ایمان آلاٰ ہیں تاں جتنوں سود باقی رہ گیو ہے وہ

مُّؤْمِنِيْنَ ﴿۲۷۸﴾ فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا فَاْذَنُوْا بِحَرْبٍ

چھوڑ دیو! تے جے تم نےٰ یاہ گل نہ کی تاں تم اللہ تے اس غا رسولؐ نالٰ

مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوْسُ

جنگ واسطے تیار ہو جاؤ (۲۳۵) تے جے تم توبہ کر لیں تاں تم اپنٹاں اصل مالٰ غا حقدار

اَمْوَالِكُمْ ۚ لَا تَظْلِمُوْنَ وَلَا تُظْلَمُوْنَ ﴿۲۷۹﴾ وَاِنْ

ہیں (تانجے) نہ تم ظلم کریں تے نہ تھارے اُپر ظلم کیو جئے (۲۳۶) تے جیکدے

كَانَ ذُوْ عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ ۗ وَاَنْ

(قرضوئی) تنگدست وہے تاں اس ناں بنٹنٰ سرن توڑی مُہلت دیدیو تے جے

تَصَدَّقُوْا خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿۲۸۰﴾ وَاتَّقُوْا

تم قرضو معاف ہی کر چھوڑیں تاں وہ تھارا واسطے ملٰو ہی سرس ہے جیکر تم سمجھیں (۲۳۷) تے اُس تہاڑا تیں

يَوْمًا تُرْجَعُوْنَ فِيْهِ اِلَى اللّٰهِ ۖ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ

ڈرتا رہو جس تہاڑے تم اللہ غی بارگاہ ماں پیش کیا جیں غا فر ہر شخص ناں اپنٹاں

نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿۲۸۱﴾

کیا غو پورو پورو بدلو لبھ جئے غو تے انھاں ور (ذری وی) ظلم نیہنہ ہوسیں (۲۳۸)

حکم کتنوں بروقت ہے کہ جے قرضوئی تنگدست وہے تاں اس ناں بݨ سرن توڑی مہلت دیوتے جے اس قرضوئی ناں وہ قرضو معاف ہی کر چھوڑیں اور صدقہ غی نیت کر لیں فر تے گل ہی کے ہے! حدیث ماں وی قرضوئی ناں مہلت دیݨ یا معاف ہی کر دین غو بہت بڑو ثواب بیان ہو یو ہے۔

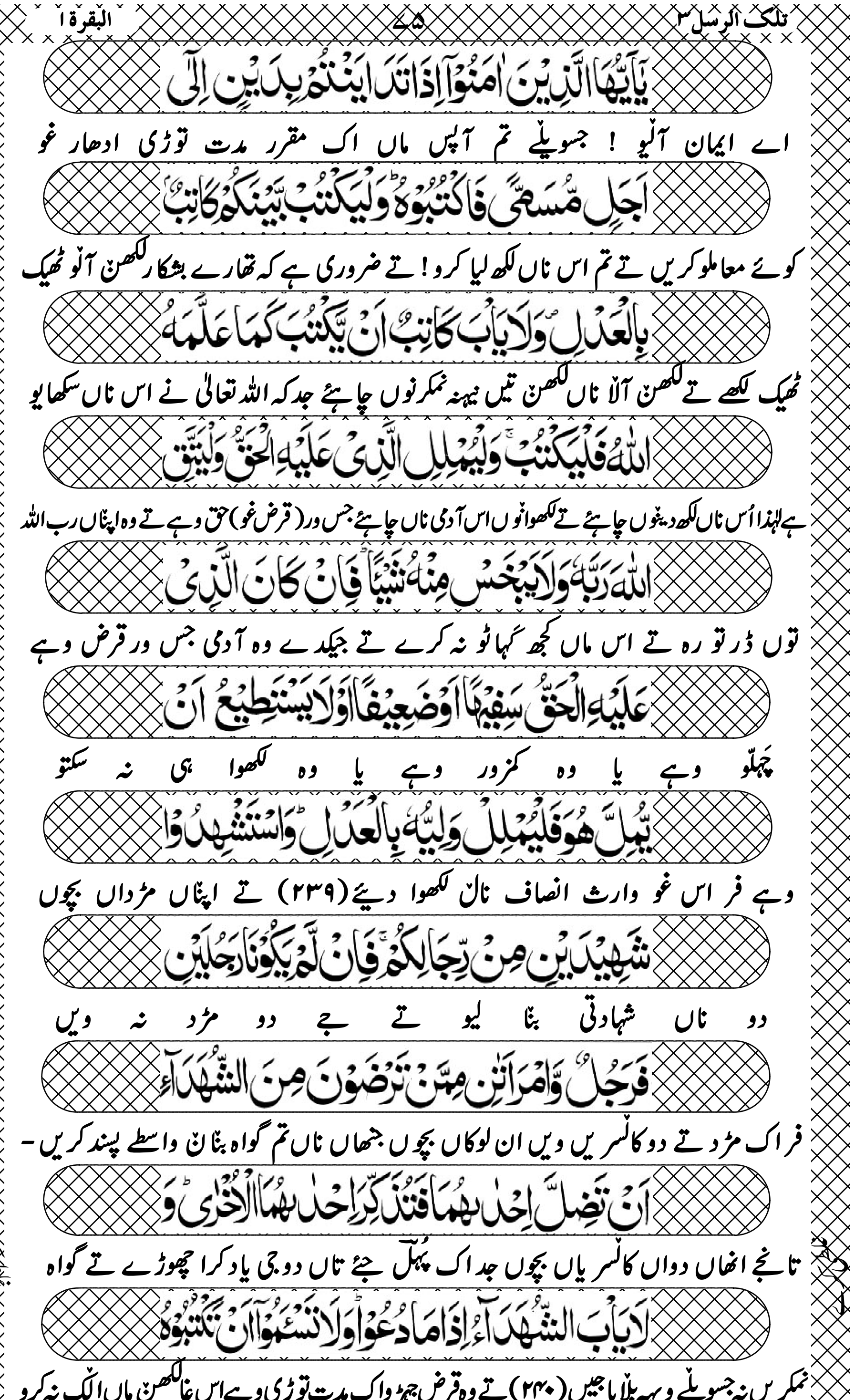

تلک الرسل ۳ ۷۵ البقرۃ ۱

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡۤا اِذَا تَدَايَنۡتُمۡ بِدَيۡنٍ اِلٰٓى

اے ایمان آلّو! جسویلّے تم آپس ماں اک مقرر مدت توڑی ادھار غو

اَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكۡتُبُوۡهُ ؕ وَلۡيَكۡتُبْ بَّيۡنَكُمۡ كَاتِبٌ

کوئے معاملو کریں تے تم اس ناں لکھ لیا کرو! تے ضروری ہے کہ تھارے بشکار لکھݨ آلّو ٹھیک

بِالۡعَدۡلِ ۚ وَلَا يَاۡبَ كَاتِبٌ اَنۡ يَّكۡتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ

ٹھیک لکھے تے لکھݨ آلا ناں لکھݨ تیں نیہنہ نمکرنوں چاہیئے جد کہ اللہ تعالیٰ نے اس ناں سکھایو

اللّٰهُ فَلۡيَكۡتُبۡ ۚ وَلۡيُمۡلِلِ الَّذِىۡ عَلَيۡهِ الۡحَـقُّ وَلۡيَتَّقِ

ہے لہٰذا اُس ناں لکھ دیݨوں چاہیئے تے لکھوانۡوں اس آدمی ناں چاہیئے جس ور (قرض غو) حق وہے تے وہ اپݨاں رب اللہ

اللّٰهَ رَبَّهٗ وَلَا يَبۡخَسۡ مِنۡهُ شَيۡـئًا ؕ فَاِنۡ كَانَ الَّذِىۡ

توں ڈر تو رہ تے اس ماں کجھ گھاٹو نہ کرے تے جیکدے وہ آدمی جس ور قرض وہے

عَلَيۡهِ الۡحَـقُّ سَفِيۡهًا اَوۡ ضَعِيۡفًا اَوۡ لَا يَسۡتَطِيۡعُ اَنۡ

چَہلّو وہے یا وہ کمزور وہے یا وہ لکھوا ہی نہ سکتو

يُّمِلَّ هُوَ فَلۡيُمۡلِلۡ وَلِيُّهٗ بِالۡعَدۡلِ ؕ وَاسۡتَشۡهِدُوۡا

وہے فر اس غو وارث انصاف ناݪ لکھوا دیئے (۲۳۹) تے اپݨاں مڑداں بچوں

شَهِيۡدَيۡنِ مِنۡ رِّجَالِكُمۡ ۚ فَاِنۡ لَّمۡ يَكُوۡنَا رَجُلَيۡنِ

دو ناں شہادتی بݨا لیو تے جے دو مڑد نہ ویں

فَرَجُلٌ وَّامۡرَاَتٰنِ مِمَّنۡ تَرۡضَوۡنَ مِنَ الشُّهَدَآءِ

فر اک مڑد تے دو کاݪسریں ویں ان لوکاں بچوں جنھاں ناں تم گواہ بݨاݨ واسطے پسند کریں۔

اَنۡ تَضِلَّ اِحۡدٰٮهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحۡدٰٮهُمَا الۡاُخۡرٰى ؕ وَ

تانجے انھاں دواں کاݪسریاں بچوں جد اک پُہلّ جئے تاں دوجی یاد کرا چھوڑے تے گواہ

لَا يَاۡبَ الشُّهَدَآءُ اِذَا مَا دُعُوۡا ؕ وَلَا تَسۡـئَمُوۡۤا اَنۡ تَكۡتُبُوۡهُ

نمکریں نہ جسویلّے ویہہ بلّایا جیں (۲۴۰) تے وہ قرض جھڑو اک مدت توڑی وہے اس غا لکھݨ ماں آلک نہ کرو

منزل ۱

(۲۳۸) یعنی انھاں حکماں ور عمل کرن واسطے تم اس تہاڑا ناں یاد رکھو جد تم نے اپݨاں رب غی بارگاہ ماں کھلّاں ہوݨوں ہے جت رتی رتی غو حساب وہے غو عملاں ور نمیڑا ویں غا تے ہر شخص ناں اس غا کیا غی سزا یا جزا دِتی جئے غی مُچ سارا صحابہء کرامؓ تے تابعیاں غو بیان ہے جے یاہ آیت قرآنِ پاک غی بالکل چھیکڑ غی آیت ہے۔ اس غا نازل ہوݨ تیں اکتری تہاڑا ابعد رحمت عالم ﷺ غو وصال مبارک ہو گیو تے اک روایت ماں بس نو تہاڑا ہی آیا ہیں (ابن کثیر)

(۲۳۹) پہلاں صدقہ غو بیان تھو فر سود غو ذکر آیو، ہُن قرض تے ادھار غا تفصیلی احکام غو بیان ہے۔ قرآن پاک ماں یاہ سب توں بڑی آیت ہے۔ اس ماں مُچ سارا امسئلا بیان ہووا ہیں ابن عربی مالکیؒ تے علامہ قرطبیؒ نے اپݨی تفسیراں ماں اس موقع ور کوئے بونجہ ۵۲ مسئلا لکھیا ہیں۔ اج تے دنیا غو نظام ہی لکھت پڑھت ور ہے لیکن ذری ڈھیڈ ہزار سال پچھے مڑ غے تکو ہاں! اس ویلّے پروردگار نے یہ احکام نازل فرما غے انسانیت ور کتنوں بڑو احسان فرمایو۔ حکم ہووۓ جد وی قرض یا ادھار غو کوئے معاملو وہے اس غی اک مدت طے کر لیو۔ فر اس ناں لکھ غے اک وثیقو بݨا لیو۔ ور جے لیݨ دیݨ آلّاں بچوں ہی کوئے لکھے غو تاں جانبداری آلی گل وی آ سکے لہٰذا کوئے تیجو خدا ترس لکھݨ آلّو بند وغیر جانبداری ناݪ ٹھیک ٹھیک لکھے، تے یوہ لکھݨ آلّو لکھݨ تیں نمکرے نہ! کیونجے یاہ دولت وی تے اللہ تعالیٰ ہی نے اس ناں بخشی ہے، اک گل رہئی تھی جے لکھواوے کوݨ؟ دیݨ آلّو یا لیݨ آلّو؟ فرمایو جس ور حق ہے یعنی قرضوئی وہ لکھاوے ور تاکید اس ناں وی یا ہی ہے جے اللہ تعالیٰ تیں ڈر ڈر غے ٹھیک ٹھیک لکھواوے خدا سب کجھ تک رہیو ہے کجھ چھپیو وۓ نیہنہ ہے تے جے یوہ قرضوئی چَہلّو وہے یا کمزور وہے یعنی نکو یا بڈھو وہے یا اس نا لکھوانۡوں ہی نہ آتو وہے (مثلاً وہ کلو وہے یا کسے دوجی بولی غو بند وہے تاں وی شریعت ماں کائے تنگی نیہنہ اس غو سرپرست یا ترجمان لکھا چھوڑے تاکید اس ناں وی یا ہی ہے جے انصاف کرے، انصاف ناݪ ہی کم لئے۔

(۲۴۰) اپر لکھت پڑھت غی گل ہوئی تھی ہن دو جو حکم ملیو جے اس معاملہ ور دو مڑداں ناں گواہ بݨا لیو تے جے دو مڑد نہ ویں تاں اک مڑد تے دو کاݪسریں وی گواہ بن سکیں وجہ اس غی یاہ بیان فرمائی جے اک کاݪسری ناں پلیکھو وی لگ سکے لہٰذا دو ہوݨی لوڑیئے تانجے جس ویلّے ایکݨ ناں ٹپلو لگ جئے تاں دوجی اس ناں اصلی گل یاد کرواوے۔ اور یہ گواہ اسا ویں جنھاں ناں مسلمان معاشرو چنگا تے اعتماد غے قابل سمجھتو وہے بے دین فاسق فاجر نہ ویں، فر گواہاں ناں حکم ملے کہ اس معاملہ ور جد وی گواہی دیݨ واسطے انھاں ناں بلایو جئے ویہہ چھٹ اَ جیں نمکریں نہ کیونجے جے کدے سچو گواہ سچ ور گواہی ہی نہ دیئے فر دنیا ماں انصاف کسرا قائم رہ سکے!

صَغِيْرًا اَوْ كَبِيْرًا اِلٰٓى اَجَلِهٖ ۭ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ

معاملو پَہانویں نکو وہے پہانویں بڑو ! یاہ گل اللہ غے نزدیک زیادہ انصاف آلی ہے

وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوْٓا اِلَّآ اَنْ

تے گواہی ناں زیادہ ٹھیک رکھنڑ آلی ہے تے اس غے زیادہ نیڑے ہے جے تم شک ماں نہ پے جیں ور جے

تَكُوْنَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيْرُوْنَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ

سودو ہتھو ہتھ وہے جس غو تم آپس ماں لینڑ دینڑ کرتا رہنہ تاں اس غا

عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوْهَا ۭ وَاَشْهِدُوْٓا اِذَا تَبَايَعْتُمْ ۠

نہ لکھنڑ غو تھارا ور کوئے گناہ نیہنہ تے جس ویلے تم آپس ماں بپار کریں تاں وی گواہ بنا لیا کرو

وَلَا يُضَاۗرَّ كَاتِبٌ وَّلَا شَهِيْدٌ ڛ وَاِنْ تَفْعَلُوْا فَاِنَّهٗ

تے لکھنڑ آلا ناں تے گواہ ناں نقصان نہ پہچایو جئے تے جے تم اسی گل کریں غا تاں یاہ تھاری طرفوں

فُسُوْقٌۢ بِكُمْ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۭ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ ۭ وَاللّٰهُ بِكُلِّ

گناہ غی گل وہے غی تے اللہ تیں ڈرتا رہو! اور اللہ ہی تمناں سکھا رہیو ہے؛ تے اللہ تعالیٰ ہر اک چیز

شَيْءٍ عَلِيْمٌ ۝۲۸۲ وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰي سَفَرٍ وَّلَمْ تَجِدُوْا

ناں جانڑ آلو ہے (۲۴۱) تے جیکدے تم سفر ماں ویں اور تم ناں کوئے لکھنڑ آلو نہ

كَاتِبًا فَرِهٰنٌ مَّقْبُوْضَةٌ ۭ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا

لبھے فر گروی رکھنڑ غی کائے چیز ہی قبضہ ماں دتی جئے فر جے تھارا بچوں کوئے کسے ور پُہروسو کر لئے

فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهٗ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهٗ ۭ

تے جس ور پُہروسو کیو گیو ہے اس ناں چاہئے جے وہ اس غی امانت ادا کر دئے تے اپناں پالنہار اللہ تعالیٰ تیں ڈرتو رہ

وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۭ وَمَنْ يَّكْتُمْهَا فَاِنَّهٗٓ

اور تم گواہی ناں نہ چھپاؤ ! تے جہڑو اس ناں چھپاوے فر بلاشبہ اس غو

اٰثِمٌ قَلْبُهٗ ۭ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ عَلِيْمٌ ۝۲۸۳

دل گناہگار ہے تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ اس ناں خوب جانئے (۲۴۲)

(۲۴۱) آدمی کدے کدے آلکسی ہو جئے اس واسطے فرمایو: جد ایکنڑ مدت توڑی معاملو ہو رہیو وہے فر اک غے لکھنو نہ چھوڑو پہانویں معاملو ہکو وہے پہانویں بڑو وہے. ور جے یوہ حکم ہر ایکنڑ ور فرض ہو تو تاں نقد و نقد کاروبار کرنڑ آلا بڑی اوکھت ماں پے جاتا. اس واسطے یاہ اجازت وی دتی کہ جے تم ہتھو ہتھ بپار کرتا ویں فر نہ لکھنڑ ماں وی کجھ گناہ نیہنہ۔ ور گواہ ہر حال ماں رکھ لینا چنگی ہی گل ہے۔ پہلاں کاتب ناں تے گواہ ناں یوہ حکم ملیو تھو جے تم لکھنڑ تیں اور گواہی دینڑ تیں نمکر یو نہ؛ آخر ماں معاملو کرنڑ آلا ناں حکم دتو جے تم وی کاتب ناں تے گواہ ناں اینویں کیہنویں ہُٹ مٹ نہ تنگ کر یو! مثلاً ویہہ اپناں کم ماں لگا وا ویں تے تم انھاں ناں مجبور کر لیں جے ہُن ہی مھارو کم کرو! تے کجھ علماء نے لکھیو ہے جے کاتب ناں مزوری نہ دینی تے گواہ ناں سفر خرچ نہ دیئو وی تکلیف دینڑ ماں داخل ہے آیت غا آخر ماں فر اس گل غو احساس پیدا کیو جے انھاں ساراں حکماں ور عمل کرن واسطے آدمی ماں تقوٰی غی طاقت ہونی ضروری ہے تقوٰی ہی انسان ناں خدا غا حکماں ور قائم غے رکھے! فائدو! وَلَا یُضَآرَّ غی دو۲ قرأت ہو سکیں مجہول وی تے معروف وی اس را اس لفظ غیں دو۲ تفسیر مشہور ہیں۔ پہلی غو مطلب یوہ وہے غو جے کاتب تے گواہ ناں ہُٹ مٹ تکلیف نہ دتی جئے۔ ہم نے اس غے مطابق تفسیر کی ہے تے دوجی غو مطلب یوہ وہے غو جے کاتب تے گواہ ناں چاہئے جے ویہہ کسے ناں تکلیف نہ دیں، اس را یوہ حکم اصلی اپلا حکم ہی غی تاکید وہے غو۔

(۲۴۲) یوہ سفر ماں رہن یا گروی یعنی بندے کوئے چیز رکھ غے قرض لینڑ غو مسئلو بیان فرمایو ہے. اس را تے گروی رکھ غے قرض لینڑ غی گل کوئے سفر ناں ہی خاص نیہنہ، اپناں کہر ماں وی اس غی اجازت حدیث توں ثابت ہے. رحمت عالم ﷺ غا وصال غے وقت وی حضور ﷺ غی زرہ مبارک تریہہ ۳۰ ’’وسق‘‘ ادھار جئواں غا بدلہ ماں ابوالسح ناں غا ایکنڑ یہودی کولے گروی رکھی وی تھی (بخاری مسلم) ور گروی غی لوڑ زیادہ سفر ماں ہی پے اسے گلوں ات سفر واسطے یوہ مسئلو بیان ہو رہیو ہے۔ اسے را کاتب نہ ہونڑ غی شرط وی اتفاقی ہے کاتب ہوتاں وی جے گروی رکھنڑ غی لوڑ پے جئے تاں جائز ہے اصل ماں مسلماناں ناں تے مسلمان ور بساہ کر نوں ہی چاہئے! ات یوہ انداز اختیار کر غے اسے پاسے اشارو کیو ہے، آخر ماں فر سچی گل ور گواہی دینڑ غو حکم فرمایو. تے گواہی چھپانڑ آلا ناں درڈ غے فرمایو ہے جہڑو آدمی گواہی چھپا لئے جس ناں حقدار غو حق مارے جئے وہ یاہ نہ سوچے جے میں کے غلطی کی ہوں تے چپ چپیتو رہیو! نیہنہ! اس غو تے دل ہی گنہگار ہو گیو تاں ہی اس نے سچی گل چھپالی تے جس غو دل ہی گنہگار رہے فر پچھے بچیو وی کے!! بس تم تے یاہ گل یاد رکھو جے اللہ تعالیٰ غا علم ماں ہر اک گل ہے اس ناں یوہ وی پتو ہے جے کونڑ کہڑی گل کت چھپا رہیو ہے۔

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ؕ وَاِنْ

اللہ تعالیٰ ہی غو ہے جو کجھ اسماناں ماں تے جو کجھ زمین ماں ہے تے جو کجھ

تُبْدُوْا مَا فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ

تھاراں دلاں ماں ہے تم اس ناں باندے کریں یا چھپا غے رکھیں اللہ تعالیٰ تھارا کوٹوں اس غو حساب لے

اللّٰهُ ؕ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَآءُ ؕ

لئے غو تے جس ناں وہ چاہوے غو بخش دئے غو تے جس ناں چاہوے غو عذاب دئے غو

وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۲۸۴﴾ اٰمَنَ الرَّسُوْلُ

اور اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھنؔ آلو ہے (۲۴۳) رسول ایمان لے آیا

بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَّبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُوْنَ ؕ

اس کتاب ور جہڑی انھاں ور انھاں غا رب غی طرفوں نازل ہوئی تے سارا مسلمان وی !

كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ۟ قف

انھاں ساراں غو ایمان ہے اللہ تعالیٰ ور تے اُس غاں فرشتاں ور تے اُس غی کتاباں ور تے اُس غاں رسولاں ور

لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهٖ ۟ وَقَالُوْا سَمِعْنَا

(تے ویہہ کیہنہ جے) ہم اِس غاں رسولاں بچوں کسے ایکنؔ ماں وی فرق نیہنہ کرتا تے ویہہ عرض کریں جے ہم نے سنؔ لیو

وَاَطَعْنَا ۗ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيْرُ ﴿۲۸۵﴾ لَا

تے ہم نے من لیو اے مھار یار با ! ہم تیری بخشش منگاں تے ہم نے تیرے ہی کونے مڑ غے جانوں ہے (۲۴۴)

يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا ؕ لَهَا مَا كَسَبَتْ

اللہ تعالیٰ کسے ور ذمہ واری نیہنہ گھلتو ور اُس غی طاقت غے مطابق ! اُس ناں وہ ہی لبھے غو جہڑو اُس نے کمایو

وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ؕ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ اِنْ نَّسِيْنَآ

تے اُس ور وہ ہی گناہ ہے جہڑو اُس نے کمایو ربا ! توں مھاری پکڑ نہ فرما جیکدے ہم پُھل جاں

اَوْ اَخْطَاْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ اِصْرًا كَمَا

یا مھارا تیں غلطی ہوجئے اے مھار یار با ! تے مھارے اُپر پَہار و پَہار نہ رکھئے ! جس را کہ

(۲۴۳) سورت پاک مُکنؔ ور آپجی ہے اور قرآنِ پاک غو عام مزاج یوہ ہے جے سورت غا شروع ماں جس مضمون وروں گل شروع وہے قرآنِ پاک آخر ماں اک واری فر اس سارا مضمون در اشارو کرتاں اس غو نچوڑ پیش کر دیئے۔ جے تم اس سورت غا پہلا رکوع ناں تے اس ناں جوڑ غے پڑھیں غا مطالعو کریں غا تاں تم ناں ضرور سہئی وہے غو کہ جنہاں بنیادی عقیداں توں سورت غا شروع ماں گل شروع ہوئی تھی ہُنؔ ختم ور وی انھاں ہی غی تاکید ہے۔ اور اس سورت ماں کیونجے قصاص، روزہ، نماز، زکوٰۃ، حج، نکاح طلاق، سود تے لینؔ دینؔ وغیرہ غا احکام بیان ہو یا ہیں اس آیت ماں انسان غو ذھن اس پاسے موڑ یو جاریو ہے جے یہ احکام اس ذات غی طرفوں ہیں جہڑی زمین و آسمان غی مالک ہے جیکدے تم اس غا احکام ناں حیلاں بَہاناں نالؔ ٹالن غی کوشش کریں غا یا دلاں ماں کفر، شرک تے نفاق غا عقیدا چھپا غے رکھیں غا تاں تم اپنّاں آپ ناں ہی تُھو کُھو دیں غا، وہ تے تھاراں دلاں غاں رازاں توں خوب واقف ہے تم اپنّا دل غی گل چھپا غے رکھیں یا باندے کریں اس واسطے سب برابر ہے جے تم دلاں ماں کجھ غلط عقیدا چھپا غے رکھیں غا یا برائی کرنؔ غا پلانؔ بناتا ریہنہ غا ویہہ اس توں چھپیا نیہنہ رہ سیں، وہ پورو پورو لیکھو لے لئے غو ہاں ! وہ سزا دین ور کوئے مجبور نیہنہ، حساب لینؔ تیں بعد وہ جس ناں چاہوے جرم غی سزا دیئے تے جس ناں چاہوے اپنّاں فضل نالؔ معاف کر دیئے وہ جو چاہوے سو کر سکے۔

(۲۴۴) یاہ آیت پہلا سپارہ غا آخر ماں وی گذری ہے ات ذری انداز تے طرز بدل غے فر انھاں بنیادی عقیداں غی تعلیم دتی جا رہئی ہے ور انداز عجیب ہے مُچ سُہنوں دل ماں گُھب جانؔ آلو کہ اللہ تعالیٰ غو حبیب ﷺ تے باقی سارا ایمان آلا تے اللہ تعالیٰ ور، اس غاں فرشتاں ور، اس غیں کتاباں ور تے ساراں رسولاں ور ایمان لے آیا ہیں ویہہ عرش توں نازل ہونؔ آلی اس کتاب ناں دلو منوں من غے اعلان کر رہیا ہیں جے ہم رسولاں بچوں کسے ماں یوہ فرق نیہنہ کرتا کہ فلاناں نبی ناں تے مناں غا ور فلاناں ناں نیہنہ منساں. یوہ کم تے عیسائیاں اور یہودیاں ناہی مبارک ! جہڑا کجھ نبیاں ناں تے منیں ور کجھاں نالؔ کرودھ رکھیں۔ ہم نے تے اپنّاں مالک غا سارا حکم سن غے من لیا بس ہنؔ ہم اسے کوٹوں تے بخشش تے مغفرت غو سوال کراں کیونجے ہم نے جانوں تے چھیکڑ اسے ہی غی بارگاہ ماں ہے جت رتی رتی غو حساب دینوں ہے۔

حَمَلْتَهٗ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا

تیں مھارا تیں پہلاں لوکاں ور رکھیو تھوا ے مھارا رب! تے مھارے اُپر وہ پہار نہ رکھئ جس غی

طَاقَةَ لَنَا بِهٖ ۚ وَاعْفُ عَنَّا ۗ وَاغْفِرْ لَنَا ۗ وَارْحَمْنَا ۚ

ہم ناں طاقت نہ وہے؛ تے ہم ناں معاف کردے؛ تے مھاری بخشش فرمادے؛ تے مھارے اُپر رحم فرما؛

اَنْتَ مَوْلٰىنَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٢٨٦﴾

توں ہی مھارو کار ساز ہے توں کافر قوم غا مقابلہ ماں مھاری مدد فرما (٢٤٥)

سُوْرَةُ اٰلِ عِمْرٰنَ مَدَنِيَّةٌ وَّهِيَ مِائَتَا اٰيَةٍ وَّعِشْرُوْنَ رُكُوْعًا

سورت الِ عمران مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں دوسو آیت اور بیہہ رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جھڑو بے بہا مہربان مُچ رحم کرن آلو ہے

الٓمّٓ ﴿١﴾ اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ

(١) اللہ وہ ہے جستوں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ وہ زندو ہے (کائنات ناں) تھم غے رکھن آلو ہے (٢) اُس نے

عَلَيْكَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ

تھارے اُپر (اے نبیؐ) برحق کتاب نازل فرمائی جھڑی اپنے تیں پہلیں (خدائی کتاباں) غی تصدیق

يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰىةَ وَالْاِنْجِيْلَ ﴿٣﴾ مِنْ

کرے اور اسے نے تورات تے انجیل نازل فرمائی ہے، اس توں

قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ۭ اِنَّ

پہلاں لوکاں غی ہدایت واسطے تے اسے نے (حق تے باطل ناں) نکھیڑن آلی چیز نازل فرمائی بیشک

الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ ۭ

جھاں لوکاں نے اللہ غیں آیتاں غو انکار کیو انھاں واسطے سخت عذاب ہے

وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى

تے اللہ زبردست ہے، بدلو لین آلو ہے؛ بلاشبہ اللہ غی ذات ایسی ہے جے اس تیں کائے

(٢٤٥) یاہ گل پہلاں وی آئی ہے اور قرآن پڑھن آلو اس ناں اسانی ناں سمجھ سکے۔ جے قرآن پاک چھڑو احکام بیان ہی نیہنہ کرتو بلکہ ان ور عمل کرن واسطے انسان غو ذھن تیار کرے! اس غا دل ماں احکام غی محبت پیدا کردیئے جسناں وہ آپے ہی عمل کرن واسطے چھڑکن لگ جئے۔ اس آیت ماں مُچ رسیلا نے مٹھڑا انداز ماں سمجھا یو جار ہیو ہے جے یہ جتناں حکم دتا گیا ہیں یہ انسان غی طاقت توں باہر نیہنہ۔ ہمت توں زیادہ پہار تے وہ کسے ور رکھتو ہی نیہنہ اپنے آپ تیں انسان غا دل ماں جھڑا خیال تے وسوسہ آجیں ان ور حساب وی نیہنہ لیتو . ہاں جس بدی غا کرن غو سچیں مچیں پکو ارادو کر لئے واہ بکھری گل ہے تے ان احکام ور عمل کرن ماں فائدو وی صرف انسان غو اپڑو ہی ہے کسے دوجا غو نیہنہ، آخر ماں ایمان آلاں غی زبانی ہی یہ قیمتی قیمتی دعا کروائیں تے حدیث ماں ہے جے اللہ نے یہ ساریں دعا قبول وی کر لیں (مسلم شریف) سورت بقرہ غیں ان آخری آیتاں غی حدیث ماں مُچ ساریں فضیلت آیئں ہیں ابنِ کثیرؒ نے ان غی فضیلت ماں دس حدیث نقل کیں ہیں بس برکت واسطے اک روایت تم وی پڑھتا چلو! زیادہ غی گنجائش اس حاشیہ ماں کت ہے! رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم فرمانویں سورت بقرہ غیں آخری دو۲ آیت مناں عرش غے ہیٹھ غاں خاص خزاناں بچوں عطا کی گئیں ہیں (مسند احمد)

(١) ٣٣ ویں آیت ماں ''آلِ عمران'' غو ذکر ہے اسے لفظ ور سورتِ پاک غو ناں ''آلِ عمران'' ہے یعنی واہ سورتِ پاک جسماں آل عمران (عمران غی لہڑی) غو ذکر آیو ہے۔ یاہ سورتِ پاک مدینہ منورہ ماں غزوۂ احد تیں بعد یعنی ہجرت توں کوئے ڈھائی ترے سال بعد نازل ہوئی ہے اس سورت ماں دو۲ بڑا مضمون تفصیل ناں بیان ہوا ہیں پہلا اڈّا حصہ ماں کوئے نبے ٩٠ آیتاں توڑی عیسائیاں غا کئیں ساراں سوالاں غا جواب ہیں اور عیسائیاں غا باطل عقیدا تے مشرکانہ خیال بیان کر غے انھاں ناں دینِ اسلام غی دعوت دتی گئی ہے ناں ہی مسلماناں ناں در ڈیو گیو ہے جے تم ہمیشاں انھاں عقیداں توں دور رہیو، گمراہ کرن آلاں انھاں لوکاں توں ہُشیار رہیو تے اپناں دماغ ناں سدا کفار غی سازشی چالاں واسطے تیار رکھیو جے کِدے انں پہاں ان غی پھئی ماں نہ پھس جائیں ات یاہ گل وی یاد رکھن غی ہے جے اس توں پہلاں سورتِ بقرہ ماں یہودیاں غی گمراہی غو تفصیلی بیان کر غے امتِ مسلمہ ناں یہودیاں جیسی گمراہی اختیار کرن توں باز رہن غو حکم دتو تھو اس سورت ماں اہلِ کتاب غی دوجی بڑی جماعت عیسائیاں غو ذکر ہے جے انھاں ماں گمراہی کھڑا کھڑا رستہ توں آئی تانجے امت گمراہی غا انھاں رستاں توں وی واقف ہو غے کنی رہن غا سربند کر لئے دوجا اڈّا حصہ ماں غزوۂ احد ور تفصیلی تبصرو ہے جنگِ احد ماں رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم غی ذری اک نافرمانی غی وجہ تیں جتی وی جنگ ہارنی پئی تھی، صحابۂ کرام غی سچی جماعت بچوں ستر ٧٠ جاں نثاراں ناں اپنی جان غو نذرانوں پیش کرنوں پیو تھو، مُچ سارا لوک زخمی ہوا تھا سورت غا اس حصہ ماں جت اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب صلی اللہ علیہ وسلم غی نافرمانی توں سخت ڈرائیو گیو ہے اُت زخمی دلاں ور ملہم وی لائی گئی ہے تے نالے مُچ اثر دار طریقہ ناں اسلام غا اس باغ ناں قیامت توڑی نرو یو رکھن واسطے سجرا سجرا لہو غی سگ لاں تے سراں غی قربانی پیش کرتاں رہن غی ترغیب دتی گئی ہے سورت غا اخیر ماں اک واری فر پشلا سارا بیان ور اک چھواتی جئ نظر ہے جسناں اس سورت غا پڑھن آلا غا ذھن ماں بلکہ دل ماں اپناں مالک غو یوہ پیغام نت سجرو تے نرو یو نگو رہ اسراج کدے تم ساری سورت ناں اک ڈنگی نظر ناں تکیں غا تاں یاہ گل باندے آوے غی جے سورت بقرہ غا اخیر ماں دین غا غلبہ غی جھڑی دعا منگی تھی اس سورت غا پہلا اڈّا حصہ ماں تے اس واسطے ذھنی اور فکری جنگ غی تعلیم ہے جدکہ دوجا نصف حصہ ماں عملی جنگ غی تلقین ہے۔

(٢) ان دواں آیتاں غی تفسیر واسطے دیکھو! سورت بقرہ حاشیہ ٢ تے ٢١٥)

(۳) مفسراں نے اس جگہ عیسائیان غا اک وفد غو ذکر کیو ہے جہڑو یمن غا علاقہ نجران تیں دربار رسالت ﷺ ماں حاضر ہووو تھو، انھاں ناں دین غی دعوت دتی گئی ور ویہہ بحث ور آ گیا تے یوہ دعوو کیو جے حضرت عیسیٰ علیہ السلام اللہ غا پوت ہیں اس ور رحمت عالم ﷺ نے انھاں ناں چار سوال کیا (۱) اللہ تعالیٰ ہمیشاں توں زندو ہے تے سدا زندو رہ غو (۲) وہ آپ وی ہمیشاں تیں قائم ہے تے اسے نے ساری جیا جون کل کائنات تھم غے رکھی وی ہے (۳) وہ ہر چیز ناں جانیں زمین آسمان ماں کائے چیز وی اس تیں چھپی وی نیہنہ ہے (۴) وہ ہی ماں غا شکم ماں انسان ناں شکل صورت عطا کرے، کسے ناں کالو کسے ناں گورو بناوے، اک ہی نطفہ توں دو جنس مڑد تے کالسری پیدا کرے اللہ تعالیٰ غیں یہ چارے صفت عیسائی وی منیں تھا ور اس ور دوجو سوال یوہ تھو جے باپ پوت ماں مناسبت تے جوڑ ضروری ہے، باپ غیں صفت پوت ماں وی ویں جہڑی جنس باپ غی وہے پوت غی وی واہی وہے جدکہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام ماں انھاں چواں صفتاں بچوں اک وی نیہنہ، ویہہ پہلاں نیہنہ تھا فر پیدا ہووا تے اوڑک انھاں ناں وی موت آوی غی، انھاں کوئے علم وی اتنوں ہی ہے جتنوں اللہ نے انھاں ناں دتو ہے اپنے آپ تیں ویہہ کجھ نیہنہ جانتا تے کائنات غا نظام ماں وی انھاں غی شراکت کسرا منی جا سکے جدکہ ویہہ آپ اک کالسری غے پیٹوں پیدا ہویا ہیں۔ اس ور عیسائی لاجواب ہو گیا بلکہ ٹاٹرے ہی گیا. انھاں آیتاں ماں انھاں چواں صفتاں غو بیان ہے تے نالّ ہی یوہ وی فرمایو جے اللہ تعالیٰ غیں نازل کی ویں تورات تے انجیل وی اسے سچی تے سُچی ہدایت غی تعلیم دیتیں رہئی ہیں. قرآن پاک کوئے اوپری تے نویں گل لے غے نیہنہ آیو ہاں! یاہ بکھری گل ہے کہ تم نے اپنیں کتاباں ماں تحریف کر لی ہے اصل حقیقت چھپا غے اس ماں پلّے توں نویں نویں گل رلا لیں ہیں. اور سنوں حق تے باطل ماں فرق کرن آلی کتاب قرآن پاک نازل ہو گئی جس ناں سچی ہدایت غی تاھنگ وہے غی وہ اس توں سدو رستو لوڑ لیئے غو تے جہڑو اس صاف ہدایت اگے وی آکڑ دسے غو وہ کن کھول غے سن لیئے جے اللہ تعالیٰ جت غفور رحیم ہے ات وہ نافرماناں ناں سخت سزا دین آلو ذوانتقام وی ہے نوٹ:- کجھ مفسراں غو یوہ خیال ہے جے یہ آیت عام عیسائیاں غی تردید ماں نازل ہوئی ہیں نجران غو وفد تے ان آیتاں غا نازل ہونّ توں مچ بعد سنہ ۹ ہجری ماں آیو تھو، عام طور ور سیرتاں ماں وی وفد غی آمد سنہ ۹ ہجری ہی بیان ہوئی ہے ور کجھ دوجاں عالماں تے سیرت نگاراں غی تحقیق یاہ ہے جے یوہ وفد سنہ ۳ ہجری ماں آیو تھو یہ آیت اسے ویلے نازل ہوئی ہیں ور عام وفد سنہ ۹ ہجری ماں آیا ہیں اس سال ناں ہی عام الوفود کہیو جئے اسے گلوں نجران غا وفد غو ذکر وی ۹ھ آلا عام وفداں غے نالو نالّ ہو گیو حافظ ابن کثیرؒ غو وی یوہ خیال ہے جے وہ وفد کھٹوں کھٹ صلح حدیبیہ تیں پہلاں آیو ہے واللہ اعلم۔

(۴) روایتاں ماں آوے جے عیسائی جس ویلے لاجواب ہو گیا۔ اس ویلے انھاں نے پُٹھو قرآن پاک ور ہی اعتراض کر ماریو؛ جے قرآن ماں وی تے حضرت عیسیٰؑ ناں كَلِمَتُهٗ اَلْقٰهَا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوْحٌ مِّنْهُ (سورت نساء/۱۷۱) یعنی کلمۃ اللہ تے روح اللہ فرمایو گیو ہے بس اسے توں مھارو دعوو ثابت ہو گیو اللہ تعالیٰ نے اس غا جواب ماں اک مُکتی مُکتی تے اُصولی گل ارشاد فرمائی جے اسمانی کتاباں ماں آیت دو طرح ویں اک ''محکم'' ان غو مطلب تے بالکل صاف وہے جس غا سمجھنّ ماں کوئے پلیکھو یا ٹپلو نیہنہ لگ سکتو یا ٹپلو تے لگ سکے ور خود قرآن کریم ہی دوجی جگہ یا رحمت عالم ﷺ اس غو مطلب صاف کر غے دس چھوڑیں، جس را مثلاً نماز، زکوٰۃ، روزہ، وغیرہ ان غی مکمل تفصیل تے ادا کرن غو ڈھنگ بیشک قرآن ماں نیہنہ ور یوہ رحمتِ عالم ﷺ نے صاف کر غے دس دتو ہے، بس یہ آیت اسمانی کتاب غی اصل بنیاد ہیں تے یہ ہی ہدایت غیں جڑ مولی ہیں. انھاں ہی آیتاں غے ذریعہ انسانیت ناں سدا رستہ غی رھنمائی نصیب وہے ور انھاں آیتاں غے نالّ نالّ کجھ دوجیں آیت متشابہات کُہواویں انھاں غا ظاہری لفظاں تیں اصل مطلب سمجھنّ ماں پلیکھو لگ سکے۔ کیونجے کجھ اجہیا موقعا وی آ جیں جہڑا انسان غی اس نکی جئی مغزڑی ماں نیہنہ آ سکتا مثلاً یاہی گل جے عرش ہے، اس ور اللہ تعالیٰ غی خاص تجلی ہے اس

تلک الرسل ۳ ۷۹ اٰل عمرٰن

عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَآءِ ۝٥ هُوَ الَّذِيْ

چیز چھپی وی نیہنہ نہ زمین ماں تے نہ اسمان ماں؛ وہ ہی ہے جہڑو

يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَآءُ ۭ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

ماں غا شکم ماں تھاری شکل بناوے جس را وہ چاہوے اس توں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ

الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۝٦ هُوَ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ عَلَيْكَ

وہ زبردست ہے حکمت آلو ہے (۳) وہ ہی ہے جس نے (اے نبیؐ) تھارے اُپر کتاب

الْكِتٰبَ مِنْهُ اٰيٰتٌ مُّحْكَمٰتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتٰبِ

نازل فرمائی اس ماں کجھ صاف مطلب آلیں آیت ہیں ویہہ ہی کتاب غی جڑ ہیں

وَاُخَرُ مُتَشٰبِهٰتٌ ۭ فَاَمَّا الَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ زَيْغٌ

تے کجھ دوجیں پلیکھا آلیں ہیں فر ویہہ لوک جن غا دلاں ماں ڈِنگ ہے

فَيَتَّبِعُوْنَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَآءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَآءَ

ویہہ اس غی انھاں آیتاں غے پچھے پیا رہنہ جن ماں پلیکھو لگ سکے (چھڑا) فتنہ غی لوڑ ماں! تے انھاں غا اصل مطلب غی

تَاْوِيْلِهٖ ڤ وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيْلَهٗٓ اِلَّا اللّٰهُ ڤ وَالرّٰسِخُوْنَ

سوء لانّ واسطے؛ حالانکہ انھاں غو اصل مطلب اللہ تیں سوا کوئے نیہنہ جانڑو تے جہڑا لوک علم ماں

فِي الْعِلْمِ يَقُوْلُوْنَ اٰمَنَّا بِهٖ ۙ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۚ

پکا ہیں ویہہ تے یوہی کیہنہ جے ہم اس ور ایمان لے آیا (یوہ) سارو کجھ مھارا رب غی طرفوں ہے

وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ ۝٧ رَبَّنَا لَا تُزِغْ

اور نصیحت تے بس عقل آلا ہی حاصل کریں (۴) (ویہہ دعا کریں) اے مھاریا ربا! توں مھاراں

قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْكَ

دلاں ناں ہدایت دینّ توں بعد ڈِنگو نہ کریئے! تے توں ہم ناں اپنے کولوں خاص رحمت

رَحْمَةً ۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ۝٨ رَبَّنَآ اِنَّكَ

عطا فرما! بیشک توں ہی سب کجھ دینّ آلو ہے؛ اے مھاریا ربا! بیشک توں

وقف لازم وقف غفران وقف منزل وقف النبی صلی اللہ علیہ وسلم

غی کرسی ماں زمین اسمان سارا مٹ جیں وغیرہ یہ چیز انسان کسرا اکمل طور ور سمجھ سکے بس اسا موقع ور ویہہ لفظ استعال ہو یا ہیں جہڑا انسانی دماغ توں زیادہ تیں زیادہ نیڑے تھا ور یوہی وہ مقام وہے جت انسانی اصلی طبیعت تے اس غے اندر غا چھپیا لُکیا واخیال چھلک غے باندے آجیں جن لوکاں غی سوچ ڈنگی وہے دل پھڑاویں، تے خیالات ٹہڈاویں. جہڑا اللہ غی کتاب توں ہدایت حاصل کرن غے بجائے اس توں نسنؔ غی راہ لوڑتاں ریہنہ. ویہہ ان متشابہ آیتاں غے پچھے پے جیں اور اپنٔی مرضی غو مطلب کڈیں یوہ کم ویہہ لوک کسے خالص نیت ور نیہنہ کرتا بلکہ جانؔ بُجھ غے ان غے ذریعہ فتنوں چکیں لوکاں ناں گمراہ کرن غی کوشش کریں۔ جدکہ سچا تے مخلص مومن ان متشابہ آیتاں ناں محکم آیتاں غے اگے رکھیں فر انھاں غو وی وہ ہی مطلب سمجھیں جہڑو محکم آیتاں غے مطابق وہے مثلاً حضرت عیسیٰؑ غا بارہ ماں قرآن صاف صاف کہہ رھیو ہے ﴿ اِنْ هُوَ اِلَّا عَبْدٌ اَنْعَمْنَا عَلَیْهِ؛ اِنَّ مَثَلَ عِیْسٰی عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ ﴾ وغیرہ فر انھاں آیتاں غی موجودگی ماں کوئے ڈِنگو ٹہڈ و مطلب اُپلیں آیتاں غو کسرا اکڈیو جا سکے، تے جہڑا علم ماں پکا ہیں ویہہ وی اتنوں ہی کیہنہ جے محکم متشابہ ساریں اللہ غی طرفوں نازل ہوئی ہیں ہم سب ور ایمان رکھاں، تے یہ ساریں آیت محکم ویں یا متشابہ سب نصیحت حاصل کرن واسطے ہیں ور نصیحت وی عقل آلا سیانا ہی حاصل کریں بے وقوف ناں اس غو وی کجھ فائدو نیہنہ!

(۵) یاہ انھاں لوکاں غی دعا ہے جہڑا علم ماں پکا ہیں ویہہ اپنا علم ور بساہ نیہنہ کرتا. بلکہ ویہہ اللہ تعالیٰ کولوں ہی استقامت غی، ثابت قدمی غی تے ہور وہور فضل غی دعا کرتا ریہنہ کہ خدایا ایمان غی دولت دینؔ توں بعد مھاراں دلاں ناں اسو ٹہڈ و نہ کریئے جے ہمناں سدی گل وی ڈنگی سہئی وہے سدی گل غو وی پٹھو مطلب ذہنؔ ماں آنؔ لگ جئے تے ہم ناں ہور ہور اپنٔوں فضل نصیب فرما! تے یاہ دعا ویہہ کیوں کریں؟ اس غو جواب دوجی آیت ماں ہے جے انھاں ناں قیامت غو وہ اُوکھو تہاڑو یاد ہے جس تہاڑے سارا لوک اپناں مالک ناں لیکھو دینؔ اس غی بارگاہ ماں کٹھا کیا جیں غا فر دل غاں عقیداں غے مطابق عملاں ور نمیڑا ویں غا جتھاں غا دل ڈنگا تے جتھاں غی سوچ ٹہڈی ہے انھاں ناں اپناں کیا غی پوری پوری سزا دتی جئے غی بس ویہہ اسے ڈر ور استقامت غی دعا منگیں۔

(۶) یاہ تہمکی ہے انھاں نافرماناں واسطے جہڑا سب کجھ سمجھنؔ غے باوجود چھڑ ا اس گلوں اسلام تیں دور تھا جے ہم نے خدا غو دین قبول کر لیو تاں ہم ناں مالؔ جائداد توں ہتھ تھونا پویں غا مھارا دو جار شتید ار مھارا تیں کنی ہو جیں غا فر مایو! قیامت غے تہاڑے انھاں چیزاں بچوں کائے کم آنؔ آلی نیہنہ۔

(۷) اس ماں دنیاوی عذاب غی درڑ ہے جے آخرت غا اصل عذاب توں پہلاں فرعونیاں جسی سزا دنیا ماں وی مل سکے فرعونیاں غا غرق ہونؔ غو قصّو عرب ماں مشہور تھو ویہہ آپسی گل بات ماں وی مُچ واری فرعونیاں غی مثال دیں ویں تھا تے قرآن پاک نے وی نافرماناں ناں کئیں واری یوہ واقعو یاد کروایو ہے جے خدا غی پغڑ جس ویلے آجائے فر مالؔ دولت، حکومت، طاقت اس ناں بچا نیہنہ سکتی۔

(۸) غزوہ بدر ماں کفار غا ہارجانؔ غی سُنؔ غے کجھ یہودیاں نے کہیو تھو۔ جہڑا مدینہ غے آسیں پاسیں بسیں تھا۔ جے ویہہ مکہ غا لوک نا تجربہ کار تھا جے مسلماناں غی جنگ مھارا نالؔ ہوئی تاں انھاں ناں پتو لگ جئے غو اس ور قرآن نے یاہ پیشن گوئی کی جے یہودی ویں یا عیسائی ویں یا مشرک انھاں ساراں کافراں غی پھونکڑ پھانکڑ بس ہُنؔ ٹہا کا ور دیہنہ ہے. چھیکڑ سارا جزیرۃ العرب بچوں کفر شرک غو ناں اُکلؔ جئے غو تے یوہ پہلو دنیاوی عذاب وہے غو اصل آخرت غی سزا تے کنی رہئی جسو یلے یہ سارا جہنم ماں گھٹا کیا جیں غا جتوں کدے نکل نیہنہ سکسیں۔ چھیکڑ یوہی ہوؤ کجھ دناں توں بعد یہودیاں غا سارا قبیلہ اک اک کر غے مدینہ تیں اُجڑ گیا، نجران غا عیسائیاں نے ذلیل ہو غے جزیو دیٹوں من لیو، اسے را مشرک یا تے ایمان ماں داخل ہو غے خدا غا سچا دین غی ڈھائی ماں آ گیا یا فر ۹ ہجری تیں بعد انھاں نے عرب غی سُچی زمین اپناں ناپاک کفر تے شرک توں باندی کر چھوڑی۔

جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا

لوکاں ناں اک اسا دن ماں جمع کرن آلو ہے جس ماں کوئے شک نیہنہ اللہ تعالیٰ یقیناً وعدہ

يُخْلِفُ الْمِيْعَادَ ۝٩ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ

خلافی نیہنہ کرتو (۵) بلاشبہ جتھاں لوکاں نے کفر کیو انھاں غا مالؔ تے ان غی

اَمْوَالُهُمْ وَلَآ اَوْلَادُهُمْ مِّنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ؕ وَاُولٰٓئِكَ هُمْ

اولاد اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں انھاں ناں کجھ وی کم نیہنہ آسیں؛ تے یہ ہی لوک دوزخ

وَقُوْدُ النَّارِ ۝١٠ كَدَاْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِيْنَ مِنْ

غو بالن ویں غا (۶) جسو کہ فرعونیاں تے انھاں تیں پہلاں لوکاں غو حال

قَبْلِهِمْ ؕ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ۚ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوْبِهِمْ ؕ

ہویو؛ انھاں نے مھاری آیتاں ناں چھوٹھیں کہیو؛ فر اللہ تعالیٰ نے ویہہ انھاں غا گناہاں ماں پغڑ لیا

وَاللّٰهُ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝١١ قُلْ لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا

تے اللہ تعالیٰ سخت سزا دینؔ آلو ہے (۷) (اے نبیؐ) جن لوکاں نے کفر کیو ہے تم انھاں ناں فرمادیو

سَتُغْلَبُوْنَ وَتُحْشَرُوْنَ اِلٰى جَهَنَّمَ ؕ وَبِئْسَ

تم نیڑے ہی ہار جیں غا تے تم (سارا ہی) جہنم ماں گھٹا کر دتا جیں غا تے وہ مُچ پہیڑو

الْمِهَادُ ۝١٢ قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِيْ فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا ؕ

ٹھکانوں ہے (۸) بیشک تھارا واسطے ان دو جماعتاں ماں بڑی نشانی تھی جتھاں نے آپس ماں جنگ کی؛

فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى كَافِرَةٌ

اک جماعت تے اللہ غا رستہ ماں جہاد کرے تھی تے دوجی کافر تھی

يَّرَوْنَهُمْ مِّثْلَيْهِمْ رَاْيَ الْعَيْنِ ؕ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهٖ

(ویہہ کافر) انھاں ناں اپنٔی اکھاں نالؔ اپنے تیں دوٗوں دیکھ رہیا تھا، تے اللہ اپنٔی مدد نالؔ جس ناں چاہوے

مَنْ يَّشَآءُ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّاُولِى الْاَبْصَارِ ۝١٣

زور دیدیئے؛ بیشک اس ماں اکھاں آلاں واسطے بڑی نصیحت ہے (۹)

ع ۱ ۹ ۹

منزل ۱

(٩) غزوہ بدر ماں مشہور روایت غے مطابق کا فراک ہزار تھا جھاں کوڑٔ ست سوانٹھ اک سو کہوڑا تھا. تے دوجی بکھی ایمان آلاؔ مجاہد کُل ترے سو تیراں تھا جھاں کوڑٔ ستاراں اونٹھ، دو گھوڑا، چھ زرہ تے اٹھ تلوار تھیں ور اللہ غی قدرت دیکھو! کافراں ناں مسلمان ہی دونا سہئ ویں تھا ایاں مسلمان وی کافراں غی اپنڑ تیں ترینٔی تعداد سنؔ غی خالص دل ناںؔ اللہ تعالیٰ اگے دعا منگ رہیا تھا قرآن کریم نے ساری دنیا ناں حق تے باطل غی جنگ ور غور کرن غی دعوت دے غے فرمایو جے اکھاں آلاؔ تک سکیں اللہ تعالیٰ نے اپنڑاں رستہ ماں جہاد کرنؔ آلی اک مُٹھی جماعت ناں اتنی بڑی فوج ور غالب کرچھوڑیو. وقت غا سارا فرعوناں غا سِر تھلے لا چھوڑیا. ہور تفصیل واسطے تکو سورت انفال حاشیہ (١) تے (٥)

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوٰتِ مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِيْنَ

لوکاں واسطے سجادتی گئی ہے دل لگتی چیزاں غی محبت - یعنی بیویاں غی تے اولاد غی

وَالْقَنَاطِيْرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ

تے سونا ، چاندی غا بڑاں بڑاں ٹھیراں غی تے نشانٔی

الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ؕ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ

لایاوا کاری غا گھوڑاں غی تے مالؔ چوکھر غی تے فصل غی یوہ سب دنیا وی زندگی غو

الدُّنْيَا ۚ وَاللّٰهُ عِنْدَهٗ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾ قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ

سمان ہے، اور ودیا ٹھکانوں تے اللہ تعالیٰ کوڑٔ ہی ہے (١٠) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: کیوں! ہوں تمنّاں

بِخَيْرٍ مِّنْ ذٰلِكُمْ ؕ لِلَّذِيْنَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنّٰتٌ

اس تیں سرس چیز دسوں ! انھاں لوکاں واسطے جھڑا پرہیز گار ہیں ان غا رب کوڑٔ اسا باغ ہیں

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا وَاَزْوَاجٌ

جن غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں ویہہ سدا ان ماں ہی ریہنہ غا تے پاک

مُّطَهَّرَةٌ وَّرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌۢ بِالْعِبَادِ ۚ ﴿١٥﴾

بیویں ہیں اور اللہ غی رضا مندی ہے تے اللہ تعالیٰ بنداں ناں خوب دیکھ رہیو ہے (١١)

اَلَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَآ اِنَّنَآ اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَقِنَا

ویہہ ہی لوک جھڑا کیہنہ ربا! یقیناً ہم نۓ ایمان قبول کرلیو بس توں مھارا گناہ بخش دے تے ہم ناں اگ

عَذَابَ النَّارِ ۚ ﴿١٦﴾ اَلصّٰبِرِيْنَ وَالصّٰدِقِيْنَ وَالْقٰنِتِيْنَ

غا عذاب تیں بچا لے ؛ ویہہ صبر کرن آلاؔ ہیں تے سچا ہیں تے حکم منںؔ آلاؔ ہیں

وَالْمُنْفِقِيْنَ وَالْمُسْتَغْفِرِيْنَ بِالْاَسْحَارِ ﴿١٧﴾ شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهٗ

تے (اللہ غا رستہ) ماں خرچ کرن آلاؔ ہیں تے سرگی ویلۓ بخشش منگنؔ آلاؔ ہیں (١٢) اللہ نے شہادت دتی ہے جے وہ ہی ہے

لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَآئِمًۢا بِالْقِسْطِ ؕ

اس توں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ تے فرشتاں غی اور علم آلاؔں غی وی (یا ہی گواہی ہے) وہ انصاف قائم رکھنؔ آلو ہے

(١٠) انسان تے جنّ اور باقی جیا جون ماں یوہی فرق ہے انسان غیں ضرورت تے اس غی طبیعت اسی ہے کہ دنیا غی یاہ ساری پھل کھیلی اس ناں اپنڑاں در چھک لئے ! بیوی بچاں غی تے مالؔ دولت غی محبت اس غاں پیراں ماں بنگو باہ لئے. دنیا غا ہاڑا تے لمیں لمیں آس اُس ناں چمکھی توں کہیر لیں فر اللہ تعالیٰ غی طرفوں یوہ اعلان وہے جے ,, یوہ سب کجھ دنیا غی زندگی غو سمان ہے'' اس زندگی توں بعد جھڑی کدے نہ مکنؔ آلٔی زندگی ,, آخرت،، ہے ات اس دنیاوی سمان غو کجھ کم نیہنہ اور ددیا ٹھکانؔو تے بہترین رہنؔ غی جگہ آخرت ماں ہی اللہ تعالیٰ کولےؔ ہے بس یوہ اعلان سُنؔ غے عقل مند انسان تے کھل جئ ! وہ غور کرے کہ اچھا کیوں سچیں مُچیں یوہ سب کُجھ اتے رہ جانوؔں ہے؟ فر اس چیز غی لوڑ ماں پے جے جھڑی اس غے نالؔ جانؔ آلٔی ہے تے جھڑی اسناں اس غا مالک کولےؔ بہتر ٹھکانوں دوانؔ آلٔی ہے اور واہ ہے'' ایمان'' نیک عمل'' تقو وتے پرہزگاری'' ور کافر دنیا غی اس جھ ماں اس را پھس جئ کہ وہ وی اس حقیقت ناں تے سمجھے جے یاہ دنیا میرے کم آنؔ آلٔیؔ نیہنہ ور وہ دنیا غا اس پہارا لڈنؔ ناں کڈ غے پھینکنؔ غی جرئت نیہنہ کر سکتو، تے فر اپنٔیؔ اس کمزوری ناں چھپانؔ واسطے اصل سچ ناں ہی چھوٹھ کہنؔ ور نبڑّ جئ، آیت ماں اشارو اس پاسے ہے جے اج جھڑا لوک اللہ غا دین ناں نیہنہ منتا اس غو یوہ مطلب نیہنہ ہے کہ انھاناں اس غا سچ ہونؔ ماں کوئے شبو ہے نیہنہ بلکہ ان غا کفر پچھے وی اصل لُک غے بیٹھی وی یا ہی دنیا غی لالچ ہے. اسے نے انھاناں جکروڑ غے رکھیو وہے تے یہ ہی دنیا غا مفادات انھاناں دین غے نیڑے نیہنہ لکنؔ دیتا۔

(١١) یعنی یوہ دنیا غو سمان وی انسان ناں بیشک لشکارا دس غے اپنڑے در چھک رھیو ہے ور اس توں کروڑاں درجہ زیادہ سرس تے اللہ تعالیٰ غیں یہ نعمت ہیں جھڑیں پرہیز گار موموناں ناں آخرت ماں لبھیں غیں. تے ان ساری نعمتاں توں اُپر اللہ تعالیٰ غی رضا ہے ہنؔ دیکھنؔوں یوہ ہے جے دنیا غی اس چار تہاڑا غی عیش عشرت تے موج مستی پچھے لگ غے آخرت ناں کون بسارے تے آخرت غی تا ھنگ ماں دنیا ناں کونؔ تج غے دسے خدا تعالیٰ تے اپنڑاں بنداں ناں دیکھ ہی رھیو ہے؛ نوٹ:- دنیا غی واہی محبت اللہ غے نزدیک ناپسند ہے جھڑی آخرت توں غافل کر چھوڑے باقی دنیا غی واہ محبت جھڑی آخرت واسطے ہی وہے تے آخرت ہی غی تیاری ماں وہے واہ تے آخرت ہی غی محبت ہے واہ دنیا غی محبت ہے ہی کد!۔

(١٢) متقی پرہیز گار بنداں غیں صفت بیان کی جارہئ ہیں جے ویہہ نیکیں کر کر غے فر وی ڈرتا ریہنہ تے اپنڑاں رب کولوؔں گناہاں غی بخشش تے دوزخ توں نجات غی دعا کرتا ریہنہ، اللہ غا رستہ ماں ہر قسم غی تنگی تکلیف اور مصیبت چھلنؔ واسطے ڈٹیا ریہنہ تے سرگی ویلےؔ جس ویلےؔ دنیا مٹھی پیاری نیند ماں مست وے یہ اٹھ اٹھ غے اپنا رب اگے گناہاں غیں بخشش غی دعا کریں کیونجے یوہ دعا غی قبولیت غو وقت وہے۔

(١٣) یعنی یہ مشرک کسرا خدا غی خدائی ماں دوجاں ناں شریک کریں! حالانکہ جے کوئے اس غی خدائی غو پیاڑی ہوتو تاں اس غو پتو تے سب تیں پہلاں خود خدا تعالیٰ ناں ہوتو جدکہ وہ تے گواہی دیدے غے اعلان کرے جے ہوں اک ہی ہاں میرو کوئے پیہال کوئے شریک نیہنہ۔ فر جھاں فرشتاں ناں عرب غا مشرک اللہ تعالیٰ غیں بیٹکیں تے اس غی خدائی ماں شراکت دار سمجھیں، انھاں ناں دیوی دیوتا سمجھ غے پوجیں ویہہ وی گواہی دیں جے اللہ تعالیٰ اک ہی ہے اس غی ذات ماں یا اس غی صفتاں ماں کوئے دوجو شریک نیہنہ علم آلا وی یا ہی گواہی دیں اس غی خدائی ماں کوئے حصہ دار نیہنہ، وہ زبردست ہے، حکمت آلو ہے تیئں اس نے طاقت تے حکمت ناں انصاف قائم رکھیو وو ہے فر اس غی مقدس ذات ناں اس غی خدائی ماں کوئے کسرا حصہ دار بن سکے! تے جد سارا گواہی دیں جے اس غو کوئے شریک نیہنہ فر مشرکاں نے شرک غا عقیدا کتوں کڈ لیا!

(١٤) اللہ غے نزدیک دین یعنی زندگی گزارن غو ضابطو تے قانون اکو ہے جھڑو آدمؑ تیں لے غے اج توڑی چلیو آوے جس غو ناں ''اسلام'' ہے ''اسلام'' غو مطلب ہے اپناں آپ ناں مکمل خدا غے حوالے کر چھوڑنوں، اس غو نازل کیو وو دین پورو پورو تسلیم کر لینٹوں. بس اللہ غے نزدیک دین تے چھڑو یو ہی ''اسلام'' ہے باقی انسان نے اپنی مرضی ناں جتناں فرقا تے جتنا ٹھنگ زندگی گزارن غا بنایا ہیں ویہہ اللہ غے نزدیک مقبول نیہنہ۔ نہ ویہہ دین کُھوان غا مستحق ہوسکیں ور کمال غی گل یاہ ہے جے اہلِ کتاب یہودی تے عیسائی خدا غا اس سچا دین ناں۔ جھڑو پہلاں توں چلیو آوے۔ مخالفت کسے پلیکھا ماں یا ٹپلاں ماں نیہنہ کرتا. بلکہ انھاں ماں تے اختلاف پیو ہی علم غا آجان تیں بعد، گل صحیح صحیح سمجھ لین تیں بعد ہے تے کیوں؟ صرف آپسی ضد غی وجہ تیں اک دوجا ور ظلم کرن واسطے اج وی اگر یہ اسلام غی مخالفت کر رہیا ہیں تاں اس غی وجہ وی یا ہی ضد ہے. خیر اسا ضدی کافر جھڑا خدا غی آیتاں ناں کفر کریں ویہہ سُن لیں! خدا تا ولو ہی حساب لین آلو ہے!۔

(١٥) یعنی جے اس را صاف صاف ''حق'' باندے آجان غے باوجود یہ قبول نہ کریں تاں تم اعلان کر دیو جے ہم تے اللہ غا فرمانبردار ہاں، ہم نے اپنٹوں آپ اللہ غے حوالے کر چھوڑیو ہے۔ ہن جے تم وی ضد کرو دھ آکڑ ناں چھوڑ غے خدا غو دین قبول کر لیں تاں خدا غو دروازو وی کھلو ہے وہ توبہ قبول کر لیئے غو تے تم وی ہدایت ور آجیں غا. ور جے تم ہن وی ضد پونا توں باز نہ آویں تاں تم جانوں مہارے مٹے تے خدا غو پیغام پُہچانوں تھو جھڑو ہم نے پُہچا چھوڑیو. اللہ تعالیٰ ناں تے سارا ہی نظراں ماں ہیں وہ نافرناں ناں آپ مکے غو۔

(١٦) اشارو اہل کتاب ور ہے جھڑا اپناں سارا کالا کرتوت بسار غے اپناں آپ ناں بخشیا بخشایا خیال کریں تھا اور یاہ کسے ایکن بندہ غی گل نیہنہ بلکہ یوہ خیال تے انھاں غو اپنٹی ساری قوم واسطے تھو. حالانکہ نبیاں غو قتل کرنوں تے سُچا اخلاق اور عدل انصاف غو حکم کرن آلا خدا ترس عالماں غو خون کرنوں اہل کتاب غی تاریخی غی اک اسی سچی حقیقت ہے جسناں ساری دنیا منیں سگوں اہل کتاب وی اس توں نمکر نیہنہ سکتا اور کمال غی گل یاہ ہے جے یوہ سارو قتلام کسے پَہلا وا تے پلیکھا ماں نیہنہ کریں تھا بلکہ جانتاں پشانتاں جے یوہ ناحق قتل ہے اسا لوک جنت غا مستحق کسرا ہوسکیں! انھاں ناں تے دردناک عذاب ہی غی خوشخبری دتی جاسکے.
یہ ہی ویہہ لوک ہیں جھاں ناں اپنٹوں کیو کرایو نہ دنیا ماں کم آیو تے نہ آخرت ماں انھاں غا عمل انھاں ناں کجھ فائدو دیں غا بلکہ انھاں نے اپناں ذہن توں جھڑا خدا غا شریک من لیا ہیں یا جھاں توں انھاں ناں کجھ امید ہیں کوئے انھاں غے کجھ کم نیہنہ آسیں!

لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿١٨﴾ اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ
اُس تیں سوا کوئے معبود نیہنہ وہ زبردست ہے حکمت آلو ہے (١٣) بیشک دین اللہ تعالیٰ غے نزدیک
الْاِسْلَامُ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ
بس اسلام ہی ہے تے اہلِ کتاب ماں اختلاف انھاں کوئے علم غا
مَا جَآءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ وَمَنْ يَّكْفُرْ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ
آجان تیں بعد ہی پیو صرف آپسی ضد ہی غی وجہ توں تے جھڑو اللہ غی آیتاں تیں نمکرے (وہ سُن لئے)
فَاِنَّ اللّٰهَ سَرِيْعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾ فَاِنْ حَآجُّوْكَ فَقُلْ
جے اللہ تعالیٰ تاولاں ہی حساب لین آلو ہے (١٤) فر جے ویہہ تھارے ناں تُھتھ ہی کرتا رہینہ تاں تم فرمادیو:
اَسْلَمْتُ وَجْهِىَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ وَقُلْ لِّلَّذِيْنَ اُوْتُوا
جے میں تے اپنٹوں رخ اللہ تعالیٰ در کر لیو ہے تے انھاں نے وی جھاں نے میری پیروی کی! اور تم ان اہلِ کتاب تے
الْكِتٰبَ وَالْاُمِّيّٖنَ ءَاَسْلَمْتُمْ ۗ فَاِنْ اَسْلَمُوْا فَقَدِ اهْتَدَوْا ۚ
دوجاں ان پڑھاں ناں پُچھو جے کیوں! تم وی اسلام قبول کریں! فر جے یہ لوک اسلام قبول کریں غا تاں ضرور ہدایت ور آجیں غا
وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلٰغُ ۗ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌۢ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾
تے جے یہ لوک منہ موڑ لیں تاں بلاشبہ تھارے ذمہ پُہچا دیٹوں ہی ہے تے اللہ تعالیٰ بنداں ناں دیکھ رہیو ہے (١٥)
اِنَّ الَّذِيْنَ يَكْفُرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُوْنَ النَّبِيّٖنَ
بیشک جھڑا لوک اللہ تعالیٰ غی آیتاں توں نمکریں تے نبیاں ناں انحق قتل
بِغَيْرِ حَقٍّ ۙ وَّيَقْتُلُوْنَ الَّذِيْنَ يَاْمُرُوْنَ بِالْقِسْطِ مِنَ
کریں تے انھاں ناں قتل کریں جھڑا لوکاں ماں انصاف غو حکم
النَّاسِ ۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿٢١﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ حَبِطَتْ
کریں فر تم انھاں ناں دُکھ دین آلا عذاب غی خوشخبری سنا دیو؛ یہ ہی لوک ہیں جھاں غا عمل دنیا ماں وی
اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۘ وَمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿٢٢﴾
تے آخرت ماں وی برباد ہو گیا؛ تے انھاں واسطے کوئے مددگار نیہنہ ہے (١٦)

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِيْنَ أُوْتُوْا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتٰبِ يُدْعَوْنَ
کیوں ! تم نے انھاں لوکاں در نیہنہ تکیو جنھاں ناں (اللہ غی) کتاب بچوں حصو دتو گیو تھو (اج) انھاں ناں
إِلٰى كِتٰبِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ وَهُمْ
اللہ غی کتاب در بلاّ یو جئے تا نجے واہ انھاں ماں فیصلو کرے فران بچوں اک جماعت کساغے نکل جئے تے ویہہ
مُّعْرِضُوْنَ ﴿٢٣﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوْا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّآ
ہیں ہی منہ پھیر لینڑ آلاّ ؛ یوہ اس گلوں کیونجے ویہہ یاہ گل کیہنہ جے گنّیاں وا کجھ تہاڑاں توں سوا
أَيَّامًا مَّعْدُوْدٰتٍ وَغَرَّهُمْ فِيْ دِيْنِهِمْ مَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿٢٤﴾
(دوزخ) مھارے نیڑے وی نیہنہ لگ سیں تے پلّے تیں بنائیں وی گلاں نے انھاں ناں ان غا دین غا بارہ ماں تُھوکھا چ گھلیو وو ہے
فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنٰهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيْهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ
فر کے وہے غو اس ویلّے جد ہم انھاں ناں اس تہاڑے گھٹھا کراں غا جس ماں کوئی شک نیہنہ تے ہر اک شخص ناں
نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُمَّ مٰلِكَ
اُس غا کیّا غو پورو پورو بدلو دتو جئے غو تے انھاں ور ظلم نیہنہ کیّو جاسیں (١٧) تم فرما دیو: (اے اللہ!) اے ساری بادشاہی
الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ
غا مالک ! توں جس ناں چاہوے بادشاہی دیدیئے تے جس کولوں چاہوے بادشاہی
تَشَآءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ بِيَدِكَ
لے لئے تے جس ناں چاہوے عزت دیدئے اور جس ناں چاہوے ذلت دیدئے ؛ تیرا ہی ہتھ ماں
الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٢٦﴾ تُوْلِجُ الَّيْلَ فِي
خیر ہے، بیشک توں ہر اک چیز ور قدرت رکھنڑ آلو ہے ؛ توں رات ناں تہاڑی ماں
النَّهَارِ وَتُوْلِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ
داخل کردئے تے تہاڑی ناں رات ماں داخل کر چھوڑے تے توں مُوا وا بچوں جیتو
الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَآءُ
پیدا کر چھوڑے تے جیتا بچوں مریو وو پیدا کر دئے تے توں جس ناں چاہوے بے حساب

(١٧) یعنی یہ یہودی تے عیسائی قرآن ناں کدمنیں غا ! انھاں غو تے یوہ حال ہے کہ جس ویلّے انھاں ناں انھاں ہی غی کتاب در بلاّ یو جئے کہ آؤ اسے ور فیصلو کراں یہ اس توں وی کن مار جیں، منھ پھیر لیں انھاں ناں نوٹ واہ گل چنگی لگے جس ماں انھاں ناں دنیا غا فائدا نظر آویں، حدیث ماں اس را غا مُچ سارا واقعا بیان ہووا ہیں کہ رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے مدینہ غا یہودیاں ناں فرمایو: آؤ تورات ناں ہی اس مسئلہ ماں تریا کل بناّ واں تورات ماں جھڑی وی پیشن گوئی وہے غی جھڑو وی مسئلو وہے غو اسے ور فیصلو کراں یہودی اس واسطے وی تیار نیہنہ ہوا، فر قرآنِ پاک اصل بماری بیان کرے جے انھاں ماں یہ خرابیں پیدا کیوں ہو گیئں فرمایو. یہ ساریں خرابیں انھاں ماں ان پھیڑاں عقیداں غی وجہ تیں پیدا ہو گئی ہیں جھڑا انھاں نے اپنڑے پلّے توں بجنڑ کسے دلیل غے آپے ہی گھڑ لیا ہیں جس را بنی اسرائیل غو یوہ مشہور عقیدو وجے ہم تے جہنم ماں جا ہی نیہنہ سکتا، چارے قضاء من لیو جیکدے چلّیا وی گیا تاں وی چھٹ گھڑی ہی جہنم ماں رانہہ غا کیونجے ہم نبیاں غی لَہڑی بچوں ہاں بزرگاں غی اولاد ہاں مھارا بزرگ ہم ناں فٹو فٹ چھڑ کاں لیں غا انھاں ''سوٹھاں'' نے ہی انھاں ناں تُھوکھا ماں سٹیو وو ہے اللہ تعالیٰ فرماوے: یہ سوٹھا تے اج کریں ور اس ویلّے کے بنڑے غو جس ویلّے قیامت غی واہ گھڑی آ جئے غی جسماں کوئے شک نیہنہ ! اس ویلّے تے ہر اک آدمی ناں اس غا عملاں غو پورو پورو بدلو لبھ جئے غو نیک عمل غی جزا تے برا عمل غی سزا غو فیصلو ہو جئے غو کسے ور کوئے ظلم نیہنہ ہوسیں، اس ویلّے تے یہ سوٹھا انھاں ناں کجھ کم نیہنہ آسیں ور کو ویلّے غیں تلّیں ملنیں کے کم آویں غیں !۔

(۱۸) نیوں تے ان آیتاں ماں ایمان آلاں ناں دعا منگنؔ غی جاچ دسی گئی ہے تے حدیث شریف ماں ان غی فضیلت وی مُچ آئی ہے ور اہل کتاب غا ذکر غے بشکار ان آیتاں ناں لیانوں انسان غی اس سوچ ور کاری سٹ ہے کہ جے خدا غو دین قبول کر لیوں غو تاں میری سرداری چلی جئے غی، عقیدت منداں غے صدقے تے لگی وی میری روزی روٹی بند ہو جئے غی سگوں آیت ماں اہل کتاب (یہودیاں تے عیسائیاں) غا اس خیال غی وی تردید ہے جہڑو انھاں نے جہالت نالؔ گھڑ لیو تھو جے نبوت تے وحی اور سرداری تے بادشاہی مھارو قومی حق ہے کسے قوم ناں یہ نعمت لبھ سکتیں ہی نیہنہ فرمایو نیہنہ، نیہنہ تھاری سوچ غلط ہے ملک غو مالک وہ ہی ہے وہ جس ناں چاہوے بادشاہی دیدیئے تے جس کولوں چاہوے موڑ لیئے، جس ناں چاہوے عزت دے غے اچو کر چھوڑے تے جسناں چاہوے ذلیل کر غے مندرو کر دیئے، اس ناں کوئے روک نیہنہ سکتو! ساری خیر اسے غا قبضہ ماں ہیں وہ جو چاہوے سو کر سکے اس ناں کوئے ٹھاک نیہنہ سکتو رات ناں گھٹانوں تے تہاڑی ناں بدھانوں اور تہاڑی ناں گھٹا غے رات ناں بدھا چھوڑنوں، دیہنہ چن غو یوہ سارو نظام اسے غا ہتھ ماں ہے. وہ مڑدہ توں زندو کر دیئے! آنڑا توں زندو پکھیرو، نطفہ توں زندو انسان، اڑیک توں زندو بوٹو پیدا کرنوں، جاہلاں غے گھر عالم پیدا کرنا، عرب غی امی قوم ماں سارا عالم غی رہنمائی واسطے صحابۂ کرام غی زندی جماعت پیدا کرنی اسے غا کم ہیں۔ وہ زنداں توں مڑدا وی پیدا کر دیئے انسان توں نطفو، پکھیروں توں آنڑو، بوٹا توں اڑیک پیدا کرنی، عالم غے گھر جاہل پیدا کرنا تے بنی اسرائیل جئی پڑی لکھی مہذب متمدن قوم ناں انھاں غی نا فرمانی تے بڑ پونا غی وجہ تیں تاج تخت بلکہ نبوت غا سلسلہ تیں ویں محروم کرنوں اسے غو کم ہے وہ جس ناں چاہوے روزی دیئے تے جسناں چاہوے بے حساب دیدئے اس ناں کوئے پُچھ پہالؔ نیہنہ سکتو۔

(۱۹) ان ترے آیتاں ماں بڑی سخت تاکید نالؔ ایمانؔ آلاں ناں حکم دتو گیو ہے کہ جد عزت ذلّت، حکومت، رزق روزی سب کجھ اللہ تعالیٰ غا ہتھ ماں ہے اور ایمان آلاں نے سارا باطل معبود چھوڑ غے اک اللہ نال دوستی لائی ہے فر انھاں واسطے یوہ جائز نیہنہ جے ویہہ اللہ تعالیٰ غا تے اس غا حبیب ﷺ غا دشمناں ناں اپݨوں دوست بنا لیں ایمان آلاں غی دوستی ایمان آلاں نالؔ ہی ہو سکے جہڑو خدا غا دین ناں منن واسطے تیار نیہنہ وہ مومن غو دوست کسرا ہو سکے! بس جہڑو مومن ہو غے اسو کم کرے غو اس غو نہ تے خدا تعالیٰ نالؔ کجھ تعلق ہے، تے نا ہی وہ خدا غے نزدیک کسے مُجرا ماں ہے. فر سخت درڈ نالؔ فرمایو جے اس واسطے اللہ تعالیٰ تمݨاں اپݨی ذات توں ڈراوے وہ عالم الغیب ہے، زمین اسمان غی کائے گل اس غا علم تیں باھر نیہنہ، وہ دل غا رازاں تیں واقف ہے. تم اپݨاں دلاں ماں کائے گل اس تیں چھپا غے نیہنہ رکھ سکتا، جہڑو اللہ غے نالؔ نالؔ غیراں غی دوستی وی دل ماں چھپا لُکا غے رکھے غو وہ خدا تیں چھپی نیہنہ رہ سیں۔ فر قرآن مومن ناں اس دن غی یاد کراوے جس تہاڑے ہر شخص اپݨاں مالک غی بارگاہ ماں حاضر وہے غو تے اس غو کیو کرتا یو سارو اس غے اگے موجود وہے غو ات یاہ کافراں غی چھپی لُکی دوستی وی موجود وہے غی، اس ویلے وہ اپݨاں عملاں ناں تک غے تاھنگ کرے غو افسوس! کدے اج میرے تے میراں عملاں غے بشکار مُچ چھنڈو ہو جاتو نہ ہوں عملاں ناں تکتو، نہ لیکھو دینوں پیتو تے نہ یاہ ذلالت چھکنی پیتی. اللہ تعالیٰ اس دن غا آنؔ تیں پہلاں ہی تمݨاں اپݨی ذات تیں ڈراوے اور نالؔ نالؔ یوہ اعلانؔ وی کرے جے وہ اپݨاں بنداں ور مچ مہربان ہے تیئں تے اس نے یہ قیمتی گل اپݨاں بنداں نا دسیں تا نجے ویہہ اپݨاں آپ ناں خدا غی ناراضگی تے دوزخ غی اگ تیں بچا سکیں لہذا جس تیں غلطی ہو گئیں ہیں انھاں ناں چھکنؔ غی کوئے لوڑ نیہنہ ویہہ سچا دل نالؔ توبہ واسطے جس ویلے وی اس غو بوئے ٹھکوریں غا وہ انھاں ناں کھلو ہی لبھے غو، فائدو:- کافراں نالؔ تعلقات غا تمام مفسراں نے ترے درجا بیان کیا ہیں (۱) دلی دوستی:- یاہ تے کسے حال ماں وی کافراں نالؔ جائز نیہنہ قرآن کریم ماں جگہ جگہ اسے توں ٹھاکیو گیو ہے اور یاہ عقلی طور ور وی محال بلکہ ناممکنؔ ہے جے ایکنؔ ہی شخص غی دوستی اللہ تعالیٰ نالؔ وی وہے تے اس غا دین غاں دشمناں نالؔ وی وہے. فر مسلماناں غا مقابلہ ماں کافراں غی مدد کرنی، انھاں غی ہمدردی رکھنی، انھاں غو آلہ کار بنوں یا دنیاوی

بِغَيۡرِ حِسَابٍ ﴿۲۷﴾ لَا يَتَّخِذِ الۡمُؤۡمِنُوۡنَ الۡكٰفِرِيۡنَ اَوۡلِيَآءَ

رزق دیدئے (۱۸) مومناں ناں چاہیئے جے ویہہ ایمان آلاں ناں چھوڑ غے

مِنۡ دُوۡنِ الۡمُؤۡمِنِيۡنَ ۚ وَمَنۡ يَّفۡعَلۡ ذٰلِكَ فَلَيۡسَ

کافراں نالؔ دوستی نہ لانویں تے جہڑو آدمی ایسو کرے غو فر اللہ تعالیٰ نالؔ

مِنَ اللّٰهِ فِيۡ شَيۡءٍ اِلَّاۤ اَنۡ تَتَّقُوۡا مِنۡهُمۡ تُقٰىةً ؕ وَيُحَذِّرُكُمُ

اُس غو کوئے تعلق نیہنہ ور اِس ویلے جد کہ تم انھاں تیں بچا کرتا ویں اور اللہ تعالیٰ تے

اللّٰهُ نَفۡسَهٗ ؕ وَاِلَى اللّٰهِ الۡمَصِيۡرُ ﴿۲۸﴾ قُلۡ اِنۡ تُخۡفُوۡا مَا

تمݨاں اپݨی ذات تیں ڈراوے تے تمݨے اللہ تعالیٰ در ہی مڑ غے جاݨوں ہے؛ (اے نبیؐ) تم فرما دیو: کہ تم اپݨاں دل غی

فِيۡ صُدُوۡرِكُمۡ اَوۡ تُبۡدُوۡهُ يَعۡلَمۡهُ اللّٰهُ ؕ وَيَعۡلَمُ مَا فِي

گل چھپا غے رکھو یا اُس ناں باندے کرو اللہ تعالیٰ تے اس ناں جاݨے ہی ہے تے جو کجھ

السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الۡاَرۡضِ ؕ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيۡءٍ قَدِيۡرٌ ﴿۲۹﴾

اسماناں ماں ہے اور جو کجھ زمین ماں ہے اللہ اس سب ناں جاݨے تے اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ور قدرت رکھݨؔ آلو ہے؛

يَوۡمَ تَجِدُ كُلُّ نَفۡسٍ مَّا عَمِلَتۡ مِنۡ خَيۡرٍ مُّحۡضَرًا ۚۖ

(وہ کسو تہاڑو وہے غو) جس تہاڑے ہر شخص اپݨی کی وی اک اک نیکی اپݨے سامݨے تکے غو

وَّمَا عَمِلَتۡ مِنۡ سُوۡٓءٍ ۚۛ تَوَدُّ لَوۡ اَنَّ بَيۡنَهَا وَبَيۡنَهٗۤ اَمَدًا

تے اپݨی کی وی اک اک بدی وی! وہ چاہوے غو افسوس! کدے اس غے تے اس غی بدی غے بشکار

بَعِيۡدًا ؕ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفۡسَهٗ ؕ وَاللّٰهُ رَءُوۡفٌ

لموں چھنڈو ہوتو، تے اللہ تعالیٰ تمݨاں اپݨی ذات توں ڈراوے تے اللہ تعالیٰ بنداں ور

بِالۡعِبَادِ ﴿۳۰﴾ قُلۡ اِنۡ كُنۡتُمۡ تُحِبُّوۡنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوۡنِيۡ

مُچ شفقت کرن آلو ہے (۱۹) (اے نبیؐ) تم فرما دیو: کہ جے تم اللہ نالؔ محبت کریں تاں میری تابعداری کرو

يُحۡبِبۡكُمُ اللّٰهُ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوۡبَكُمۡ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ ﴿۳۱﴾

اللہ تعالیٰ تھارے نالؔ محبت کرے غو تے وہ تھارا گناہ بخش دئے غو؛ تے اللہ تعالیٰ بخشݨؔ آلو مُچ مہربان ہے (۲۰)

فائداں واسطے انھاں غی ہاں ماں ہاں جوڑنی! اس غی گل ہی جانڑ دیو! (٢) کافراں ناں ظاہری جئی اپلاتی اپلاتی خوش خلقی رکھنی یاہ ترے حالت ماں جائز ہے (الف) آدمی اسی جگہ پھس جئے جت کا فراں غی طرفوں مُچ خطرو وہے پہلی آیت ماں ﴿اِلَّآ اَنۡ تَتَّقُوۡا مِنۡهُمۡ تُقٰىةً﴾ تیں اسے پاسے اشارو ہے (ب) انھاں ناں اس گلوں خوش خلقی رکھے جے شاید ان غو دل اسلام درمڑ آوے (ج) مہمان ہونڑ غی وجہ تیں کافر ناں خوش خُلقی سنگ پیش آنو ں (٣) محتاج غریب تے گوانڈی کافر و راحسان کرنوں، انھاں ناں چنگو برتا کرنوں یوہ ہر ایکنڑ کافر واسطے جائز بلکہ ضروری ہے، وراس واسطے وی یاہ شرط ہے جے انھاں کافراں ناں مسلماناں غی جنگ نہ چلتی وہے وعلیہ جمہور العلماء من اھل السنة فقہی زبان ماں انھاں تریہاں غا ترے ناں ہیں موالات، مدارات، مواسات۔ ٹھا کیو پہلا ہی توں جئے دوجاں دواں توں نیہنہ اس تیں علاوہ جن کافراں ناں مسلماناں غی جنگ نہ ہوتی وہے نہ مسلماناں ور ظلم کرتا ویں انھاں سنگ تجارتی کاروبار کرنوں وی اک دنیاوی ضرورت ہے جھڑی جائز ہے۔

(٢٠) اللہ غی محبت غا دعویدار یہودی، عیسائی، مشرک سارا ہی تھا اس آیت ماں انھاں ساراں ناں بنگاریو گیو ہے کہ جے تم اپناں دعوٰی ماں سچا ہیں تاں اللہ غا پیارا حبیب ﷺ غی پیروی کر غے اپناں دعوٰی غو ثبوت پیش کرو! رحمتِ عالم ﷺ غی آنی وی لوء ناں اپناں واسطے مشعل بنا لیو جے تم نے اس را اپنوں دعوو سچو کر دسیو فر اللہ تعالیٰ تھارا پشلا گناہ معاف کر غے تمناں اپناں پیاراں ماں شامل فرما لیئے غو۔ تم اس غا محبوب بنڑ جیں غا۔ تے محبت غا مدان ماں اس توں اُچو ہور کہڑ و مقام وہے غو کہ محبت کرن آلو ہی محبوب بنڑ جئے!۔

(٢١) یاہ انھاں ہی لوکاں واسطے دوجی بنگار ہے جھڑا اپناں آپ ناں خدا غا لاڈلا تے پیارا کیہنہ ویں تھا۔ فرمایو ٹھیک ہے جے تھارو خدا تعالیٰ ناں اتنوں ڈُنگو تعلق ہے تاں اس غی اطاعت کرو اس غو حکم منوں! اس غا رسول ﷺ غی اطاعت کرو! ور جے تم اس غی اطاعت کرن واسطے تیار نیہنہ اس غا صاف حکم تیں منہ موڑیں فر تم اس غا لاڈلا کد ہو سکیں فر تے تم اس غا نافرمان منکر ہیں اور اللہ نافرماناں منکراں ناں بالکل پسند نیہنہ کرتو۔ اتوں اگے ہُن اللہ غا کجھ فرمانبردار پیاراں بنداں غو ذکر ہے۔ اور انھاں غو ذکر وی اصل ماں حضرتِ عیسیٰؑ غا اصل واقعہ غی ’’تمہید‘‘ ہے

(٢٢) اللہ تعالیٰ نے اپنٹی ساری جیا جون بچوں اپنٹی خلافت تے رسالت واسطے حضرتِ انسان ناں چُنیّوں، فر انساناں بچوں سب تیں پہلاں خلافت تے نبوت غو یوہ انعام حضرتِ آدمؑ ناں عطا ہووو، فر انھاں غی اولاد بچوں حضرتِ نوحؑ ناں، فر انھاں غی اولاد بچوں حضرتِ ابراہیمؑ ناں تے فر حضرتِ ابراہیمؑ غی لڑی ناں یوہ انعام لبھو فر انھاں ہی غی لڑی بچوں حضرتِ عمرانؑ غی لَہڑی ناں۔ یہ سارا بزرگ اک دوجا غی اولاد تھا آیت ماں یا ہی گل بیان ہوئی ہے۔ نوٹ:۔ عمران ناں غا دو بزرگ ہووا ہیں اک حضرتِ موسیٰؑ غا والد اک حضرتِ مریمؑ غا والد! اکثر مفسراں غے نزدیک ات عمران تیں مراد حضرتِ مریمؑ غا والد ہیں تیئں تے ات اک دوجا غی اولاد ہونوں بیان فرمایو ہے تانجے سب جانڑ لیں کہ حضرت مریمؑ غا پوت حضرتِ عیسیٰؑ اسے لَہڑی بچوں اک انسان ہیں ویہہ خدا غا پوت نیہنہ ہیں فر اگے ذکر وی حضرتِ عیسیٰؑ تے ان غی مائی صاحبہ غو ہی ہے۔

(٢٣) حضرتِ مریمؑ غی مائی صاحبہ نے یاہ منت منی تھی جے میرا شکم غو بچو پیدا وہے غو تے ہوں اس ناں اللہ غی عبادت اور اس غا دین غی خدمت واسطے بیت المقدس ماں چھوڑ دیوں غی ور جسویلے انھاں ناں تھی ہوئی تاں بڑو افسوس ہووو، جے منت تے گدر اغی تھی ہوگئی کُڑی! خیر! انھاں نے اس کُڑی ناں ہی اللہ غا رستہ ماں دینڑ غو ارادو کر لیو۔ تے اللہ تعالیٰ نے وی فرمایو جے اس تھی غی حقیقت ناں اللہ ہی جانٹیں جے یاہ کتنی بہا گاں آلی تے براتاں آلی تھی ہے! ات پوت کے کرے غو! ور انھاں غی مائی صاحبہ اج اس راز ناں کد سمجھ سکیں! حضرتِ مریمؑ غی مائی صاحبہ غو ناں عیسائی صحیفاں ماں ’’حنّہ‘‘ آیو ہے۔

قُلۡ اَطِيۡعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُوۡلَ‌ۚ فَاِنۡ تَوَلَّوۡا فَاِنَّ اللّٰهَ

(اے نبیؐ) تم فرمادیو: جے تم اللہ تعالیٰ تے رسولؐ غی اطاعت کرو! فر جے ویہہ منہ موڑ لیں تاں (سن لیو) جے اللہ

لَا يُحِبُّ الۡكٰفِرِيۡنَ (٣٢) اِنَّ اللّٰهَ اصۡطَفٰۤى اٰدَمَ وَنُوۡحًا

کافراں ناں پسند نیہنہ کرتو (٢١) یقیناً اللہ تعالیٰ نے آدمؑ ناں تے نوحؑ ناں

وَّاٰلَ اِبۡرٰهِيۡمَ وَاٰلَ عِمۡرٰنَ عَلَى الۡعٰلَمِيۡنَۙ (٣٣) ذُرِّيَّةًۢ بَعۡضُهَا

تے ابراہیمؑ غی لَہڑی ناں اور عمران غی لَہڑی ناں دنیا جہان ور چُنڑ لیو ہے؛ یہ سارا ایکنڑ دوجا

مِنۡۢ بَعۡضٍ‌ؕ وَاللّٰهُ سَمِيۡعٌ عَلِيۡمٌ‌ۚ (٣٤) اِذۡ قَالَتِ امۡرَاَتُ عِمۡرٰنَ

غی اولاد ہیں تے اللہ تعالیٰ خوب سُنن آلو جانڑ آلو ہے (یاد کرو!) جسویلے عمران غی بیوی نے کہیو تھو (٢٢)

رَبِّ اِنِّىۡ نَذَرۡتُ لَـكَ مَا فِىۡ بَطۡنِىۡ مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلۡ مِنِّىۡ‌ۚ

ربا! میں تیرے واسطے منت منی ہے جو کجھ میرا شکم ماں ہے جے وہ آزاد رکھیو جئے غو تے توں میری طرفوں اس ناں قبول فرما

اِنَّكَ اَنۡتَ السَّمِيۡعُ الۡعَلِيۡمُ (٣٥) فَلَمَّا وَضَعَتۡهَا قَالَتۡ

بیشک توں ہی سنن آلو جانڑ آلو ہے فر جس ویلے اس ناں پیدا ہو گیو عرض کرن لگی:

رَبِّ اِنِّىۡ وَضَعۡتُهَاۤ اُنۡثٰىؕ وَاللّٰهُ اَعۡلَمُ بِمَا وَضَعَتۡؕ

او میر یا ربا! مناں تے یاہ کڑی ہوئی ہے! تے اللہ تعالیٰ چنگی طرح جانتے جے اس ناں کے ہویو ہے؛

وَلَيۡسَ الذَّكَرُ كَالۡاُنۡثٰى‌ۚ وَاِنِّىۡ سَمَّيۡتُهَا مَرۡيَمَ وَاِنِّىۡۤ

تے گدرو کڑی جسو نیہنہ ہو سکے تھو؛ تے میں اس بچی غو ناں مریمؑ رکھیو ہے؛ تے ہوں

اُعِيۡذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيۡطٰنِ الرَّجِيۡمِ (٣٦)

اس ناں وی اور اِس غی اولاد ناں وی شیطان مڑدود توں (بچانڑ واسطے) تیری حفاظت ماں دے رہئی ہوں (٢٣)

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُوۡلٍ حَسَنٍ وَّاَنۡۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا ۙ

فر اس ناں اس غا رب نے مُچ سوہنٹی طرح قبول کیو تے اس ناں مُچ چنگی طرح بڑو کیو؛

وَّكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ‌ؕ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيۡهَا زَكَرِيَّا الۡمِحۡرَابَۙ

تے زکریاؑ ناں اس غو سرپرست بنا یو (٢٤) جس ویلے وی زکریاؑ اس کوٹے حجرہ ماں جیں تھا

(٢٤) یہودیاں ماں بیت المقدس غی خدمت واسطے پوت غی منت غو رواج تے تھو ور تھی غی منت اس تاریخ غو اک نووں باب تھو، اللہ تعالیٰ نے وی اس ناں خوب قبول فرمایو تے اپناں فضل ناںۨ حضرت مریمؑ غی جسمانی تے روحانی مُچ سُہنی تربیت فرمائی تربیتۃ حسنۃ فی عبادۃ وطاعۃ لربھا قالہ ابن عباس (روح المعانی) چھیکڑ عیسائی روایتاں غے مطابق ترے سال غی عمر ماں حضرتِ مریمؑ ناں بیت المقدس ماں دے دِتو گیوات اس ویلۨے نبیاں ولیاں غی بہت بڑی تعداد موجود تھی ہر ایکنۨ غی تاہنگ تھی جے انھاں غی پرورش غو کم مناں نصیب ہوجے، گل قرعہ اندازی توڑی پُج گئی۔ اللہ غی قدرت ناںۨ قرعہ ماں ناں حضرتِ زکریاؑ غو نکل آیو تے یوہ انعام انھاں ناں لبھ گیو۔ ویہہ حضرتِ مریمؑ غا موسا لگیں تھا اس را ویہہ اپنۨی موسی ہی غی تربیت ماں آگئیں:۔

(٢٥) بیت المقدس غے آسیں پاسیں مجاوراں غی عبادت واسطے لوہکا لوہکا کمرہ بنیاوا تھا انھاں بچوں ہی ایکنۨ کوٹھی ماں حضرتِ مریمؑ عبادت کریں ویں تھیں حضرتِ زکریاؑ ات دیکھ پہالۨ واسطے آتا رہنہ ویں تھا انھاں ناں حضرتِ مریمؑ کوئے بے موسم غا میوا تک غے بڑی حیرانگی ہوئی جے میں تے آنۨیاں نیہنہ فر یہ آیا کتوں! حضرتِ مریمؑ نے فرمایو یہ خاص اللہ تعالیٰ کولۨوں آیا ہیں اللہ غی قدرت ماں یاہ کوئے انۨ ہونۨی گل نیہنہ وہ جس ناں چاہوے رزق عطا کر دیئے۔

(٢٦) حضرتِ زکریاؑ اس ویلۨے توڑی اوتر تھا نال دوئے جی ہُنۨ بڈھا جریف ہوواوا تھا اُواں انھاں غی بیوی صاحبہ وی ''بانجھ'' مشہور تھیں ور حضرتِ زکریاؑ ناں بے سواں غا میوا تک غے کجھ اڑک پڑک ہی یاہ دعا ہونٹھا ور آگئی جے سوئں تے میرو وی نیہنہ ور اللہ غی قدرت ماں کہ مشکل ہے کہ وہ مناں وی بے موسم ہی نیک اولاد عطا فرما دیئے!۔

(٢٧) دعا فٹ قبول ہوگئی حضرت زکریاؑ نماز ماں ہی تھا کہ بشارت آگئی، اک صاحبزادو وہے غو جس غو ناں وی عرشاں ور رکھیو گیو ہے یحییٰؑ انھاں غیں صفت یہ ویں غیں کہ ویہہ کلمۃ اللہ،، یعنی حضرتِ عیسیٰ علیہ السلام غی تصدیق کریں غا، دین غا معاملہ ماں ویہہ قوم غا سردار ویں غا ویہہ ہر ویلۨے عبادت ماں اس راڈ بیا رہنہ غا کہ دنیا غیں لذت تے بیاہ شادی ور انھاں ناں ذری تہیان نیہنہ ہوسیں، ویہہ نیکی غا مُچ اُچا مقام ور ویں غا جس ناں نبوت کہیو جئے اس آخری صفت ماں مُچ تاریخی حقائق چھپیا وا ہیں، یہودی حضرتِ یحییٰ علیہ السلام ناں اللہ غو نبی نیہنہ منیں تھا انھاں غا اس باطل خیال غی تردید کرغے فرمایو: نَبِیًّا اور عیسائی نبی واسطے نیک ہونۨوں ضروری نیہنہ سمجھیں تھا انھاں غے نزدیک اسو شخص وی نبی ہو سکے جہڑو نیک تے متقی پرہیزگار نہ وہے انھاں غی تردید ماں فرمایو: مِنَ الصّٰلِحِیْن۔ یعنی حضرت یحییٰؑ اللہ غا نبی ضرور تھا اور نبی پرہیزگار تے وہے ہی، بلکہ وہ تے پرہیزگاری غا سب تیں اُچا رتبہ ور وہے۔ اسے ناں تے نبوت کہیو جئے۔

(٢٨) یوہ سوال بجّو ہونۨ یاہ نہ ہونۨ ور نیہنہ ہے اس ماں حضرتِ زکریاؑ شک کس را کر سکیں تھا جد کہ ویہہ اللہ غا نبی تھا۔ گل یاہ تھی کہ ویہہ آپ جریف بڈھا تھا اور گھر آلۨی ''بانجھ'' سمجھی جے تھی اس ور انھاں نے حیرانگی ناںۨ یاہ درخواست کی جے ربا! اس غو ڈھنگ کے بنۨے غو؟ ہم دوہری واری جوان ہو جاں غاں؟ یا اسے رابڈھیماں ماں ہی بچو ہوجے غو؟ فرمایو: بس اس حالت ماں ہی۔ عرض کی! تے نشانی کے وہے غی یعنی ہم ناں کس را پتو لگے غو جے ''امید'' ہے۔ فرمایو: اچانک ترے تہاڑاں توڑی تم لوکاں ناںۨ گل نیہنہ کر سکسیں چھڑی ہتھ ناںۨ یا سر ناںۨ سینی کریں غا البتہ جیبھ ناںۨ اللہ غو ذکر کرتا رہنہ غا بس جس ویلۨے یاہ حالت پیش آجئے تم سمجھ لیو جے ''امید'' ہے تے تم اس نعمت ور سویرے شام اپناں رب غو متومتو ذکر کرو۔!

وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا ۚ قَالَ يٰمَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ هٰذَا ۚ قَالَتْ

ویہہ اس کوئے کھانۨ پینۨ غیں چیز دیکھیں تھا انھاں نے پچھیو مریم! یوہ تیرے واسطے کتوں آجئے اس نے کہیو:

هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَّشَآءُ

یوہ اللہ تعالیٰ غی طرفوں ہے؛ بیشک اللہ تعالیٰ جس ناں چاہوے بے حساب

بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾ هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهٗ ۚ قَالَ رَبِّ

رزق دیدیئے (٢٥) بس اتے ہی زکریاؑ نے اپناں رب غے اگے دعا کی، انھاں نے عرض کی: اے میرا ربا!

هَبْ لِيْ مِنْ لَّدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً ۚ اِنَّكَ سَمِيْعُ

توں مناں اپنے کوئے تیں سچّی اولاد عطا فرما! بیشک توں دعا

الدُّعَآءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُّصَلِّيْ فِي

سنن آلۨو ہے (٢٦) تے انھاں ناں فرشتاں نے بلا غے کہیو۔ جسویلۨے کہ ویہہ حجرہ ماں نماز پڑھ

الْمِحْرَابِ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ

رہیا تھا۔ جے اللہ تعالیٰ تمناں یحییٰؑ غی خوشخبری دے رہیو ہے جہڑو اللہ غی طرفوں ہونۨ آلۨا

مِّنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَّحَصُوْرًا وَّنَبِيًّا مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٣٩﴾

ایکنۨ کلمہ غی تصدیق کرے غو تے سردار ہووے غو تے کالۨسریاں تیں کنی رہنۨ آلۨو وہے غو تے نبی وہے غو نیکاں بچوں (٢٧)

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُوْنُ لِيْ غُلٰمٌ وَّقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِيْ

زکریاؑ نے عرض کی: ربا! مناں بچو کس را ہووے غو حالانکہ ہوں بڈھیماں ماں آپجیو ہوں تے میری بیوی وی،

عَاقِرٌ ۚ قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ

بانجھ ہے؛ فرمایو: اسے را! اللہ تعالیٰ جو چاہوے سو کر دیئے! زکریاؑ نے عرض کی: ربا! میرے واسطے کائے

اجْعَلْ لِّيْٓ اٰيَةً ۚ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ

نشانۨی مقرر کر دے! فرمایو: تیری نشانۨی یاہ ہے جے توں لوکاں ناںۨ ترے تہاڑا گل نیہنہ کر سکسیں

اِلَّا رَمْزًا ۚ وَاذْكُرْ رَّبَّكَ كَثِيْرًا وَّسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٤١﴾ ع

ہاں! بس سینی ناںۨ؛ تے توں اپناں رب ناں متومتو یاد کریئے! تے سویرے شام اس غی تسبیح کریئے (٢٨)

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰكِ

تے (یاد کرو) جسویلے فرشتاں نے کہیو: اے مریم! بیشک اللہ تعالیٰ نے تناں چن لیو ہے

وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِينَ (۴۲) يٰمَرْيَمُ

تے تناں پاک بنایو ہے تے دنیا جہان غی کالسریاں ور تناں فضیلت دتی ہے؛ اے مریم!

اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرّٰكِعِينَ (۴۳)

توں اپناں رب غی فرمانبرداری کرتی رُہو تے سجدو کرتی رُہو اور رکوع کرن آلاں ناں رکوع کرتی رُہو (۲۹)

ذٰلِكَ مِنْ أَنْۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ

(اے نبی) یہ گل غیب غی خبراں بچوں ہیں جہڑیں ہم تھارے در وحی کر رہیا ہاں تے تم اُن غے کوتے

لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلٰمَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۖ وَمَا

نیہنہ تھا جسویلے ویہہ (قرعہ واسطے) اپناں قلم سٹیں تھا جے انھاں بچوں کہڑو مریمؑ غو سرپرست بنے غو تے نہ

كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ (۴۴) إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ

تم انھاں کوتے اُس ویلے تھا جس گہڑی ویہہ آپس ماں گہلیں تھا (۳۰) (یاد کرو) جسویلے فرشتاں نے کہیو:

يٰمَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ

اے مریمؑ! بیشک اللہ تعالیٰ تناں اپنی طرفوں ایکن کلمہ غی خوشخبری دئے جس غو ناں مسیح

عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ

عیسیٰ ابنِ مریم وہے غو جہڑو دنیا تے آخرت ماں بڑا رتبہ آلو وہے غو تے اللہ غا

الْمُقَرَّبِينَ (۴۵) وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا

مقرب بنداں بچوں وہے غو؛ تے وہ لوکاں ناں گل کرے غو پنگوڑا ماں وی تے ادکھڑ عمر ماں وی

وَّمِنَ الصّٰلِحِينَ (۴۶) قَالَتْ رَبِّ أَنّٰى يَكُونُ لِي وَلَدٌ

تے وہ صالحین بچوں وہے غو (۳۱) ویہہ عرض کرن لگیں: ربا! مناں کس را بچو وہے غو!

وَّلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ ۖ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ

حالانکہ مناں کسے بشر نے ہتھ وی نیہنہ لایو؛ فرمایو: اسے را، اللہ جو چاہوے سو پیدا کر دئے

(۲۹) حضرتِ زکریاؑ غو ذکر تے گلوں گل آ گیو تھو اصل قصو تے حضرتِ مریمؑ غو چلے کرے تھو، ہُن فر حضرتِ مریمؑ تے ان غا پوت حضرتِ عیسیٰؑ غی گل شروع کی جا رہئی ہے۔ تے حضرتِ مریمؑ غیں ویہہ سُچیں صفت بیان کی جا رہئی ہیں جنھاں ماں اک پاسے تے یہودیاں غا الزاماں غو جواب ہے جہڑا ویہہ حضرتِ مریمؑ ور لا رہیا تھا ویہہ حضرتِ مریمؑ ناں چھڑی ضِد غی وجہ تیں پاک دامن، نیک کالسری منن واسطے تیار نیہنہ تھا، قرآن نے اعلان کیو یہودی غلط کیہنہ ویہہ بہت نیک اللہ غی ''ولی'' تھیں، دوجی آیت ماں عیسائیاں غی خرافات غی وی تردید ہے عیسائی انھاں ناں خدا غا پوت غی ماں کینہ ویں تھا، فرمایو: نیہنہ! نہ ویہ تے خدا تھیں اور نہ خدا غا پوت غی ماں تھیں بلکہ ویہہ تے اللہ غی فرمانبرداری کرن آلیں نیکوکار کالسری تھیں، خدا غی خدائی ماں انھاں غی کائے سانجھ نیہنہ تھی۔

(۳۰) یہ واقعات رحمتِ عالم ﷺ تیں کئیں سو سال پہلاں عرب تیں مُچ دور فلسطین ماں پیش آیا تھا جہڑا اپنی اصل نہار ماں تے اج اہلِ کتاب ناں وی بسریا وا تھا فر عرب غا امیؐ (فداہ ابی وامی) جنھاں نے تورات انجیل غو کدے مطالعو نیہنہ کیو، عیسائی تاریخ غی کائے کتاب نیہنہ تکی، نہ عیسائی عالماں غی کدے مجلس کی، جہڑا اُت آپ موجود نیہنہ تھا فر انھاں غی مبارک تے مقدس سُچی زبان توں یہ واقعات اج اپنی اصل نہار ماں سچ سچ کسرا بیان ہو رہیا ہیں؟ کیوں یاہ اس گل غی دلیل نیہنہ کہ رحمتِ عالم ﷺ ور اللہ غی طرفوں وحی نازل ہو رہئی ہے! جس غے ذریعہ یہ سچا واقعا آپ بیان فرما رہیا ہیں! تے کیوں یاہ اس گل غی صاف کھلی نشانی نیہنہ جے آپؐ اللہ غا نبی ہیں! ضرور ہے۔ سبحان اللہ! یوہ انداز تے طرز وی قرآن غو اپنوں ہی ہے کہ وہ واقعات غی بغتی کانگ ماں اچن چیت انسان غا ذہن ناں زبردست حقیقت در موڑ چھوڑے وہ واقعات غا ہاڑ ماں انسان ناں رڑن نیہنہ دیتو۔ **ولله الحمد،**

(۳۱) فرشتاں غے ذریعہ حضرتِ مریمؑ ناں بچہ غی خوش خبری دتی گئی ناں مبارک مسیح، عیسیٰ ابن مریم بیان فرمایو۔ ابنِ مریم یعنی مریم غا پوت یوہ انھاں غا ناں غو حصو ہے حالانکہ انھاں تیں علاوہ کسے پیغمبر غا ناں ناں قرآن نے ''ولدیت'' بیان نیہنہ کی ور انھاں غی ولدیت ناں غو ہی اک حصو بنا غے بیان کی کیونجے ویہہ بجن باپ تیں پیدا ہویا تھا لوک پریشان ہو جاتا کہ انھاں غی ولدیت کے بیان کراں فرمایو: انھاں ناں ''ابنِ مریم'' یعنی مریم غا پوت کہو! فر حضرتِ عیسیٰ علیہ السلام غیں ات صفت وی اجئی بیان فرمائیں جنھاں ناں اک پاسے تے یہودیاں غا غلط عقیداں ورسٹ لگے تے دوجی بکھی عیسایاں غی حدوں بدھی وی خرافات توں اہلِ ایمان ناں واقف کرایو جئے حالانکہ لفظ اکوّ ہے، بلکہ انھاں صفتاں ناں حضرتِ مریمؑ ناں اس اوکھی گہڑی ماں تسلی تے اطمینان وی نصیب ہو جئے۔ تم آپ سوچو اک نیکوکار سُچی سیرت آلی کالسری ناں بجن بیاہ تیں بچو وہے تے اس ور کہ گذرے! واہ کس کس غا منہ ور ہتھ رکھے تے دبو دئے! واہ تے جیتی ہی مر جئے۔ سگوں اس ناں زندگی تیں موت سرس سہئی لکن لگ جئے! فرمایو: کوئے گہبران غی گل نیہنہ، تہمّل غے رہو ویہہ ''کلمۃ اللہ'' ہیں یعنی اللہ غا خاص حکم ناں تے عجیب شان ناں دنیا ماں تشریف لیانویں غا دنیا آخرت دواں جہاناں ماں اُچا مرتبہ آلا ویں غا، ویہہ اللہ غا مقرب بنداں ماں شامل ویں غا، ور یہ ساریں گل تے اپناں وقت ور ویں غیں، اس توں پہلاں لوکاں ناں کون سمجھاوے غو فرمایو: ویہہ پنگھوڑا ماں ہی لوکاں ناں گل کریں غا اپنی نبوت غو اعلان کریں غا تے اپنی نیکوکارمائی تیں الزام ہٹاویں غا تے بڑی اُچی شان آلا نیک بخت ویں غا۔

(۳۲) اپر بیان کی جانڑ آلیں صفتاں ناںؔ حضرتِ مریمؑ غو دِل تے مطمئن ہو گیو ور انھاں ناں اجوں اس ورچُ حیرانگی تھی جے بجنڑ نکاح بیاہ تیں بچو ہونڑ غو ٹہنگ کے بنۓ غو اس غو جواب دتو! جے نظر اللہ غی قدرت ور رکھو وہ اپنی قدرت تے طاقت ناںؔ جو چاہوے سو کر سکے بس بچو وی بجنڑ نکاح بیاہ تیں اسے را ہو جئے غو، نکاح کر غے خاوند بیوی غی ملاقات توں بعد اولاد عطا کرنی وی اُسے غو کمال ہے تے نکاح تیں بجنڑ ہی اولاد دیدینی یاہ وی اُسے غی قدرت ہے۔

(۳۳) انھاں صفتاں ماں حضرت مریم علیہا السلام غی تسلی غو ہور ہور سامان ہے جے ویہہ کوئے عام آدمی نیہنہ ہوسیں بلکہ اسی اچی شان غا بنی ویں غا کہ اللہ تعالیٰ آپ اُنھاں ناں اپناں خاص خزانہ توں کتاب حکمت تو رات اور انجیل غو علم عطا فرماوے غو، ویہہ بنی اسرائیل در اللہ غی طرفوں نبی بنا غے چلایا جیں غا۔ **فائدو**:- کجھ مفسراں نے کتاب تے حکمت غی تعلیم دینڑ غی تفسیر یاہ کی ہے جے جسویلے قیامت غے نیڑے ویہہ فر اس دنیا ماں تشریف لیا ویں غا اس ویلے اللہ تعالیٰ انھاں ناں کتاب یعنی قرآنِ کریم تے حکمت یعنی نبی پاک ﷺ غی حدیث غو علم عطا فرماوے غو فر ویہہ دینِ مصطفویؐ غی خوب خوب تبلیغ کریں غا کیونجے قرآن پاک ماں ''کتاب تے حکمت'' غو مطلب عام طور ور یوہی وہے فر ات وی انھاں ناں دواں چیزاں ناں ''تورات تے انجیل'' غا علم توں کنی کر غے بیان کیو گیو ہے۔ واللہ اعلم

(۳۴) ﴿اِنِّیْ قَدْ جِئْتُکُمْ﴾ تیں حضرت عیسیٰؑ غو کلام شروع وہے یعنی جسویلے ویہہ بنی اسرائیل کوؔنے نبی بنڑ غے آ گیا تاں انھاں نے اس را اپنی تبلیغ شروع کی جے ہوں...... تے کجھ اسلاف نے اس را تفسیر کی ہے جے کلام تے یوہ وی اللہ تعالیٰ ہی غو ہے ور مطلب یوہ ہے جے فر جسویلے بنی اسرائیل کوؔنے نبی بنڑ غے آجیں غا اس ویلے یاہ گل کہہ غے انھاں ناں دین غی دعوت دیں غا جے ہوں...... بہر حال انھاں معجزاں غے ناںؔ گھڑی گھڑی ہر معجزہ غا آخر ماں ﴿بِـاِذْنِ اللّٰہِ﴾ '' اللہ غا حکم ناںؔ'' کہنٹوں بڑو اہم ہے کیونجے یہودی حضرتِ عیسیٰؑ ناں اللہ غا سچا نبی نیہنہ منیں تھا اسے گلوں انھاں نے مشہور کیو و تھو جے انھاں نے کوئے معجز و شو جز و نیہنہ دسیو بلکہ ویہہ جادو کریں ویں تھا قرآن نے بیان کیو جے یہودی کوڑ ماریں، یہ چتے غے سچ ناں کوڑاں غا پردہ چاہڑیں، ور انھاں معجزاں ہی غی وجہ تیں عیسائی انھاں ناں خدا کیہنہ تھا اللہ نے انھاں غی گمراہی غو پہانڈو وی پہنڑ چھوڑیو کہ نبی جہڑو وی معجز و دسے وہ پہانویں کتنوں اُچّو تے کتنوں ہی عجیب کیوں نہ وہے اس ناںؔ وہ خدا غی خدائی غو پیالؔ نیہنہ بنڑ جاتو نہ اس ناں خدا غی قدرت ماں کجھ حصہ داری یا شراکت تھا جئے کیونجے وہ معجز و تے اس غا ہتھ ور اللہ ہی غی قدرت ناںؔ تے اللہ ہی غا حکم ناںؔ ظاہر وہے اس معجزہ غے پچھے خدا غی قدرت تے طاقت وہے اور نبی غا ہتھ ور جد وہ ظاہر وہے فر وہ اس گل غی نشانی وہے جے جس غا ہتھ ور اللہ اپنی یاہ خاص قدرت ظاہر فرما رھیو ہے یوہ اللہ غو نبی ہے ور وہ خدا غی خدائی ماں شریک نیہنہ! اسے گل ناں تاکید ناںؔ ذھناں ماں بسالنڑ واسطے بلکہ دل غی تختی ور گھنڑ غے لکھ دینڑ واسطے ہر اک معجزہ ناںؔ فرمایو جا رھیو ہے. بِاِذْنِ اللّٰہِ ''اللہ غا حکم ناںؔ'' حالانکہ سارا معجزا سنا غے چھیکڑ ماں اک واری ﴿بِـاِذْنِ اللّٰہِ﴾ کہنٹوں وی سُدّ و تھو ور گھڑی گھڑی کہہ غے تاکید اپر تاکید کی جارئی ہے، تے جہڑا معجزا اللہ غی طرفوں حضرت عیسیٰؑ ناں دتا گیا ہیں یہ اس زمانہ غا تقاضہ غے مطابق ہیں حافظ ابنِ کثیرؒ فرمانویں نبی ناں جہڑو معجزو دتو جئے وہ اس زمانہ غا مشہور فنڑ ناںؔ رلتو ملتو وہے تانجے معجزہ ناںؔ اللہ غا نبی غو مرتبو سب غی نظراں ماں ساراں تیں اچو ہو جئے حضرت موسیٰؑ غو زمانوں جادوگری غو زمانہ تھو انھاں ناں وہ معجزو لبھو جس ناںؔ جادوگری مٹی ماں رلنؔ گئی، حضرت عیسیٰؑ غا زمانہ ماں طب (ڈاکٹری) غی بڑی ٹہل تھی انھاں ناں یہ معجزا لبھا۔ جامٹوں اناں ناں ہتھ پھیر غے لوآلو کر دیئوں تے کوہڑ آلاں ناں بل کر چھوڑنوں، مٹی ناںؔ پکھیرواں غیں گڈیں بنا غے ہوا ماں اڈا چھوڑنا، تے مڑداں ناں زندہ کر دینوں، الّا دسو! ات ڈاکٹر بچارا کے کریں غا! رحمت عالم ﷺ ناں جتناں معجزا عطا ہووا انھاں ماں ساراں تیں بڑو معجزو قرآنِ کریم غو ہے جس غی اک آیت اگے عرب غی ساری فصاحت بلاغت غو جس ور انھاں ناں مان تے بڑیار تھو۔ ساہ سُک گیو۔

اِذَا قَضٰٓی اَمْرًا فَاِنَّمَا یَقُوْلُ لَهٗ كُنْ فَیَكُوْنُ (۴۷)

وہ جسویلے کسے کم غو فیصلو کر لئے تے اُس ناں کہہ جے ہو جا! بس وہ ہو جئے (۳۲)

وَ یُعَلِّمُهُ الْكِتٰبَ وَ الْحِكْمَةَ وَ التَّوْرٰىةَ وَ الْاِنْجِیْلَ (۴۸)

تے اللہ تعالیٰ اُس ناں کتاب اور حکمت تے تورات اور انجیل غی تعلیم دئے غو

وَ رَسُوْلًا اِلٰی بَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ اَنِّیْ قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰیَةٍ

تے وہ بنی اسرائل در (اللہ غو) رسول وہے غو (۳۳) (تے کہہ غو) جے ہوں تھارا کوۓ تھارا رب غی طرفوں

مِّنْ رَّبِّكُمْ اَنِّیْٓ اَخْلُقُ لَكُمْ مِّنَ الطِّیْنِ كَهَیْـَٔةِ

نشانی لے غے آیو ہاں؛ ہوں تھارا واسطے مٹی ناںؔ پکھیرواں غی شکل بناؤں؛

الطَّیْرِ فَاَنْفُخُ فِیْهِ فَیَكُوْنُ طَیْرًۢا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَ اُبْرِئُ

فر اس ماں پھوک ماروں تاں وہ اللہ غا حکم ناںؔ پکھیروں بنڑ جئے تے ہوں جامٹوں

الْاَكْمَهَ وَ الْاَبْرَصَ وَ اُحْیِ الْمَوْتٰی بِاِذْنِ اللّٰهِ وَ اُنَبِّئُكُمْ

اناں ناں تے کوہڑیاں ناں بل کر چھوڑوں تے اللہ تعالیٰ غا حکم ناںؔ مڑداں ناں زندہ کر دیوں تے ہوں تمناں دس چھوڑوں

بِمَا تَاْكُلُوْنَ وَ مَا تَدَّخِرُوْنَ فِیْ بُیُوْتِكُمْ اِنَّ فِیْ ذٰلِكَ

جو کجھ تم کھائیں تے جو کجھ اپناں گھراں ماں سمھالؔ غے رکھیں بیشک اس ماں

لَاٰیَةً لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِیْنَ (۴۹) وَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَیْنَ

بڑی نشانی ہے جیکر تم ایمان لیانڑ آلا ہیں (۳۴) تے ہوں اپناں تیں پہلی کتاب

یَدَیَّ مِنَ التَّوْرٰىةِ وَ لِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِیْ حُرِّمَ

تورات غی تصدیق کرن آلو ہاں؛ تے اس گلوں آیو ہوں تانجے تھارے واسطے ویہہ چیز حلال کر دیوں جہڑیں تھارے اُپر حرام

عَلَیْكُمْ وَ جِئْتُكُمْ بِاٰیَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَ اَطِیْعُوْنِ (۵۰)

کی ویں تھیں تے ہوں تھارے کوۓ تھارا رب کولوں نشانی لے غے آیو ہوں؛ تم اللہ تعالیٰ تیں ڈرو تے میرو کہیو منوں (۳۵)

اِنَّ اللّٰهَ رَبِّیْ وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوْهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِیْمٌ (۵۱)

بیشک اللہ تعالیٰ ہی میرو وی رب ہے تے تھارو وی رب ہے لہٰذا تم اُسے غی عبادت کرو! یوہی سِد ورستو ہے (۳۶)

(۳۵) نوؤں نبی پہلی شریعت ناں اکالن واسطے نیہنہ آتو، دین تے آدمؑ توں لے غے اَج توڑی اکو ہی ہے نوؤں نبی اسے توحیدی باغ ناں اپݨی تبلیغ غی سگ لا غے نرو یو کرے اِس سُچا باغ ماں لوکاں نے اپݨے پلے توں جھڑا جنڈ گرنڈا لا چھوڑیا ویں نوؤں نبی انھاں ناں پٹ غے اور سار غے باغ ناں اپنی اصلی شکل ماں نیش توحید ور کھلؕو کر دیئے، حضرت عیسیٰؑ وی اپنی تبلیغ غو یوہی مقصد بیان فرمارھیا ہیں. جے ہوں اپݨے تیں پہلاں نازل ہون آلؕی تورات غی تردید نہیہ کرتو بلکہ تصدیق کروں بنی اسرائیل ور انھاں غی نافرمانی غی وجہ تیں جھڑیں چیز حرام کر دتی گیئں تھیں یا یہودی علماء نے اپنے پلے تیں جھڑیں حلال چیز حرام سمجھ لیں تھیں ہوں انھاں غو حلال ہوݨوں بیان کروں (ابن کثیر) بس تم اللہ تیں ڈرتا رہو تے میری گل منوں۔

فَلَمَّآ اَحَسَّ عِيْسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارِيْٓ

فر جسویلۡے عیسیٰؑ ناں بنی اسرائل دروں کفر ہی سہئی لگو، انھاں نے کہیو: اللہ غا رستہ ماں کوݨ میرو مدد گار

اِلَى اللّٰهِ ۭ قَالَ الْحَوَارِيُّوْنَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ ۚ اٰمَنَّا

وہے غو؟ حواریاں نے جواب دتو جے ہم اللہ غا (دین غا) مدد گار ہاں ہم اللہ تعالیٰ ور

بِاللّٰهِ ۚ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُوْنَ ﴿۵۲﴾ رَبَّنَآ اٰمَنَّا بِمَآ اَنْزَلْتَ

ایمان لے آیا، تے تم گواہ رہیو جے ہم مسلمان ہاں؛ اے مھاریار با! تیں جو کجھ نازل کیو ہم اُس ور ایمان لے آیا،

وَاتَّبَعْنَا الرَّسُوْلَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿۵۳﴾ وَمَكَرُوْا

تے ہم رسول غا تابعدار ہو گیا لہٰذا توں ہم ناں وی گواہی دیݨ آلاں نالؕ لکھ لے (۳۷) تے انھاں نے چالؕبازیں کیں

وَمَكَرَ اللّٰهُ ۭ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمٰكِرِيْنَ ﴿۵۴﴾ ع اِذْ قَالَ اللّٰهُ

اور اللہ نے وی خفیہ تدبیر کی، تے اللہ سب تیں سرس تدبیر کرن آلؕو ہے (۳۸) (یاد کرو) جسویلۡے اللہ نے کہیو تھو

يٰعِيْسٰٓى اِنِّىْ مُتَوَفِّيْكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ

اے عیسیٰؑ ہوں تناں لے لیݨ آلؕو ہوں، تے تناں اپݨاں در چک لیݨ آلؕو ہوں، تے تنا کافراں

مِنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَجَاعِلُ الَّذِيْنَ اتَّبَعُوْكَ فَوْقَ

تیں پاک کر لیݨ آلؕو ہوں، تے جھڑا تیرا تابعدار ہیں انھاں ناں قیامت توڑی

الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ۚ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ

کافراں ور غالب کر دیݨ آلؕو ہوں، فر تم ساراں نے مڑ غے میرے کولۡے آݨوں ہے

فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيْمَا كُنْتُمْ فِيْهِ تَخْتَلِفُوْنَ ﴿۵۵﴾ فَاَمَّا

تاں ہوں تھارے بشکار اس چیز غا بارہ ماں فیصلو کر دیوں غو جس ماں تم جھگڑو کر رہیا ہیں (۳۹) تے ویہہ

الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَاُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيْدًا فِي الدُّنْيَا

لوک جھاں نے کفر اختیار کیو انھاں ناں تے ہوں دنیا ماں وی تے آخرت ماں وی سخت عذاب

وَالْاٰخِرَةِ ۡ وَمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿۵۶﴾ وَاَمَّا الَّذِيْنَ

دیوں غو تے انھاں غو کوئے مدد گار نیہنہ ہوسیں؛ اور ویہہ لوک جھڑا

(۳۶) رب اللہ ہی ہے، عبادت اسے غی ہونی لوڑیئے! اس غی خدائی ماں نہ حضرت عیسیٰؑ شریک ہیں نہ مریمؑ ناں کجھ حصہ داری ہے تے نہ حضرتِ روح القدوس جبرائیلؑ اس غی خدائی غا پیہالؕ ہو سکیں یہ ساریں گل نجران غاں عیسائی بنداں ناں سنائی جا رہئی ہیں جھڑا حضرتِ عیسیٰؑ ناں خدا غا پوت تے اس غی خدائی غا حصہ دار منیں تھا، ہُݨ ویہہ ہی انصاف نالؕ فیصلو کریں جے انھاں غو حضرتِ عیسیٰؑ غی سچی سُچی تعلیم نالؕ کے جوڑ ہے!؟

(۳۷) اک لموں عرصو تبلیغ کرن تیں بعد جد بنی اسرائیل تیں حضرتِ عیسیٰؑ مایوس ہو گیا انھاں غا ایمان قبول کرن غی کائے امید نہ رہئی۔ تاں انھاں نے یوہ عام اعلان فرمایو جے خدا غا دین واسطے اللہ غا رستہ ماں کون میری مدد کرے غو جس ور یہ اللہ غا نیک بندا کھلاؕ ہو گیا۔ حواری حضرتِ عیسیٰؑ غا صحابیاں ناں کہیو جئے۔

(۳۸) مَکُرٌ عربی ماں خفیہ تدبیراں ناں کہیو جئے، جے ویہہ چنگا کم واسطے ویں تاں چنگی سمجھی جئیں جس غو ترجموں ہم تدبیر کرنی، کاری کرنی، حل کڈنوں وغیرہ کر سکاں تے جے کدے مندا کم واسطے وہے تاں مندی تدبیر سمجھی جئے جس غو ترجموں ہم چال چلنی، چھل کرنوں وغیرہ کر سکاں آیت غو مطلب یوہ ہو گیو کہ بنی اسرائیل نے حضرت عیسیٰؑ ناں قتل کرن واسطے خفیہ تدبیرکیں چال چلیں، سازش بنائیں، پہلاں حضرت عیسیٰؑ ناں (نعوذ باللہ) مرتد قرار دِتو، اپنی مذہبی عدالت ماں ارتداد غو مقدموں لا غے اتوں سولیؕ چاہڑن غو فیصلو لے لیو فر اس ناں روم غی مُلکی مشرک عدالت توں منظور کروایو، کیوں جے انھاں غو علاقو روم غی ماتحتی ماں تھو اور روم غی مرضی بجݨ ات کوئی فیصلو نافذ نیہنہ ہو سکے تھو۔ چھیکڑ انھاں ناں سولی چاہڑن غا سارا سر بند کر لیا یوہ سب کجھ ویہہ خفیہ خفیہ کر رہیا تھا کیوں جے انھاں ناں اس گل غو وی یقین تھو جے حضرت عیسیٰؑ اللہ غا سچا نبی ہیں ور ضِد غی وجہ تیں منیں نیہنہ تھا خیر! آخر اللہ غی قدرت نالؕ حضرتِ عیسیٰؑ تے بچ گیا اور اللہ تعالیٰ نے اُنھاں غی چالاں غو جواب خفیہ تدبیر نالؕ دِتو کہ حضرتِ عیسیٰؑ ناں زنداں اسمان ور چک لیو ور انھاں ناں اسو ٹپلو لایو جے انھاں نے اپݨوں ہی اک بندو سولی چاہڑ چھوڑیو، قرآنِ پاک نے انھاں غیں سازشاں ناں تے اللہ غی خفیہ تدبیر ناں اک ہی لفظ مَکُرٌ نالؕ بیان کیو ہے، دراصل ہر اک بولی غو اک بکھرو انداز تے کنی طرز وہے، عربی غو وی اک انداز ہے جے کسے کم غی سزا ناں تے اصل جرم ناں ایکݨ ہی لفظ نالؕ بیان کر دتو جئے قرآن پاک ماں اس غیں مچ مثال ہیں مثلاً اِنَّهُمْ يَكِيْدُوْنَ كَيْدًا وَّاَكِيْدُ كَيْدًا. جَزَاۗءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا وغیرہ اس انداز ناں اَلْمُشَاكَلَةُ کہیو جئے۔

(۳۹) یعنی وہ ویلۡے وی یاد کرن غے قابل ہے جسویلۡے اک پاسے بنی اسرائیل حضرت عیسیٰؑ ناں سولی چاہڑن غی سازش کرر ھیا تھا تے دوجے پاسے اللہ تعالیٰ فرمارھیو تھو گھبران غی کائے لوڑ نیہنہ. انھاں غی کے ہمت ہے جے یہ تمناں قتل کر چھوڑیں. ہوں تمناں واپس لیݨ آلؕو ہاں، انھاں غی نافرمانی حدوں بدھ گئی ہے ہݨ ہوں تمناں اپنے در چک لیݨ آلؕو ہاں، کافراں تیں پاک کر لیݨ آلؕو ہاں، انھاں غا یہ سارا الزام تُھوئے جیں غا، انھاں غا پلاںؕن مٹی ماں رل جیں غا، تے جھڑا تھاری پیروی کریں غا، نہ تمناں جادوگر کیہنہ غا نہ خدا غو پوت خیال کریں غا یعنی پکا مسلمان ویں غا ہوں انھاں ناں قیامت توڑی کافراں

تیں سربلند کر دیوں غو انھاں غو دین ہی اُچورہ غو فر یہودی، عیسائی، مسلم، مشرک سارا میرے کولے آجیں غا جت ہوں انھاں غا جھگڑا غو عملی فیصلو کر دیوں غو جھڑا صحیح طریقہ ناںٛ حضرتِ عیسیٰؑ ناں اللہ غا عظیم نبی منیں ویہہ جنت ماں جیں غا تے باطل پرستاں ناں دوزخ غی سزا دتی جئے غی؛ **فائدو**:- جمہورِ امت غے نزدیک مُتَوَفِّی غو مطلب لے لینوں ہی ہے موت دینوں اس غو لازمی ترجموں نیہنہ ور کجھ اک اکابر نے تفسیر اس راوی کی ہے جے یہودی تمناں کدے قتل نیہنہ کر سکسیں کیونجے ہوں تھاری عمر پوری کروں غو فر قیامت غے نیڑے دوہری واری نازل ہون تیں بعد چھیکڑ تمناں طبعی موت دیوں غو تے اس ویلے ہوں تمناں اپنے در چک لینٛ آلو ہاں، صاحبِ کشاف، بیضاوی، مدارک، تفسیر کبیر نے اسے انداز ور تفسیر کی ہے امام فخر الدینؒ غا الفاظ یہ ہیں **انی متمم عمرک فحینئذاتو فاک فلا اتر کھم حتی یقتلوک بل انار افعک الی سمائی** بہر حال تفسیر غو انداز کجھ وی وہے ور امت غو اتفاق ہے جے حضرتِ عیسیٰؑ زندہ اسماناں ور چک لیا گیا تھا، جھڑا اخیر زمانہ ماں فر تشریف لیانویں غا خود عیسائیاں غا ابتدائی سارا فرقاء اسے گل غا قائل تھا اور کافی عرصہ بعد عیسائی قوم نے کجھ خاص مجبوریاں پچھے یوہ عقیدو گھڑ یو تھو جے ویہہ سوُلی چاھڑیا گیا تھا. تانجے ساراں لوکاں غا گناہاں غو کفارو ادا کر دیں. سبحان اللہ! اسے ناں کہیو جے ”نانی کھسم (خصم) کرے تے دوھترو چٹی پہرے“ گناہ لوک کریں ور سزا اللہ اپناں پیارا نبی ناں دیئے نعوذ باللہ، قرآنِ پاک نے حضرت عیسیٰؑ غا بارہ ماں سارا قصہ چھٹ سمار غے اصلی گل اپنی اصلی نہار ماں پیش کی، تانجے امت ناں اصل حقیقت غو پتو لگ سکے، خیر یہ گل تے عیسائیاں غیں تھیں، اٹھارمی صدی غا آخر ماں انھاں کمبختاں نے مھارے بچوں ہی اک ”ابن الوقت،، ناں منکت،، لے غے اس ناں وی یا ہی پٹی پڑھائی فر وہ وی انھاں غے ناںٛ ہی ٹھوکری مارن لگ پیو تے اتنو بٹریو اتنوں بٹریو جے قرآن پاک غیں ان آیتاں ناں مروڑ تروڑ غے کہنٛ لگو پہا یئو! عیسیٰؑ تے سچیں مچیں وفات پا گیا ہیں ویہہ اسماناں ور نیہنہ چایا گیا لہٰذا جس عیسیٰؑ نے قیامت غے نیڑے آنوں ہے ہُن کدے تم مناں ہی وہ عیسو من لیں ہاں تاں تھارو بڑو احسان وہے ہا میری گوگی غو وی بندوبست ہو جئے ہا۔

(۴۰) نیوں تے کافر ہر اک منکر نافرمان ناں کہیو جے ور ات اپر غا مضمون غا لحاظ ناںٛ خاص طور ور ویہہ لوک ہیں جھڑا حضرتِ عیسیٰؑ غی رسالت تسلیم کرن تیں نمکریں یا انھاں غا بارہ ماں حدوں بدہ جانٛ آلا باطل عقیدا رکھیں یہ لوک دنیا ماں وی ذلیل تے آخرت ماں وی ذلیل! نہ ات انھاں غو کوئے حمایتی ہے تے نہ آخرت ماں کوئے مددگار! اسے را ات مومن تیں مراد وی خاص طور ور ویہہ لوک ہیں جھڑا حضرتِ عیسیٰؑ غا بارہ ماں صحیح عقیداں ور قائم ہیں۔ یہ اسلام تیں پہلاں ویہہ عیسائی لوک تھا جھڑا حضرت عیسیٰؑ غی سچی سُچی تعلیم ور عمل کر رہیا تھا اور اسلام تیں بعد ہر وہ شخص ہے جھڑو دینِ اسلام ناں سینا ناںٛ لا لئے پہانویں وہ قوم غو عیسائی وہے، یہودی وہے، یا کسے اور مشرک قوم غو بندو وہے۔

(۴۱) مضمون غا اس بغتا دریا ماں چانٛ چک انسان غو ذہن اس حقیقت در موڑیو جا رہیو ہے کہ رحمت عالم ﷺ توں سیکڑاں سال پرانا حضرت عیسیٰؑ غا یہ واقعا جن ماں یہودی تے عیسائی دوئے حقیقت تیں دور خرافات ماں پہمّل پہوسا کھائیں تھا فر نبیِ امی (فداہ ابی وامی) جد قرآن غے ذریعہ ٹھیک ٹھیک سنا رہیا ہیں فر یاہ اسے گل غی تے نشانی ہے جے آپؐ اللہ غا سچا نبی ہیں جھاں ور یاہ حقیقت وحی غے ذریعہ نازل ہو رہئی ہے۔

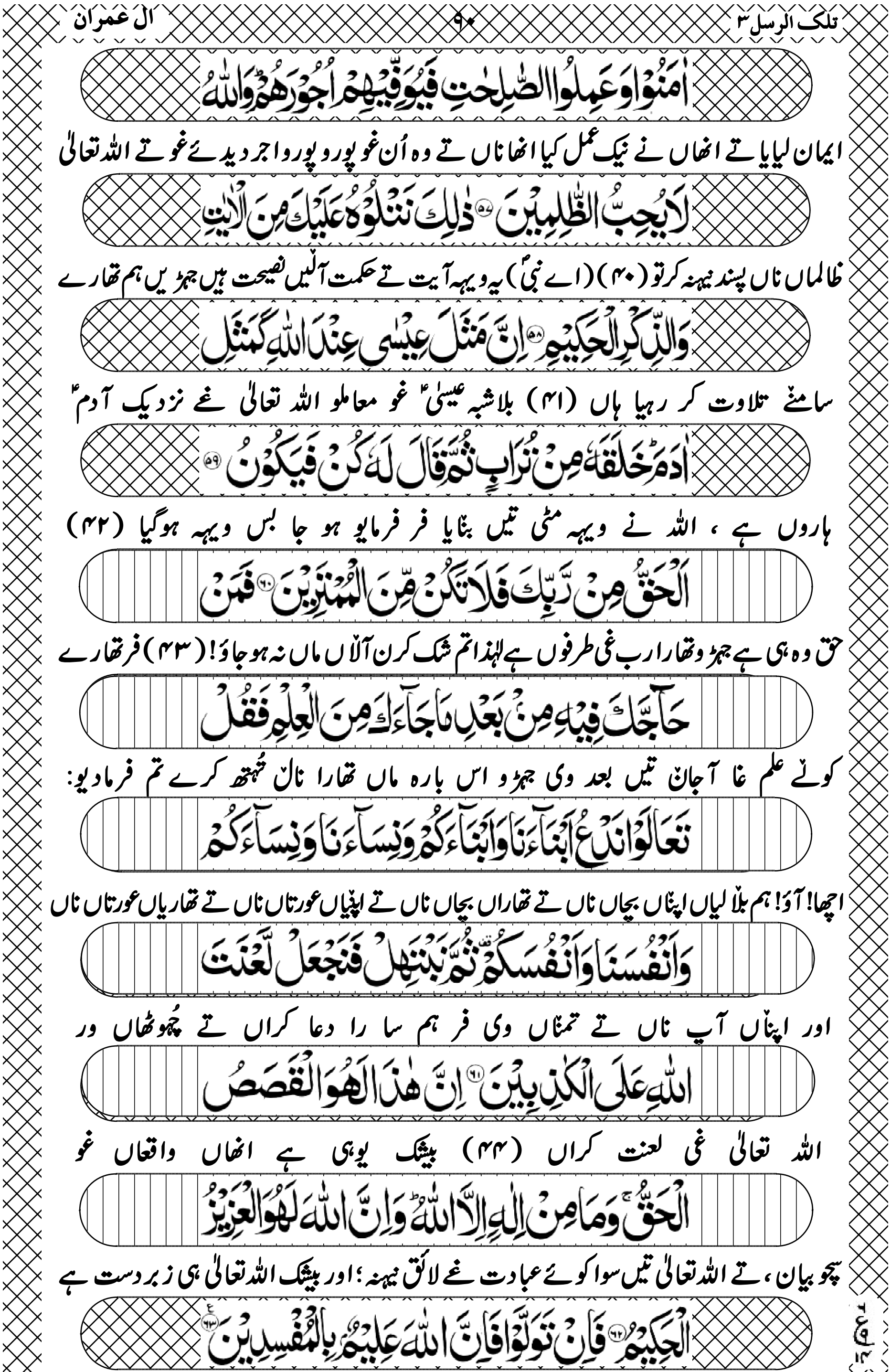

تلک الرسل ۳ ۹۰ ال عمران

اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَيُوَفِّيْهِمْ اُجُوْرَهُمْ ۗ وَاللّٰهُ
ایمان لیایا تے انھاں نے نیک عمل کیا انھاناں تے وہ اُن غو پورو پورو اجر دیدئے غو تے اللہ تعالیٰ
لَا يُحِبُّ الظّٰلِمِيْنَ ﴿٥٧﴾ ذٰلِكَ نَتْلُوْهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيٰتِ
ظالماں ناں پسند نیہنہ کرتو (۴۰) (اے نبیؐ) یہ ویہہ آیت تے حکمت آلیں نصیحت ہیں جھڑیں ہم تھارے
وَالذِّكْرِ الْحَكِيْمِ ﴿٥٨﴾ اِنَّ مَثَلَ عِيْسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ
سامنے تلاوت کر رہیا ہاں (۴۱) بلاشبہ عیسیٰؑ غو معاملو اللہ تعالیٰ غے نزدیک آدمؑ
اٰدَمَ ؕ خَلَقَهٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ ﴿٥٩﴾
ہاروں ہے، اللہ نے ویہہ مٹی تیں بنایا فر فرمایو ہو جا بس ویہہ ہوگیا (۴۲)
اَلْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِّنَ الْمُمْتَرِيْنَ ﴿٦٠﴾ فَمَنْ
حق وہ ہی ہے جھڑو تھارا رب غی طرفوں ہے لہٰذا تم شک کرن آلاں ماں نہ ہو جاوَ! (۴۳) فر تھارے
حَآجَّكَ فِيْهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ
کولے علم غا آجانٛ تیں بعد وی جھڑو اس بارہ ماں تھارا ناںٛ تُھتھ کرے تم فرمادیو:
تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَآءَنَا وَاَبْنَآءَكُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ
اچھا! آوَ! ہم بلا لیاں اپناں بچاں ناں تے تھاراں بچاں ناں تے اپڑیاں عورتاں ناں تے تھاریاں عورتاں ناں
وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ۟ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَّعْنَتَ
اور اپناں آپ ناں تے تمناں وی فر ہم سارا دعا کراں تے چھوٹھاں ور
اللّٰهِ عَلَى الْكٰذِبِيْنَ ﴿٦١﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ
اللہ تعالیٰ غی لعنت کراں (۴۴) بیشک یوہی ہے انھاں واقعاں غو
الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ ؕ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيْزُ
سچو بیان، تے اللہ تعالیٰ تیں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ؛ اور بیشک اللہ تعالیٰ ہی زبردست ہے
الْحَكِيْمُ ﴿٦٢﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌۢ بِالْمُفْسِدِيْنَ ﴿٦٣﴾ ع
حکمت آلو ہے فر جیکدے ویہہ (ہُنٛ وی) منہ موڑیں تے بیشک اللہ تعالیٰ فسادیاں ناں خوب جانیں (۴۵)

منزل ا

(۴۲) حضرت عیسیٰؑ غا بارہ ماں اپروں چھوئی وی گل ہُنٛ مکنٛ ور آئی ہے ختم کرتاں کرتاں عیسائیاں ناں اک مُکتی مُکتی گل کہئی جا رہئی ہے جے تم حضرتِ عیسیٰؑ ناں بس اسے گلوں خدا غو پوت تے خدا غی خدائی ماں شریک سمجھیں جے ویہہ بجنٛ باپ توں کس را پیدا ہو گیا؟ حالانکہ اس دلیل ماں تے کجھ وی ساہ نیہنہ۔ فر آدمؑ ناں کے کیہنہ غا؟ اُنھاں غو تے نہ باپ ہے نہ ماں حالانکہ اُنھاں ناں تے کوئے خدا غو پوت نیہنہ کہتو۔!

(۴۳) یعنی حضرتِ عیسیٰؑ غا بارہ ماں جو کجھ اللہ نے فرمایو سچ وہ ہی ہے اس ماں ذری وی شک نیہنہ اس غا مقابلہ ماں جس نے جو کجھ کہیو وہ کوڑ ہی ماریو۔

قُلْ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ

(اے نبیؐ) تم فرمادیو: اے اہلِ کتاب تم اک اسی گل درآ جاؤ! جہڑی مھارے تے تھارے بشکار برابر ہے

اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهٖ شَيْـًٔا وَّلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا

جے ہم اللہ تیں سوا کسے غی عبادت نہ کراں تے نہ کسے ناں اُس غو شریک بنّا نواں تے اللہ ناں چھوڑ غے

بَعْضًا اَرْبَابًا مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ ۭ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُوْلُوا

کوئے مھارا بچوں ایکنؔ دوجا ناں رب نہ بنّا وے فر جے ویہہ منہ موڑ لیں تاں تم کہدیو جے

اشْهَدُوْا بِاَنَّا مُسْلِمُوْنَ (٦٤) يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تُحَاۗجُّوْنَ

گواہ رہیو ہم تے (خدا غا) فرمانبردار ہاں (۴٦) اے اہلِ کتاب تم ابراہیمؑ غا بارہ ماں کیوں

فِيْٓ اِبْرٰهِيْمَ وَمَآ اُنْزِلَتِ التَّوْرٰىةُ وَالْاِنْجِيْلُ اِلَّا مِنْ

ٹُھٹھ کریں حالانکہ تورات تے انجیل انھاں تیں بعد ہی نازل

بَعْدِهٖ ۭ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ (٦٥) هٰٓاَنْتُمْ هٰٓؤُلَاۗءِ حَاجَجْتُمْ فِيْمَا

ہوئی ہیں کیوں تمنّاں عقل نیہنہ! اہاں! تم ویہہ ہی لوک ہیں جھانے ان گلاں ماں تے بحث کرلی

لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاۗجُّوْنَ فِيْمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ ۭ وَاللّٰهُ

جھاں غو تمنّاں کجھ علم تھو فر (ہُنؔ) ان گلاں ماں کیوں ٹُھٹھ کریں جھاں غو تمنّاں کجھ وی پتو نیہنہ تے اللہ تعالیٰ

يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ (٦٦) مَا كَانَ اِبْرٰهِيْمُ يَهُوْدِيًّا وَّلَا

جانٹے اور تم نیہنہ جانٹا؛ ابراہیمؑ نہ تے یہودی تھا اور نہ

نَصْرَانِيًّا وَّلٰكِنْ كَانَ حَنِيْفًا مُّسْلِمًا ۭ وَمَا كَانَ مِنَ

عیسائی! بلکہ ویہہ سِدّا رستہ ور اک اللہ غا فرمانبردار تھا اور ویہہ شرک کرن آلاں بچوں

الْمُشْرِكِيْنَ (٦٧) اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيْمَ لَلَّذِيْنَ اتَّبَعُوْهُ

نیہنہ تھا؛ بیشک لوکاں بچوں ابراہیمؑ تیں سب توں نیڑے ویہہ لوک ہیں جھاں نے ان غی تابعداری کی

وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۭ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِيْنَ (٦٨)

اور یہ نبیؐ تے ایمان آلا لوک (سب توں زیادہ نزدیک ہیں) تے اللہ ایمان آلاں غو دوست ہے (۴٧)

(۴۴) علمی زبان ماں اس ناں مباہلو کرنوں کہیو جئے دوئے ول کٹھا ہو غے یاہ دعا کریں جے خدایا! جہڑو مھارا بچوں جُھوٹھو ہے، باطل ور ہے اس ور توں لعنت فرما: اس ناں اپنی رحمت تیں دور فرما؛ نجران غا اس عیسائی وفد ناں اپٹوں آپ باطل ور ہونؔ غو تے رحمتِ عالمﷺ غا حق ور ہونؔ غو دینہہ دیہاڑاں تیں وی پکو یقین تھو۔ انھاں غو سردار آپے ہی اک جگہ سلب گیو تھو جس ور اس غا سنگیاں نے کہیو جے فر منتو کیوں نیہنہ اس نے جواب دِتو کہ جے اسلام قبول کرلیوں غو فر ویہہ ہدیہ تحفہ جہڑا روم تیں آویں کتوں آویں غا؟! (ابن اسحٰق) فر اتناں پکا یقین غے باوجود ویہہ مباہلا واسطے تیار کدھو سکیں تھا! انھاں نے نبی پاکﷺ کولوں کجھ صلاح مشورو کرن غو وقت منگیو اور آپس ماں صلاح مشورو کرنغے چھیکڑ اس نتیجہ ور پجیا کہ نہ تے ہم اسلام قبول کراں غا نہ مباہلو کراں غا بلکہ لے دے ور صلح کراں غا فر یوہی ہووا انھاں نے جزیو دین ور صلح کرلی تے کجھ روایتاں ماں ہے جے صلح واسطے ویہہ اس ویلے تیار ہووا تھا جسو یلے انھاں غا بڑا پادری نے کہیو تھو جے میرو تے یوہی خیال کہ یہ ویہہ ہی نبی ہیں جھاں غا ہم اڈیک وان تھا تے جے ہم انھاں نالؔ مباہلو کراں غا تاں عیسائیاں غو کوئے دیّا ماں بتی باہن جگو نیہنہ رہ سیں سارا تباہ برباد ہو جئیں غا۔ لہٰذا مباہلو کرنوں ٹھیک نیہنہ بلکہ ہم صلح کرلیاں فائدو:۔ اکثر علماء غے نزدیک مباہلو رحمتِ عالمﷺ غی خصوصیت تھی ہُنؔ کسے ناں نہ تے مباہلہ غی اجازت ہے تے نہ ہی یوہ وعدو ہے جے مخالف برباد ہی ہو جیں غا صرف مھارا کجھ حنفی عالماں نے اس غی اجازت دتی ہے ور اس شرط نالؔ جے مباہلو اس عقیدہ نالؔ و ہے کہ حق وہ ہی ہے جہڑو قرآن حدیث تیں ثابت ہے وہ نیہنہ جہڑو مباہلہ غے ذریعہ ثابت و ہے۔

(۴۵) قرآن اک واری فر زور دے غے اعلان کرے جے حضرت مریمؑ تے حضرت عیسیٰؑ غا بارہ ماں سچا قصا تے یہ ہی ہیں جہڑا قرآن نے بیان کیا ہیں اس توں علاوہ باقی سب خرافات ہیں اللہ تعالیٰ اکو ہی ہے وہ ہی حکمت غو مالک ہے وہ ہی زبردست ہے حضرت عیسیٰؑ یا انھاں غیں مائی صاحبہ نہ خدا غی خدائی ماں شریک ہیں نہ اس غی صفتاں ماں انھاں غی حصہ داری ہے حضرت عیسیٰؑ تے اللہ غا نبی اور بندہ ہیں فر حقیقت اس طرح باندے باچھڑو ہو جانؔ تیں بعد وی جے عیسائی ایسی شرارت تیں باز نہ آویں نیش توحید چھوڑ غے شرک ور ہی بڑ یار ہینہ تاں ویہہ سن لیں فساد چکن آلا. شرک پھیلانؔ آلا سارا اللہ غا علم ماں ہیں وہ آپے انھاں غو لیکھو لے لئے غو۔

(۴٦) ہُنؔ مخاطب سارا اہل کتاب (یہودی، عیسائی) ہیں یہ دوے فرقاء زبانوں زبانی یوہ دعو کریں ویں تھا جے ہم خدا ناں اک مناں اور ہم مُوحّد تے پکا مسلمان ہاں مشرک ویہہ چھڑا ان لوکاں ناں کیہنہ تھا جہڑا بُت پوجیں تھا تے جھاں غو کوئے مذہب مشہور نیہنہ تھو حالانکہ شرک انھاں تیں یہ زیادہ کریں تھا۔ فرمایو! بس آجاؤ! جہڑی گل زبانوں زبانی کیہنہ اسے ایکنؔ گل ور مھاری تھاری سنجھیالی ہو جئے، اسے ور ہم کٹھا ہو جاں! ور شرط یاہ ہے جے فر ہم عمل وی اسے ور کراں نہ کسے ناں اللہ غو پوت مناں، نہ کسے ناں اس غی خدائی غو پیہالؔ بنّا نواں جس راتم حضرت عیسیٰؑ تے حضرتِ عزیرؑ ناں اللہ غو پوت سمجھیں تے نبیاں ناں سجدا کریں نبی پاکﷺ نے فرمایو! اللہ لعنت فرماوے یہودیا تے عیسائیاں ور انھاں نے اپنّاں نبیاں غی قبراں ناں سجدہ گاہ بنّیا لیو ہے (بخاری مسلم) تے نہ ایکنؔ دوجا ناں خدا بنّا نواں جس راتم اپنّاں عالماں تے ولیاں ناں خدائی غو درجو دیں ویہہ جس چیز ناں حرام کیہنہ تم حرام سمجھ لیں ویہہ جس ناں حلال کیہنہ تم حلال سمجھ لیں اللہ غی کتاب در بالکل نیہنہ تکتا تے اپنّاں بزرگاں غی اس را تعظیم کریں جے انھاں ناں خدائی توڑی پہچا غے چھوڑیں. امام فخر الدین رازیؒ تے ابنِ کثیرؒ نے اس جگہ بچ قیمتی گل کہئی ہیں جے کسے ناں خدا بنّانؔ واسطے یوہ ضروری نیہنہ جے ہم اس ناں خدا کہنؔ لگ جاں بلکہ کسے نالؔ خدا جسو معاملو کرنوں حرام حلال غو مالک سمجھنوں وی اس ناں خدا بنّانوں ہے کیونجے اہلِ کتاب یوہ ہی کریں ور نہ زبانی تے ویہہ وی خدا ناں اک ہی کیہنہ تھا. امام رازیؒ غا الفاظ ہیں و ان لم يطلق عليه لفظ رب لانهم اثبتو ا فى عقبه معنى الر بوبية اور اس گل غی نیں رسول پاکﷺ غی اک حدیث ور ہے جہڑی آپ نے سورت توبہ غی آیت ٣١ غی تفسیر ماں فرمائی تھی جے

وَدَّتْ طَّآئِفَةٌ مِّنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ لَوْ يُضِلُّوْنَكُمْ ؕ وَمَا

اہلِ کتاب بچوں اک جماعت تے یاہی تاہنگ کرے جے کسے را تمناں گمراہ کر دئے حالانکہ

يُضِلُّوْنَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُوْنَ ﴿۶۹﴾ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ

ویہہ اپناں آپ توں سوا کسے ناں گمراہ نیہنہ کرسکتا ور انھاں ناں کجھ تھسو نیہنہ لگتو (۴۸) او! اہلِ کتاب!

لِمَ تَكْفُرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُوْنَ ﴿۷۰﴾ يٰٓاَهْلَ

تم اللہ غی آیتاں تیں کیوں انکار کریں! حالانکہ تم آپ (انھاں غا) شہادتی ہیں (۴۹) او! اہلِ

الْكِتٰبِ لِمَ تَلْبِسُوْنَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوْنَ الْحَقَّ

کتاب! تم حق ناں باطل ناں کیوں رلانویں تے حق ناں (کیوں) چھپانویں!

وَاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿۷۱﴾ ع وَقَالَتْ طَّآئِفَةٌ مِّنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ

ع ۸ ۱۵

حالانکہ تم آپ جانئیں (۵۰) تے اہلِ کتاب بچوں اک جماعت نے کہیو: جے

اٰمِنُوْا بِالَّذِيْٓ اُنْزِلَ عَلَى الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَجْهَ النَّهَارِ

ایمان آلاں ور جو کجھ نازل ہووو ہے تم اس ور سویرے ایمان لے آؤ

وَاكْفُرُوْٓا اٰخِرَهٗ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿۷۲﴾ ج وَلَا تُؤْمِنُوْٓا اِلَّا

تے دیگر ویلے کافر ہو جاؤ! ہوسکے (اس را) ویہہ مسلمان وی اسلام تیں پھرجیں؛ تے دلوں منوں یقین نہ کریو ور

لِمَنْ تَبِعَ دِيْنَكُمْ ؕ قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ ۙ اَنْ يُّؤْتٰٓى

اُس آدمی غو جہڑو تھارا دین ور چلے (۵۱) تم فرمادیو: ہدایت تے اللہ ہی غی ہدایت ہے- کہ اسو نہ وہے جے

اَحَدٌ مِّثْلَ مَآ اُوْتِيْتُمْ اَوْ يُحَآجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ ؕ قُلْ اِنَّ

کسے ہورناں اسی چیز لبھ جئے جسی تمناں دتی گئی تھی یا ویہہ تھاراناں تھارا رب کوتے جھگڑو کرن لگ جیں (۵۲) تم فرمادیو: کہ

الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ ۚ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿۷۳﴾ۙ

بلاشبہ فضل تے اللہ تعالیٰ غا ہتھ ماں ہے وہ جس ناں چاہوے دیدئے تے اللہ بڑی وسعت آلو جانن آلو ہے؛

يَّخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ﴿۷۴﴾

وہ جس ناں چاہوے اپنٹی رحمت ناں خاص کر لئے تے اللہ تعالیٰ بڑا فضل آلو ہے (۵۳)

’’کسے غا حرام کہیا واناں حرام سمجھوں تے حلال بیان کیا واناں حلال خیال کرنوں وی اس ناں خدا منٹوں ہے (ترمذی شریف) دیکھو سورت توبہ حاشیہ ۲۲ آیت غا آخر ماں فرمایو کہ جے یہ ہُن وی باز نہ آویں شرک ور ہی بٹر جیں تاں تم انھاں ناں سنا دیو جے ہم تے پکا سچا مسلمان یعنی اللہ غا فرمانبردار ہاں الحمدللہ اج اکثر اہلِ کتاب وی اس حقیقت ناں منن لگ پیا ہیں جے توحید ور ہم قائم نیہنہ رہیا نیش توحید تے اسلام ہی پیش کرے جس ور اہلِ ایمان قائم ہیں۔

(۴۷) یاہ گل پہلاں وی گزری ہے کہ یہودی تے عیسائی دوئے حضرتِ ابراہیمؑ ناں اپناں بزرگ منیں تھا بلکہ انھاں ناں اپنی اپنی پارٹی تے ٹلں غا بزرگ ثابت کرن واسطے بحث وی کریں ویں تھا، حالانکہ انھاں غی اپنی بنائی وی یہودیت اور عیسائیت ناں تے حضرتِ عیسیٰؑ اور حضرتِ موسیٰؑ غو وی کجھ تعلق نیہنہ تھو فر حضرتِ ابراہیم علیہ السلام غو کسرا ہو سکے تھو جہڑا انھاں توں وی کئیں سو سال پہلاں ہووا تھا. انھاں ناں یا ہی گل کہئی جارئی ہے جے کجھ تے انصاف کرو! اتنوں تے سوچو جے تورات اور انجیل تے حضرتِ ابراہیمؑ توں سیکڑاں سال بعد نازل ہوئیں فر ویہہ تورات یا انجیل ناں منن آلا یہودی یا عیسائی کسرا ہو گیا؟ کجھ تے سمجھو! چلو من لیاں تمناں حضرت عیسیٰؑ تے حضرت موسیٰؑ غا بارہ ماں کجھ تھوڑ وجو علم تھو فر وی تم نے انھاں غا بارہ ماں کسا کسا عقیدا بنایا خدا ہی بچاوے، ان غا بارہ ماں تم نے ایمان آلاں ناں بحث وی کیں ہُن تم حضرت ابراہیم علیہ السلام غا بارہ ماں وی تُہتھ کرن ٹُر پیا حالانکہ انھاں غا بارہ ماں تے تمناں کجھ پتو ہے ہی نیہنہ بس تھارو کم چھٹرو تُہتھ کرنوں ہے واہ پہانویں کجھ جانکاری ور وہے تے پہانویں نیش جہالت ور! اصل گل یاہ ہے جے ابراہیمؑ نہ یہودی تھا نہ عیسائی تھا یعنی یہودیاں تے عیسائیاں غا اپناں بنایا وا انھاں مذہباں ناں ابراہیم ناں کجھ وی تعلق نیہنہ بلکہ ویہہ تے ہر قسم غا باطل توں کنی ہو غے اک اللہ غا فرمانبردار تے نیش مسلمان تھا اور اتنی گل تے سارا منیں جے ویہہ مشرک نیہنہ تھا حالانکہ یہودی تے عیسائی دوئے شرک غا اسا جھ ماں پھسیا وا ہیں جتوں یہ یہودی تے عیسائی رہتاں رہتاں کدے باہر نیہنہ آسکتا۔ آخر ماں قرآن اس حقیقت ناں باندے لیاوے جے اج فر حضرت ابراہیمؑ غا دین ناں منن آلو ہے کون؟ فرمایو: یوہ مسئلو حل کرنوں کہڑ واوکھو ہے: اج وہ ہی شخص انھاں غا دین ور وہے غو جہڑ وا انھاں غا توحید آلا طریقہ غی پیروی کرے غو اس توحید ور چلے غو جس غے پچھے ویہہ چخیا چڑھیا، وطنوں بے وطن ہویا، اپناں سہکتا دِل غا ٹوٹا غی پرواہ نیہنہ کی، اس غی قربانی غو وی صرفو نیہنہ کیو اور ابراہیمؑ توں سب تیں نیڑے وہ شخص ہے جہڑ وا انھاں غا دینِ حنیف غی پیروی ماں تے تبلیغ ماں سب توں مُہرے وہے بس فر یہ پیغمبر ﷺ سب توں زیادہ نزدیک ہیں جہڑا انھاں غا ہی دین حنیف ناں لے غے آیا ہیں تے ایمان آلا ہیں جہڑا ابراہیمؑ غی اک اک سنت ناں زنداں کرن واسطے جان غی قربانی غو وی صرفو نیہنہ کرتا۔

(۴۸) یاہ قرآن غی پیشن گوئی ہے جہڑی ہر دور ماں پوری ہوتی لوکاں نے کُھلی اکھاں ناں تکی ہے اج وی اہلِ کتاب اڈی چوٹی غی لکڑ لا رہیا ہیں کہ جے مسلمان یہودی عیسائی نیہنہ بنٹا تاں وی گھٹوں کھٹ پکا مسلمان وی نیہنہ رہنا چاہئے۔ ور انھاں غی کوشش ناں وہے غو کے!؟ سچو مومن کدے ایمان چھوڑ سکے!! نقصان تے ویہہ اپٹوں ہی کریں لگا۔ ور انھاں ناں اس گل غو تھسو نیہنہ لگتو! تے نہ ویہہ سمجھ سکیں۔

(۴۹) یعنی تھاری کتاباں (تورات تے انجیل) ماں اسلام غی سچائی تے رحمتِ عالم ﷺ غی صداقت غیں جہڑیں آیت موجود ہیں انھاں ناں کیوں نیہنہ منتا۔ انھاں غا حکم غے مطابق عمل کیوں نیہنہ کرتا تے رحمتِ عالم ﷺ ور ایمان کیوں نیہنہ لیا تا؟ حالانکہ تمناں چنگی طرح یاد ہے تمناں ٹپلو نیہنہ لگو، تھارا ضمیر وی گواہی دے رہیا ہیں فر جان بُجھ غے تم سچ غی نرڑی کیوں گھٹیں؟ انھاں آیتاں غو انکار کیوں کریں۔

(۵۰) اہلِ کتاب غا ترے کم بیان کیا گیا ہیں (۱) یہ حق ناں باطل غے ناں پلیٹ غے صاف صاف آیتاں غو مطلب اس را بیان کریں جے حق ناں باطل ہیٹھ چھپالیں بلکہ کجھ آیتاں غا لفظ ہی بٹا چھوڑیں۔ (۲)

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ مَنْ اِنْ تَاْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُّؤَدِّهٖٓ

تے اہلِ کتاب بچوں کوئے آدمی تے اسو ہے کہ اگرتم اس کوتے خزانہ غا ٹھیر امانت رکھ چھوڑیں تانوی وہ تمناں چھٹ

اِلَيْكَ ۚ وَمِنْهُمْ مَّنْ اِنْ تَاْمَنْهُ بِدِيْنَارٍ لَّا يُؤَدِّهٖٓ

موڑ دئے ورانھاں نچ کوئے کوئے اسووی ہے جے اگرتم اس کوتے اک دیناروی امانت رکھیں تے وہ تمناں واپس

اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَآئِمًا ۭ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ

نیہنہ دے سیں ورتاں جدکہ تم انھاں غا سرورہی کھلاؔ ریہنہ، یوہ اس گلوں ہے کیونجے ویہہ (اسرا)

قَالُوْا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْاُمِّيّٖنَ سَبِيْلٌ ۚ وَيَقُوْلُوْنَ

کیہنہ جے ہمناں غیر یہودیاں غا بارہ ماں کائے پُچھ نیہنہ ؛ تے ویہہ جانؔ بجھ غے

عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ ﴿٧٥﴾ بَلٰى مَنْ اَوْفٰى

پلے تیں اللہ تعالیٰ ور کوڑؔ ماریں (٥٤) آہو ! کیوں نیہنہ ! جہڑو شخص اپنوں

بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٧٦﴾ اِنَّ

وعدو پورو کرے اور پرہیز گاری اختیار کرے فر بیشک اساں پرہیز گاراں ناں اللہ پسند کرے ؛ بیشک

الَّذِيْنَ يَشْتَرُوْنَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيْلًا

جہڑا لوک اللہ نالؔ کیاوا وعداں ناں تے اپنی قسماں ناں (دنیا غا) تھوڑا مُل ور بیچ چھوڑیں

اُولٰٓئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ

یہ اسا لوک ہیں جے انھاں واسطے آخرت ماں کوئے حصو نیہنہ اور قیامت غے تہاڑے اللہ تعالیٰ نہ تے انھاں نالؔ کلام

وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيْهِمْ ۠ وَ

کرے غو ، تے نہ انھاں ور نظرِ کرم فرماوے غو ، تے نہ انھاں ناں پاک کرے غو اور

لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿٧٧﴾ وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيْقًا يَّلْوٗنَ

انھاں واسطے تے دکھ دین آلو عذاب ہے (٥٥) تے یقیناً انھاں نچ کجھ اسا لوک وی ہیں جہڑا جیبھ ناں

اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتٰبِ لِتَحْسَبُوْهُ مِنَ الْكِتٰبِ وَمَا

پھڈی کر کرغے (اپنی گل اللہ غی) کتاب نالؔ جوڑیں تانجے تم اس ناں وی کتاب غو ہی حصو سمجھنؔ لگ جیں حالانکہ

تورات انجیل غیں کجھ آیت جھاں ماں رحمتِ عالمﷺ غی صاف صاف نشانیں تے پیشن گوئی تھیں ویہہ چھپا چھوڑیں (٣) تے یوہ سب کجھ کسے پلیکھا، ٹپلا یا پہلاؔ واماں نیہنہ کرتا بلکہ جانؔ بجھ نغے کریں۔

(٥١) یہ ویہہ سازش تے چالبازیں ہیں جہڑیں مدینہ پاک غا یہودی عالم تے یہودی لیڈر مسلماناں نغے خلاف کریں ویں تھا، ویہہ اپنی عوام ناں کیہنہ ویں تھا جے تم پہلاں زبانوں زبانی منافقت نالؔ ایمان قبول کر لیو مسلمان ہو جاؤ فر مرتد ہو جائیو تے لوکاں ماں یاہ گل مشہور کر چھوڑیو جے ہم نے اندر بڑھ نغے تک لیو ہے اس مذہب ماں ککھ وی نیہنہ بس خرابیں ہی خرابیں ہیں تے نہ یہ ویہہ نبی ہیں جھاں غو ذکر مھاری کتاباں ماں آیو ہے. اس را عام لوک سوچیں غا بلکہ سوچیں تے سوٹھیں پے جیں غا جے کائے گل تے ضرور ہے ورنہ یہ اتنا پڑھیا لکھیا لوک ایمان قبول کر نغے کیوں مرتد ہووا ہیں ! سگوں ہو سکے کجھ مسلمان وی اپنو دین چھوڑ دیں نعوذ باللہ، تے نالو نالؔ یاہ وی کیہنہ ویں تھا جے یوہ سب کجھ منافقت نالؔ کرنوں ہے دلوں منوں تے چھڑی اسے غی گل منیو جہڑو تھارا یہودی دین ناں منتو وہے تھارا دین ور چیتو وہے۔ **نوٹ** :- اہلِ کتاب اج وی اس مشن ور دووسٹ کم کر رہیا ہیں اسے منافقت نالؔ سیرت غیں تے اسلامی تاریخ غیں کتاب لکھ رہیا ہیں دیکھنؔ آلا سمجھیں جے انھاں ناں اسلام نالؔ مُچ دوستی ہے وران غو مقصد مسلماناں ناں بے دینؔ بنانو ہے نعوذ باللہ من شرھولاء الکفرۃ۔

(٥٢) یعنی تم فرمادیو جے ہدایت تے واہی ہے جہڑی اللہ نصیب کرے تے جسناں اللہ تعالیٰ ہدایت کہہ اور واہ تے قرآن آلی ہدایت ہے، تے اے یہودیو! تم یوہ سب کجھ اس کرودھ تے ضد پچھے کریں جے اللہ تعالیٰ نے جس را تھاری قوم ناں رسالت غی دولت نالؔ نوازیو تھو، تھاری قوم ماں رسول ٹوریا تھا، کتاب نازل کیں تھیں ہن یا دولت کسے دوجی قوم ناں کیوں تھا گئی ؟ دین غا اجارہ دار تے ہم تھا فر کوئے دوجو اس غو مبلغ کسرا بن گیو؟ تے یوہ سب کجھ تم اس وجہ تیں کریں اور سچی گل چھپاویں جے مسلمان پہلکے قیامت غے تہاڑے مھارے خلاف دلیل پیش کریں غا جے انھاں نے تے آپے ہی من لیو تھو کہ پیغمبر اسلامﷺ غو ذکر مھاری کتاباں ماں موجود ہے؟ فرمایو: جے تھاری یاہ سوچ ہے تاں بڑی پھیڑی سوچ ہے **هذا ما اختاره ابن جرير وان كان في تفسير هذه الاية اقوال كثيرة ذكرها المفسرون و هذه الاية من مشكلات القرآن الكريم** ۔

(٥٣) یعنی اللہ تعالیٰ جس قوم وریا جس شخص ور اپنوں فضل اپنوں کرم کرنوں چاہوے اس ناں کوئے ٹھاک تے نیہنہ سکتو! تے اس غا فضل غو وی کجھ کہاٹو نیہنہ۔

(٥٤) یہودیاں غیں دینی خیانت تیں بعد دنیاوی خیانت غو ذکر ہو رہیو ہے ور نالؔ ہی یاہ گل وی بیان کی جارہی ہے جے سارا یہودی اک جیسا نیہنہ یوہ قرآن ہی غو کمال ہے وہ کسے وی قوم ناں ایکنؔ ہی سوہٹی نالؔ نیہنہ ہِک لیتو بلکہ قرآن ہمیشاں قوم غا چنگا لوکاں ناں کنی کر دیئے۔ مدینہ غا یہودی بڑا کاروباری لوک تھا لوک عام طور ور انھاں کوتے امانت رکھیں ویں تھا فر کجھ خداترس تے اسا نیک تھا کہ پہانویں انھاں کوتے خزانہ غا ٹھیر وی رکھیا جیں تھا تاں وی ٹھیک ٹھاک موڑ دیں ویں تھا اور یہ ویہہ ہی خوش قسمت تھا جہڑا بعد ماں اسلام غی چھاں ہیٹھ آ گیا تھا ور کجھ دوجاں غی بے ایمانی تے خیانت غو یوہ حال تھو جے پہانویں انھاں کوتے اک اشرفی وی رکھی جے تھی اُس پچھے وی ایمان بیچوں نیہنہ ریہنہ تھا۔ یہ پھیڑیں عادت انھاں ماں اس را پیدا ہو گیئں تھیں کہ انھاں نے دین ماں اپنے پلےتوں جُھوٹھا مسئلا بنا لیا تھا انھاں بچوں ہی اک مسئلو قرآن پاک نے ات بیان کیو جے انھاں غا عالماں نے انھاں ناں یوہ مسئلو سکھایو وو تھو جے یہودی اگر کسے غیر یہودی عربی غو مالؔ چھلنؔ، بلؔ ٹھو کھا ٹھگی نالؔ کھا جئے تاں اس ماں کوئے گناہ نیہنہ حالانکہ دین ماں اسی بداخلاقی غی تعلیم تے کدے ہو ہی نیہنہ سکتی ور ویہہ یوہ نیئں جُھوٹھ بنا نغے اللہ تعالیٰ ور بہتان لانویں ویں تھا کہ یوہ خدا تعالیٰ غو نازل کیو وو مسئلو ہے نعوذ باللہ، بلکہ یہودیاں غی کتاباں (تالمود وغیرہ) ماں تے اج وی اس را غا بے ہودہ مسئلا لکھیا وا ہیں کہ یہودی یہودیاں تیں علاوہ دنیا غا جس بندہ

ناں وی چھلؔ بلؔ نالؔ جس راوی لٹ لئے اس ماں کجھ گناہ نیہنہ پہانویں خیانت کر غے ہی لٹ لئے۔ سبحان اللہ! اس غا مقابلہ ماں اللہ غا دین غی تعلیم دیکھو! رحمتِ عالم ﷺ نے ہجرت کرتے ویلے حضرت علیؓ ناں اسے گلوں مکہ ماں چھوڑیو تھو تا نجے ویہہ دوترے تہاڑاں ماں لوکاں غی امانت دے غے مدینہ آویں حالانکہ جتھاں غی امانت تھیں ویہہ اسلام غا مخالف تے مسلماناں غا جانی دشمن تھا فر خود حضرت علیؓ ناں وی جان غا خطرہ توں کہٹ خطرو اس ویلے مکہ ماں نیہنہ تھو کا فر ہلکایا کتا ہاروں رحمتِ عالم ﷺ تے حضرت صدیق اکبرؓ غی تلاش ماں دوڑ رہیا تھا مسلمان وی اکثر مدینے چلیا گیا تھا فر حضرت علیؓ ناں کتنوں خطرو تھو! ور ویہہ امانت دین واسطے مکہ ماں رہیا۔

هُوَ مِنَ الْكِتٰبِ ۚ وَيَقُوْلُوْنَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا

وہ (اللہ غی) کتاب غو حصو نیہنہ ہے؛ تے ویہہ کیہنہ جے یوہ اللہ غی طرفوں ہے جدکہ

هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ وَيَقُوْلُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ

وہ اللہ غی طرفوں نیہنہ ہے، تے ویہہ اللہ تعالیٰ ور کوڑ ماریں

وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ ﴿٧٨﴾ مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُّؤْتِيَهُ اللّٰهُ

حالانکہ ویہہ جانٔیں ہیں (٥٦) کسے انسان غے لائق یوہ کم نیہنہ جے اللہ تعالیٰ تے اس ناں

الْكِتٰبَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُوْلَ لِلنَّاسِ كُوْنُوْا

کتاب تے حکمت نالٔے نبوت عطا فرماوے فر وہ لوکاں ناں کہہ جے تم

عِبَادًا لِّيْ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُوْنُوْا رَبّٰنِيّٖنَ

اللہ ناں چھوڑ غے میرا بندا بنؔ جاؤ! بلکہ وہ تے یاہی کہہ غو جے تم رب آلٔا بنؔ جاؤ

بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُوْنَ الْكِتٰبَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُوْنَ ﴿٧٩﴾

کیو نجے تم (اللہ غی) کتاب پڑھانویں ویں تھا تے اس گلوں وی کہ تم آپ وی پڑھیں ویں تھا

وَلَا يَاْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ

تے نہ وہ تمناں یوہ حکم دے سکے جے تم فرشتاں ناں تے نبیاں ناں اپنٔاں رب

اَرْبَابًا ۗ اَيَاْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ﴿٨٠﴾

ع ٩ ١٦

بنٔا لیو کیوں! وہ تمناں کفر غو حکم دئے غو! اس توں بعد کہ تم نٔے اسلام قبول کر لیو ہے (٥٧)

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيْثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَآ اٰتَيْتُكُمْ مِّنْ

تے (یاد کرو!) جسویلٔے اللہ نے نبیاں کولٔوں پکو وعدو لیٔو کہ جس گہڑی ہوں تمنٔاں

كِتٰبٍ وَّحِكْمَةٍ ثُمَّ جَآءَكُمْ رَسُوْلٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا

کتاب تے حکمت دے دیوں فر تھارے کولٔے وہ پیغمبر آوے جہڑو اس چیز غی تصدیق کرتو وہے جہڑی

مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهٗ ۗ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ

تھارے کولٔے ہے تاں تم ضرور اس ور ایمان لیائیو! تے ضرور اُس غی مدد کریو! اللہ نے فرمایو: کیوں! تم نٔے اقرار کر لیٔو!

(٥٥) یعنی پچھ کیوں نیہنہ ہوسیں پچھ تے ضرور وہے غی ور ویہہ لوک ہی اس پچھ غو خیال رکھیں جتھاں ناں لوکاں نالؔ کیا وا معاہداں غو، تے اللہ نالؔ کیا وا وعداں غو احساس وہے جہڑا پرہیزگاری غی زندگی گزارنی چاہتا ویں باقی جہڑا لوک دنیا غا کمینہ مل پچھے اللہ نالؔ کیا وا وعدا، بنداں نال کیا وا معاہدا سب کجھ بسار چھوڑیں، انھاں غی کے گل! انھاں ناں امانت ماں خیانت غو کے ڈر! انھاں غو تے آخرت ماں کجھ حصو ہے ہی نیہنہ؛ بس جہنم ہی ہے نہ اللہ انھاں نالؔ مہربانی غی گل کرے غو نہ انھاں ور نظر کرم سٹے غو، نہ انھاں ناں گناہاں توں پاک کرے غو، انھاں واسطے صرف دُکھ دینؔ آلٔو عذاب ہے۔

(٥٦) یہودی عالماں غی بے دینی غی اک ہور مثال بیان فرمائی کہ یہ بے دینی غی آخری گٹھ ماں پُج گیا ہیں جت ان غا دلاں ماں خدا غو خوف ذری وی نیہنہ رہیو اپنے پلے توں چُھوٹھا مسئلا بناویں کمینی دنیا پچھے حلال ناں حرام تے حرام ناں حلال بیان کر دیں فر جیبھ پھڈی کر کر غے اپنٔی بنٔائی وی اس عبارت ناں خدا غی کتاب نالؔ چوہک لا لا غے پڑھیں تا نجے سنن آلٔو سدو سادو آدمی سمجھے جے یاہ عبارت وی اسے کتاب بچوں ہے تے یوہ وی اللہ غو کلام ہے یعنی اتنٔاں ظالم ہیں کہ خدا ور کوڑ مارنوں نیہنہ رہتا۔ فر اساں لوکاں توں یاہ امید کسرا کی جا سکے کہ یہ رسولِ پاک ﷺ غیں ویہہ نشانیں لوکاں ناں سنا چھوڑیں غا جہڑیں انھاں غی کتاب ماں موجود ہیں یا اسلام غی سچائی ناں سمجھ غے فر اس ناں قبول کریں غا! اسا بدقسمت تے ''حق'' غی جتنی دشمنی وی کریں واہ کہٹ ہی ہے۔ فائدو:- انھاں آیتاں ماں امت واسطے وی یاہ تعلیم ہے جے تک لیو خرابی رِکہڑیں رِکہڑیں رستیں آوے تم انھاں رستاں تیں ہشیار رہیو۔ اللہ معاف کرے! یہودی صفتاں آلٔا کتنا ہی دنیا پرست لوک اج وی اللہ غی کتاب، تے حبیبِ خدا ﷺ غی حدیث توں اپنی مرضی غو مطلب کڈنؔ واسطے جیبھ پھڈی کرنوں نیہنہ رہتا۔ اللھم احفظنا منھم.

(٥٧) ساری دنیا غا مذھباں ماں جتنیں خرابیں پیدا ہوئیں۔ کسے نے نبیاں غی حدوں بدھ تعظیم کر غے انھاں ناں خدائی غا درجہ توڑی پہچا چھوڑیو کسے نے فرشتاں ناں تے دوجاں بزرگاں ناں اپٔوں کارساز تے رب بنا لیو اس جگہ انھاں ساریاں خرابیاں غو تے خرافات غو یوہ دوٹوک جواب دیدتو ہے۔ جے جس انسان ور وی اللہ اپنٔی کتاب نازل کرے، اس ناں حکمت تے نبوت نالؔ نواز غے اپٔوں نبی بنٔا دئے فر یوہ ممکن ہو سکتو ہی نیہنہ جے وہ لوکاں ناں اللہ غا بندا بنٔان غے بجائے اپنٔاں بندا بنٔان لگ پے، اپنی عبادت غی دعوت دینؔ لگ پے۔ نہ وہ لوکاں ناں یاہ گل کہہ سکے جے تم فرشتاں ناں یا نبیاں ناں اپٔوں رب بنٔا لیو، انھاں ناں خدائی غو درجو دے چھوڑو یہ گل نبی کسرا کہہ سکے! وہ تے لوکاں ناں اللہ غا دین ہی غی دعوت دینؔ واسطے آوے اُس غا آنؔ غو تے مقصد ہی اک اللہ غی عبادت در بلأنوں وہے فر اتنی گل تے سوچو! وہ اسلام تیں بعد کفر غی دعوت کسرا دئے غو! لہٰذا جے کسے مذہب ماں اس راغیں خرافات موجود ویں تے اس غو یوہ ہی مطلب ہے جے یہ بدعت دنیادار لوکاں نے آپ اپنٔے پلے توں کڈیں ہیں کوئے نبی اسیں گل کدے نیہنہ سکھا سکتو۔ ''رَبّٰنِيّٖ''، غو مطلب تفسیرِ مدارک ماں اس را لکھیو ہے۔ شدید التمسک بدین اللہ و طاعتہ یعنی ''اللہ غا دین ور ڈاھڈی مظبوطی نالؔ عمل کرن آلٔو'' تے فرشتاں اور نبیاں ناں خدا بنٔا لینؔ غو کے مطلب ہے؟

وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْرِىْ ؕ قَالُوْٓا اَقْرَرْنَا ؕ قَالَ

تے تم نے اس ور میرو پکو وعدو لے لیّو انھاں نے کہیو ہم نے اقرار کر لیو اللہ نے فرمایو :

فَاشْهَدُوْا وَاَنَا مَعَكُمْ مِّنَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿۸۱﴾ فَمَنْ

فر تم شہادتی رُہو تے ہوں وی تھارا ناں گواہ ہوں (۵۸) تے جھڑا لوک

تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿۸۲﴾ اَفَغَيْرَ

اس توں بعد وی منہ پھیر لیں بس یہ ہی لوک نافرمان ہیں (۵۹) تے کیوں یہ لوک

دِيْنِ اللّٰهِ يَبْغُوْنَ وَلَهٗٓ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوٰتِ

اللہ غا دین تیں علاوہ کوئے ہور دین لوڑیں ! حالانکہ اسے غو فرمانبردار ہے جو کوئے اسماناں ماں

وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَّكَرْهًا وَّاِلَيْهِ يُرْجَعُوْنَ ﴿۸۳﴾ قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ

تے زمین ماں ہے؛ اپنی خوشی ناں تے مجبوری ناں تے یہ سارا اسے در موڑیا جیں غا (۶۰) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: جے ہم

وَمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْمٰعِيْلَ

ایمان لے آیا اللہ تعالیٰ ور، تے اس ور جھڑو مھارے اُپر نازل کیو گیو ہے تے اُس ور جھڑو نازل کیّو گیو ہے ابراہیمؑ تے اسماعیلؑ

وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَآ اُوْتِىَ مُوْسٰى

تے اسحاقؑ تے یعقوبؑ تے انھاں غی اولاد ور تے جو کجھ موسیٰؑ

وَعِيْسٰى وَالنَّبِيُّوْنَ مِنْ رَّبِّهِمْ ۪ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ

تے عیسیٰؑ اور دوجاں نبیاں ناں انھاں غا رب غی طرفوں عطا کیّو گیو ہے؛ ہم انھاں بچوں کسے ایکن ماں وی فرق نیہنہ

مِّنْهُمْ ۫ وَنَحْنُ لَهٗ مُسْلِمُوْنَ ﴿۸۴﴾ وَمَنْ يَّبْتَغِ غَيْرَ

کرتا تے ہم اسے غا فرمانبردار ہاں (۶۱) اور جھڑو اسلام تیں علاوہ کوئے ہور دین

الْاِسْلَامِ دِيْنًا فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْهُ ۚ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ

لوڑے غو وہ تے اس تیں کدے وی قبول نیہنہ کیّو جاسیں تے وہ آخرت ماں نامراداں ماں

مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ﴿۸۵﴾ كَيْفَ يَهْدِى اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوْا

شامل وہے غو (۶۲) اللہ تعالیٰ اس قوم ناں کس را ہدایت دئے غو جھڑی ایمان تیں بعد

علامہ قرطبی فرمانویں هذا موجود فی النصارٰی یعظمون الملئکة والانبیاء حتی یجعلو هم لهم ار بابا ''یاہ گل عیسائیاں ماں موجود تھی ویہہ فرشتاں غی تے پیغمبراں غی حدوں بدھ اسی تعظیم کریں ویں تھا جے انھاں ناں اپنوں رب بنا لیں تھا'' اللہ ایمان آلاں ناں اجیہا عقیداں توں بچاوے آمین۔

(۵۸) یعنی عالمِ ارواح ماں اللہ نے ساراں نبیاں کولوں یوہ پکو وعدو لیو تھو کہ ایکن نبی غے ہوتاں جے دوجو کوئے پیغمبر تشریف لیاوے تاں پہلو اس غی تصدیق ضرور کرے تے اس غی مدد کرے۔ تے سب تیں چھیکڑ ماں پیغمبر آخر الزماں ﷺ تشریف لیا ہیں اس گلوں رحمت عالم ﷺ واسطے تے ہر اک نبی کولوں یوہ وعدو لیو گیو تھو فر اسے وعدہ غی وصیت ہر نبی نے اپنی قوم ناں کی تھی۔ خاتم الانبیا ﷺ غی ہر اک نبی نے پیشن گوئی وی کی تے اپنی امت ناں حضور ﷺ ور ایمان لیان واسطے وصیت وی کی، جس غو اک منہ بولتو ثبوت اج وی موجود ہے جے غیراں غی بے انت کوششاں غے باوجود تے اسمانی کتاب تورات انجیل زبور رو غیرہ غا اتنا بدلیا جانّ غے باوجود ان کتاباں ماں کجھ نہ کجھ عبارت اجوں وی رحمت عالم ﷺ غی پیشن گوئی غیں موجود ہیں اس ور اہلِ کتاب ناں یوہ مطالبو کیو جا رہیو ہے کہ جد یوہ وعدو اللہ نے ساراں نبیاں کولوں لیو نبیاں نے اپنی امتاں ناں وصیت کی فر تم اس ناں پورو کیوں نیہنہ کرتا۔

(۵۹) یعنی جس چیز واسطے اللہ نے نبیاں کولوں پکو وعدو لیو فر جھڑو جانّ بجھ غے اس حکم تیں منہ موڑ لئے اس توں بڑو نافرمان تے غدار کونّ وہے غو! اصل نافرمان تے یہ ہی لوک ہیں۔

(۶۰) ''اللہ غو دین'' اسلام ہی رہیو ہے جتنا نبی آیا ہیں ویہہ اسے دین غی دعوت دیتا رہیا ہیں ''اسلام'' غو لفظی مطلب ہے فرمانبرداری کرنی، اپناں آپ ناں کسے غے حوالے کر دینوں فر اس غی مرضی غے مطابق زندگی گذارنی ہُن اللہ غا دین اسلام غو مطلب ہویو اپنوں آپ اللہ غا نازل کیا وا قانون غے حوالے کر دینوں اللہ غا حکم غے اگے نیووں تے ھیٹوں ہو جانوں۔ اللہ تعالیٰ فرماوے یہ خدا غا دین ناں چھوڑ غے کوئے ہور دین نوڑیں ! اس غا نازل کیا وا حکماں ناں چھوڑ غے کسے ہور غا حکماں ور عمل کرنوں چاہویں۔ زندگی گذارن غو جھڑو طریقو اس نے اپناں نبیاں غے ذریعہ نازل کیو ہے اس ناں چھوڑ غے اپنی مرضی غا طریقہ ور زندگی گذارنی چاھویں ! حالانکہ زمین اسمان غی ہر اک چیز اس غا حکم ناں منیں، کوئے پتر اس غا حکم تیں بجنّ ہل نیہنہ سکتو، کائنات غی اک اک چیز اس غے اگے نیویں ہوئی وی ہے۔ تے انسان نے چھیکڑ جانوں وی اسے کولے ہے، اسے غی بارگاہ ماں پیش ہونوں ہے فر وہ اُت کے جواب دیئے غو!

(۶۱) یعنی ہم مسلمان اللہ غا نازل کیا وا سارا حکماں ناں مناں، ساراں نبیاں ناں، نبیاں ور نازل ہونّ آلی ساری کتاباں ناں مناں کسے ناں تعصب تے ضد نیہنہ کرتا جس را یہودی تے عیسائی کجھ نبیاں ناں منیں تے کجھاں ناں اس گلوں نیہنہ منتا جے یہ مھاری قوم غا نیہنہ ! بس ہم اللہ غا فرمانبردار ہاں اس غا اک اک حکم ناں مناں بس مھا روناں ہی ''مسلمان'' یعنی اللہ غا فرمانبردار بندا ہے. ہور تفصیل واسطے تکو سورت بقرہ حاشیہ (۱۰۱)

(۶۲) یعنی خدا غو سچو تے سچّو دین ''اسلام'' رحمتِ عالم ﷺ غے ذریعہ آ گیو ہے ہنّ قیامت توڑی نجات غو اکو ہی رستو ہے تے وہ ہے. اسلام'' بس ہور کسے رستہ ور چل غے کسے ناں منزل نیہنہ نصیب ہو سکتی رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں کہ جے اج حضرت موسیٰ علیہ السلام وی زندہ ہوتا تاں انھاں ناں وی میری ہی اتباع کرنی ہوتی (مسند احمد) مفسرینِ کرام فرمانویں جھڑا لوک دینِ اسلام توں علاوہ کسے ہور رستہ ماں وی کامیابی خیال کریں یا جھڑا مندر، مسیت، کلیسا ناں اک جگہ ور کرن غی ناکام کوشش کرتا رہینہ یاہ آیت انھاں واسطے اک بنگار ہے۔

بَعْدَ اِيْمَانِهِمْ وَشَهِدُوْٓا اَنَّ الرَّسُوْلَ حَقٌّ وَّجَآءَهُمُ

کافر ہوگئی تے جھاں نے یاہ گواہی وی دتی تھی جے رسولؐ برحق ہیں؛ تے انھاں کوۓ صاف صاف دلیل وی

الْبَيِّنٰتُ ۭ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿٨٦﴾ اُولٰۗىِٕكَ

آگئیں تے اللہ تعالیٰ ظالم لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو ؛ اساں لوکاں غی

جَزَاۗؤُھُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰۗىِٕكَةِ وَالنَّاسِ

سزا یاہ ہے جے انھاں ورلعنت ہے اللہ تعالیٰ غی، تے فرشتاں غی وی، اور انساناں غی وی،

اَجْمَعِيْنَ ﴿٨٧﴾ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ

سباں ہی غی ؛ ویہہ سدا اسے ماں ریہنہ غا نہ انھاں تیں عذاب ہولو کیو جۓ غو

وَلَا ھُمْ يُنْظَرُوْنَ ﴿٨٨﴾ اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا مِنْۢ بَعْدِ

تے نہ انھاں ناں ٹھلّ دتی جۓ غی ور ویہہ لوک جھڑا اس تیں بعد توبہ کر

ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوْا ۣ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٨٩﴾ اِنَّ

لیں اور اپݨوں آپ سدھار لیں تے بیشک اللہ تعالیٰ بڑو بخشنؔ آلو مُچ مہربان ہے (٦٣) بیشک

الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بَعْدَ اِيْمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوْا كُفْرًا لَّنْ

جن لوکاں نے ایمان قبول کرن تیں بعد کفر کیو فر ویہہ کفر ماں بدھتا ہی چلّیا گیا انھاں غی

تُقْبَلَ تَوْبَتُھُمْ ۚ وَاُولٰۗىِٕكَ ھُمُ الضَّاۗلُّوْنَ ﴿٩٠﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ

توبہ کدے وی قبول نیہنہ کی جاسیں اور یہ ہی لوک تے گمراہ ہیں ؛ بلاشبہ ویہہ لوک جھاں نے

كَفَرُوْا وَمَاتُوْا وَھُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْ اَحَدِھِمْ

کفر کیو تے ویہہ اس حال ماں مریا کہ ویہہ کافر ہی تھا ان بچوں کدے کسے کولوں زمین پہر غے وی

مِّلْءُ الْاَرْضِ ذَهَبًا وَّلَوِ افْتَدٰى بِهٖ ۭ اُولٰۗىِٕكَ

سونوں قبول نیہنہ کیو جاسیں ؛ جیکدے ویہہ اس ناں اپݨی خلاصی واسطے بدلہ ماں دیں غا یہ ہی ویہہ لوک ہیں

لَھُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ وَّمَا لَھُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿٩١﴾ ع ٩ ١١ ١٧

جھاں واسطے دُکھ دینؔ آلو عذاب ہے تے انھاں غو کوئۓ مددگار نیہنہ ہوسیں (٦٤)

(٦٣) یعنی جھاں لوکاں ناں ''حق'' غی باندے با چھڑ پشانؔ ہوگئی، انھاں نے رحمت عالمﷺ ناں وی پکا یقین نالؔ سیانؔ لیو، انھاں غا ضمیر نے یاہ شہادت وی دے دتی جے یہ ہی ویہہ آخری نبی نبیاں غا سردار ہیں جھاں غی اڈیک وانؔ مدتاں توں ساری انسانیت تھی جیکدے ویہہ فر وی چھڑی ضد غی وجہ تیں ایمان تیں محروم ریہنہ فر انھاں توں بڑو ظالم کونؔ وہے غو! اجیاں ظالماں ناں خدا کسرا سدو رستو دسے غو جد کہ ویہہ جانتاں پشانتاں اسلام غی مخالفت کریں انھاں غی سزا یاہی ہے جے انسان فرشتا بلکہ ساری جیا جون ہی انھاں ورلعنت کریں جس لعنت ناں لے غے ویہہ سدا جہنم ماں پیا ریہنہ غا نہ کدے عذاب ہولو وہے غو تے نہ ذری مہلت لبھے غی اسا بدنصیب یہ کون لوک ہیں! یہ مشرک یہودی، عیسائی سارا ہی ہوسکیں جیڑا دل تیں جانیں جے یہی خاتم الانبیاءﷺ ہیں، ور گل اہلِ کتاب غی چل رہئی ہے اس گلوں یہودیاں عیسائیاں ور تے یاہ گل بالکل آوے ہی ہے. فر اللہ تعالیٰ انھاں ظالماں ناں فر توبہ غی تاھنگ دواوے، انھاں ناں اپنی بخشش تے مہربانی در بلاوے کہ ظالم تے یہ بہت بڑا ہیں ور خدا غی رحمت غو بوؤا جوں وی کھلو ہے، جے ہُنؔ وی توبہ کر غے اپݨوں حال ٹھیک کر لیں تاں ویہہ اللہ تعالیٰ غی شانِ مغفرت تے رحمت وی تک لیں غا سبحان اللہ! اتناں بڑاں مجرماں ناں دنیا غو کہڑو بادشاہ کہڑی حکومت معاف کرے غی! ور خدا بڑا توں بڑا مجرم واسطے وی موت توڑی توبہ غو بوؤ کھلو رکھے۔

(٦٤) یعنی جھڑا لوک مرتد ہوگیا فر ساری زندگی انھاں ناں توبہ غی توفیق نیہنہ ہوتی سگوں کفر ماں ہور وہور بدھتا چلیا گیا اتوڑی کہ جس ویلے جان کھنڈی توڑی آ پچی فر توبہ کرن لگا انھاں غی توبہ بالکل قبول نیہنہ ہوسیں کیونجے یہ جانتاں پشانتاں کفر کرتا رھیا، موت توڑی اللہ نے انھاں واسطے توبہ غو بوؤ کھلو رکھیو ور انھاں نے اس توں کجھ فائدو نیہنہ چکیو فر ساہ نکلن ویلے توبہ کرن لگا انھاں غی توبہ کدے قبول نیہنہ ہوسیں. رسول اللہﷺ نے یاہی گل سمجھا تاں فرمایو **ان اللہ یقبل توبة العبد ما لم یغرغر** 'اللہ تعالیٰ بندہ غی توبہ اس ویلے توڑی قبول کرے بچر توڑی اس ناں موت غا سلو ندنہ لگنؔ لگ جیں ہور تفسیر واسطے دیکھو! سورت نساء حاشیہ (١٨) فر انھاں ہی گمراہ لوکاں غو آخرت غو حال بیان کیو گیو جے اُت کسے طرح وی انھاں غی جان نیہنہ چھٹسیں نہ تے انھاں غو کوئۓ حمایتی مدد گار وہے غو تے نہ کجھ دے دوا غے نجات ملے غی پہلاں تے اُت کسے کولۓ دینؔ جگو وہے ہی غو کے! چارے قضا من لیو کسے کولۓ کجھ دینؔ جگو وہے اور اتنوں زیادہ وہے جے ساری روئے زمین غے برابر اس کولۓ سونا غا ٹھیر ویں فر وہ انھاں ناں جان چھڑکان واسطے دیئے! تاں وی نیہنہ چھٹ سے کیونجے وہ قبول ہی نیہنہ کیو جاسیں رحمت عالمﷺ فرمانویں: اللہ ایکنؔ جہنمی ناں پچھے غو کہ جے تیرے کولۓ ساری دنیا غا خزانہ ویں تے توں جہنم غا اس عذاب توں بچنؔ واسطے ویہہ خزانہ دینا پسند کرے غو؟ وہ عرض کرے غو آہو! ۔ اللہ تعالیٰ فرماوے غو میں دنیا ماں تے تیرے کولوں اس تیں مچ اسان گل غی مانگ کی تھی جے میرے نالؔ شرک نہ کرئے ور توں شرک تیں باز نیہنہ آیو (مسند احمد بخاری ومسلم)